

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**CUMHURİYET DÖNEMİNDE OKULLARDA
OKUTULAN DİN DERSLERİ ÖĞRETİM
PROGRAMLARINDAKİ FİKHÎ KONULARIN TESPİTİ
VE TAHLİLİ**

FEYZULLAH DEMİRKOL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. MUSTAFA BÜLENT DADAŞ

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Feyzullah DEMİRKOL		
	Numarası	22810601964		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Cumhuriyet Döneminde Okullarda Okutulan Din Dersleri Öğretim Programlarındaki Fıkhî Konuların Tespiti ve Tahlili			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riâyet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Feyzullah DEMİRKOL

İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Feyzullah DEMİRKOL		
	Numarası	22810601964		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ		
Tezin Adı	Cumhuriyet Döneminde Okullarda Okutulan Din Dersleri Öğretim Programlarındaki Fıkıhî Konuların Tespiti ve Tahlili			

Araştırmada Cumhuriyet döneminde (1923-2023 yılları arasında) din derslerinde uygulanan öğretim programlarında yer alan fıkıhî konular tespit edilmiştir. Fıkıh, mükellefin fiillerine taalluk eden, tafsili delillerden çıkartılmış şerî amelî hükümleri bilmek olarak tanımlanır. Fıkıh ilminin alt disiplinleri; fûrû-ı fıkıh, usûl-ü fıkıh, fıkıh tarihi, fıkıh amaçları, külli kaideler ve öncü isimler olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda ortaya koyduğumuz veriler, öğretim programları doküman inceleme ve betimsel analiz yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. 1924, 1926, 1930, 1948, 1956, 1967, 1968, 1976 yıllarında oluşturulan seçmeli din dersi öğretim programları; 1982 yılından itibaren ise anayasal bir zorunluluk olarak ilkökul, ortaokul ve liselerde okutulmuştur. 1982'den itibaren öğretim programları 1982, 1992, 2000, 2005, 2006, 2010 ve son olarak 2018 yılında hazırlanmış ve uygulanmıştır. Araştırmada istifade edilen öğretim programlarına ait ders içerikleri ve kazanımlar MEB Tebliğler Dergisi ve öğretim programı uygulama kılavuzlarından yararlanılarak tespit edilmiştir. İlk dönemlerde sadece Kur'ân okuma ve İslâm'ın beş şartı olarak sayılan namaz, oruç, hac ve zekât gibi ilmihal konuları müfredatta yer bulurken yıllar içerisinde halkın ve sivil toplum örgütlerinin talepleri ve siyasi iradenin pozitif yaklaşımları neticesinde fıkıhî pek çok konu farklı başlıklar halinde öğretilmeye başlanmıştır. Çalışmamızda tarihi süreç içerisinde fıkıhî hangi konuların öğretim programlarına dahil olduğu hangi konuların çıkarıldığı muhtemel sebepleri dikkate alınarak izah edilmiş, bunların içeriklerinin nasıl oluşturulduğu tespit edilmiştir. Tespiti yapılan konuların tasnifi gerçekleştirilmiş, fıkıh eserlerindeki konular ile karşılaştırması yapılmış ve değerlendirmeler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Fıkıh Eğitimi, Cumhuriyet Dönemi, Din Eğitimi, Öğretim Programı

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Feyzullah DEMİRKOL		
	Student Number	22810601964		
	Department	Basic Islamic Sciences / Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	The Determination and Analysis of Fiqh Issues in The Curriculum of Religious Courses Which Were Studied in The Schools During The Republic Period			

The fiqh topics included in the curriculum of religious education courses during the Republic period (between 1923-2023) have been identified in the research. Fiqh is defined as the knowledge of Sharia practical rulings derived from detailed evidence related to the actions of the obligated person. The sub-disciplines of the science of fiqh have been identified as: furu' al-fiqh, usul al-fiqh, the history of fiqh, the objectives of fiqh, general principles, and leading names. The data presented in our study were prepared by using the method of document review and descriptive analysis of the curriculum. The elective religious education curriculum created in the years 1924, 1926, 1930, 1948, 1956, 1967, 1968, and 1976 has been taught in primary, secondary, and high schools as a constitutional obligation since 1982. Since 1982, the curriculum has been prepared and implemented in 1982, 1992, 2000, 2005, 2006, 2010, and finally in 2018. The course contents and outcomes of the curriculum used in the research were determined by using the Ministry of National Education's Journal of Communiqués and curriculum implementation guides. In the early periods, only reading the Qur'an and the five pillars of Islam, such as prayer, fasting, pilgrimage, and zakat, were included in the curriculum as basic religious education topics, over the years as a result of the demands of the public and non-governmental organizations and the positive approaches of the political will, many topics related to fiqh have started to be taught under different headings. It has been explained which topics related to fiqh were included in the curriculum over the historical process and which topics were excluded by taking into account the possible reasons, and it has been determined how their contents were formed in our study. The classification of the identified topics has been carried out, a comparison with the topics in fiqh works has been made, and evaluations have been presented.

Keywords: Islam Law, Fiqh Education, Republican Period, Religions Education, Curriculum

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	x
ÖN SÖZ	xi

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu.....	1
II. Araştırmanın Problem Durumu.....	1
III. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	5
V. Kavramsal Çerçeve	6
VI. İlgili Araştırmalar ve Çalışmalar	7
VII. Yöntem	13

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN DERSLERİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ FIKHÎ KONULARIN TESPİTİ

1. Öğretim Programlarında Fikhî Konuların Tespiti	15
1.1. 1924-1946 Dönemi Din Dersleri Öğretim Programlarında Fikhî Konular 15	
1.1.1. 1924 Yılında Yayınlanan İlk Mektep Kur'ân-ı Kerim ve Din Dersleri Öğretim Programındaki Fikhî Konular.....	16
1.1.2. 1924 Yılında Yayınlanan Lise Birinci Devre (Ortaokul) Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular.....	16
1.1.3. 1926 Yılında Yayınlanan İlk Mektep Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	17
1.1.4. 1930 Yılında Yayınlanan İlk Mektep (Şehir ve Köy İlkokulları) Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	18
1.2. 1948-1982 Dönemi Din Dersleri Öğretim Programlarında Fikhî Konular 19	
1.2.1. 1948 Yılında Yayınlanan İlkokul Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	19
1.2.2. 1956 Yılında Yayınlanan Ortaokul ve Muadili Okullar Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular.....	21
1.2.2.1. Ortaokul 1. Sınıf Konuları	21
1.2.2.2. Ortaokul 2. Sınıf Konuları:	22
1.2.3. 1967 Yılında Yayınlanan Lise ve Denk Okullarda Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular.....	23
1.2.3.1. Lise 1. Sınıf Konuları:.....	23
1.2.3.2. Lise 2. Sınıf Konuları:.....	23
1.2.4. 1968 Yılında Yayınlanan İlkokul Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	24
1.2.4.1. İlkokul 4. Sınıf Konuları	24
1.2.4.2. İlkokul 5. Sınıf Konuları	25

1.2.5. 1974 Yılında Yayınlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programındaki Fikhî Konular	26
1.2.5.1. İlkokul 4. Sınıf Konuları	27
1.2.5.2. İlkokul 5. Sınıf Konuları	28
1.2.5.3. Ortaokul 1. Sınıf Konuları	29
1.2.5.4. Ortaokul 2. Sınıf Konuları	29
1.2.5.5. Ortaokul 3. Sınıf Konuları	30
1.2.5.6. Lise 1. Sınıf Konuları.....	30
1.2.5.7. Lise 2. Sınıf Konuları.....	31
1.2.6. 1976 Yılında Yayınlanan Ortaokul Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	32
1.2.6.1. Ortaokul 1. Sınıf Konuları	32
1.2.6.2. Ortaokul 2. Sınıf Konuları	32
1.2.6.3. Ortaokul 3. Sınıf Konuları	33
1.2.7. 1976 Yılında Yayınlanan Lise Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	34
1.2.7.1. Lise 1. Sınıf Konuları.....	34
1.2.7.2. Lise 2. Sınıf Konuları.....	35
1.2.7.3. Lise 3. Sınıf Konuları.....	35
1.3. 1982-2023 Dönemi DKAB Dersleri Öğretim Programlarında Fikhî Konular	36
1.3.1. 1982 Yılında Yayınlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	37
1.3.1.1. Temel Eğitim 4. Sınıf Konuları.....	37
1.3.1.2. Temel Eğitim 5. Sınıf Konuları.....	38
1.3.1.3. Temel Eğitim 6. Sınıf Konuları.....	39
1.3.1.4. Temel Eğitim 7. Sınıf Konuları.....	40
1.3.1.5. Temel Eğitim 8. Sınıf Konuları.....	41
1.3.1.6. Ortaöğretim 1. Sınıf Konuları	42
1.3.1.7. Ortaöğretim 2. Sınıf Konuları	43
1.3.1.8. Ortaöğretim 3. Sınıf Konuları	43
1.3.2. 1992 Yılında Yayınlanan İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	44
1.3.2.1. İlköğretim 4. Sınıf Konuları.....	45
1.3.2.2. İlköğretim 5. Sınıf Konuları.....	46
1.3.2.3. İlköğretim 6. Sınıf Konuları.....	47
1.3.2.4. İlköğretim 7. Sınıf Konuları.....	48
1.3.2.5. İlköğretim 8. Sınıf Konuları.....	49
1.3.2.6. Ortaöğretim 1. Sınıf Konuları	50
1.3.2.7. Ortaöğretim 2. Sınıf Konuları	51
1.3.2.8. Ortaöğretim 3. Sınıf Konuları	51
1.3.3. 2000 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular	52
1.3.3.1. 4. Sınıf Konuları.....	53
1.3.3.2. 5. Sınıf Konuları.....	54
1.3.3.3. 6. Sınıf Konuları.....	55
1.3.3.4. 7. Sınıf Konuları.....	57

1.3.3.5. 8. Sınıf Konuları.....	58
1.3.4. 2005 Yılında Yayınlanan Ortaöğretim DKAB Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	59
1.3.4.1. 9. Sınıf Konuları.....	60
1.3.4.2. 10. Sınıf Konuları.....	61
1.3.4.3. 11. Sınıf Konuları.....	63
1.3.4.4. 12. Sınıf Konuları.....	64
1.3.5. 2006 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	65
1.3.5.1. 4. Sınıf Konuları.....	66
1.3.5.2. 5. Sınıf Konuları.....	66
1.3.5.3. 6. Sınıf Konuları.....	68
1.3.5.4. 7. Sınıf Konuları.....	69
1.3.5.5. 8. Sınıf Konuları.....	70
1.3.6. 2010 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	72
1.3.6.1. 4. Sınıf Konuları.....	73
1.3.6.2. 5. Sınıf Konuları.....	73
1.3.6.3. 6. Sınıf Konuları.....	75
1.3.6.4. 7. Sınıf Konuları.....	76
1.3.6.5. 8. Sınıf Konuları.....	77
1.3.7. 2010 Yılında Yayınlanan Ortaöğretim DKAB Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	79
1.3.7.1. 9. Sınıf Konuları.....	79
1.3.7.2. 10. Sınıf Konuları.....	80
1.3.7.3. 11. Sınıf Konuları.....	81
1.3.7.4. 12. Sınıf Konuları.....	83
1.3.8. 2018 Yılında Yayınlanan DKAB Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	84
1.3.8.1. 4. Sınıf Konuları.....	84
1.3.8.2. 5. Sınıf Konuları.....	85
1.3.8.3. 6. Sınıf Konuları.....	86
1.3.8.4. 7. Sınıf Konuları.....	87
1.3.8.5. 8. Sınıf Konuları.....	87
1.3.9. 2018 Yılında Yayınlanan DKAB Dersi (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular.....	88
1.3.9.1. 9. Sınıf Konuları.....	89
1.3.9.2. 10. Sınıf Konuları.....	90
1.3.9.3. 11. Sınıf Konuları.....	91
1.3.9.4. 12. Sınıf Konuları.....	92

İKİNCİ BÖLÜM

ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA TESPİT EDİLEN FIKHÎ KONULARIN FIKHİN ALT DALLARI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ, TASNİFİ, TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2. Öğretim Programlarında Tespit Edilen Fıkhî Konuların Tasnifi, Tahlili ve Değerlendirilmesi.....	94
2.1. Fürû-ı Fıkıh Konuları.....	95

2.1.1. İbadetler.....	98
2.1.1.1. Temizlik	101
2.1.1.2. Namaz	103
2.1.1.3. Zekât.....	109
2.1.1.4. Oruç.....	112
2.1.1.5. Hac	113
2.1.2.6. Bid'atlar	115
2.1.2. Evlilik-Boşanma (Nikah ve Talak)	116
2.1.2.1. Evlilik (Nikah) ve Süt Akrabalığı	116
2.1.2.2. Boşanma (Talâk) ve Nafaka.....	121
2.1.3. Suç ve Cezaları (Hadd-Ta'zir)	122
2.1.3.1. Zina, Kazf ve Cezası	124
2.1.3.2. Hırsızlık ve Cezası	125
2.1.3.3. Yol Kesicilik ve Cezası.....	126
2.1.4. Cihat	126
2.1.5. Ortaklıklar (Şirket, Mudarebe, Müzâraa, Müsakat)	128
2.1.6. Bağışlar (Vakıf ve Hibe)	129
2.1.7. Alışveriş (Büyû').....	130
2.1.8. Şahitlik	131
2.1.9. Emanetler (Vedia, Ariye)	131
2.1.10. Hayvan Kesimi	132
2.1.11. Mekruhlar (Yiyecek, İçecek, Giyecek, Alışveriş, Kazanç vb. Hususlarda Hoş Görülmeyenler)	133
2.1.12. İçecekler	135
2.1.13. Adam Öldürme ve Cezası (Katl, Kısas ve Diyet)	135
2.1.14. Miras Hukuku (Ferâiz).....	136
2.1.15. İslâm İdare Hukuku-Yönetim Şekli	136
2.1.16. Öğretim Programlarında Yer Verilmeyen Fürû-ı Fıkıh Konuları	139
2.2 Usûl-ü Fıkıh Konuları	140
2.2.1 Şer'i Hükümlerin Delilleri	142
2.2.1.1. Kitap (Kur'ân-ı Kerim)	143
2.2.1.2. Sünnet.....	146
2.2.1.3. İcmâ.....	150
2.2.1.4. Kıyas	150
2.2.1.5. Örf	151
2.2.1.6. Şer'u Men Kablenâ	152
2.2.1.7. Sahâbî Kavli (Fetvaları).....	156
2.2.2. Şer'i Delillerden Çıkarılan Hükümler	156
2.2.2.1. Teklifi Hükümler.....	157
2.2.2.2. Azîmet ve Ruhsat	159
2.2.3. Hâkim: Hüsün-Kubuh Meselesi	160
2.2.4. el-Mahkûm Aleyh (Mükellefiyetin Temel Şartları ve Engelleri)..	161
2.2.5. Hükümlerin Gayeleri.....	161
2.2.6. İctihad ve Taklid.....	162
2.2.7. Öğretim Programlarında Yer Verilmeyen Usul Konuları	165
2.3. İslâm Hukuk Tarihi, Öncü İsimler (Müctehid, Fakih Alimler) ve Kurumlar	165

2.3.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi.....	166
2.3.2. Dört Halife Dönemi (Sahabe Dönemi).....	168
2.3.3. Müctehid İmamlar Dönemi (Emevîler-Abbâsîler Dönemi).....	169
2.3.4. Selçuklular Dönemi.....	171
2.3.5. Osmanlılar Dönemi	172
2.3.6. Mecelle Sonrası Dönem	173
2.4. İslâm Hukukunun Gayeleri	174
2.5. Küllî Kaideler	181
SONUÇ VE ÖNERİLER	183
KAYNAKLAR.....	186

KISALTMALAR

Çev.: Çeviren
DKAB: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.: Editör
İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi
MEB: Millî Eğitim Bakanlığı
TDV: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.: Ve benzerleri
vd.: Ve devamı
Thk.: Tahkik Eden
Ts.: Tarihsiz
(s.a.s.): Sallallahü aleyhi ve sellem

ÖN SÖZ

Bismillâh, bizi var eden ve varlığından haberdar eden Rabbe hamdolsun. Bize -nasıl kulluk edeceğimize- örneklik eden Hz. Peygambere (s.a.s.) salât ve selâm olsun.

Eğitim insanın her zaman ihtiyacı olan bir kurumdur. Din ise her insan ve toplumun temel dinamiğidir. İnanan insanların inandıkları dinleri öğrenmeleri en temel haklarıdır. Bu eğitim ve öğretimin ehil ellerde ve güvenli ortamlarda yapılması özellikle çocuk ve gençler için vazgeçilmez ön şartlardır.

Ülkemizde de inanan insanların evlatlarına en ehil kişilerce ve güvenli ortamlar olan okullarda mensubu oldukları dinlerini hem inanç hem de davranış boyutunda öğretmeye hakları vardır. Yaşadığımız topraklarda asırlar boyunca İslâm dini yaşanmış ve her kuşak bir sonrakine bunu aktarmıştır. Selçuklu, Osmanlı derken 1920’lerden sonra Cumhuriyet döneminde de bu ülkenin Müslüman halkı dinini çocuklarına gençlerine öğretmek istemişler ve bunun için gayret göstermişler ve mücadele etmişlerdir.

Araştırmamızın konusu, Cumhuriyet döneminde okullarda eğitimi ve öğretimi yapılan din derslerini ve özellikle de dinin hayata yansımaları olan davranışların hükümlerini konu edinen fıkıh eğitimidir. Bu disipline dair konuların hangi yaş düzeyinde hangi içeriklerin öğretildiği önem arz etmektedir. Yıllar içerisinde ne tür değişikliklerin olduğu ilmi bir disiplin içerisinde ele alınmalıdır. İslâm’ın davranış yönü olan ibadet, ahlak, helal-haram, sevap-günah, emir-nehî kavramları ve uygulamaları öğretim programları düzeyinde hangi konular, ne kadar ve hangi içerikle yer almıştır? Araştırmamızda bu ve buna benzer soruların cevabını bulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın bilimsel bir biçimde oluşmasında tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Bülent DADAŞ hocama, yapıcı yönlendirmeleri için tez savunma sınavı jüri üyeleri Doç. Dr. İrfan ERDOĞAN ve Doç. Dr. İlyas KAPLAN hocalarıma, kaynak temininde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mahmut ZENGİN ve Dr. Necati ŞAHİN beylere teşekkürü bir borç bilirim.

Bize bu imkânı veren Rabbime hamdolsun. Gayret bizden, hayırlı akıbet Rabbimdir.

GİRİŞ

Türkiye’de halkın büyük çoğunluğunun Müslüman olması nedeniyle din eğitiminin İslâm dini ağırlıklı olması işin tabiatı gereğidir. Halkın din eğitiminin en görünür tarafı ise sözleri ve davranışları üzerinden tespit edilebilir. İslâm dininin görünürlüğünü ele alan iki disiplin ahlak ve fıkhıdır. Durum böyle olunca insanların fıkıh ve ahlak eğitimi önem arz etmektedir. Çoğu yerde ahlak ve fikhın iç içe geçtiği de açıktır.

Din eğitiminde inanmış kişilerin inandığı esasları bilmesi kadar bu esaslara bina ettiği söz ve davranışları da doğru bilgi üzerine inşa etmelidir. İslâm dininin gündelik hayatın içerisinde söz ve davranışlarla kendini ortaya koyması inancın bir gereğidir. Burada Müslümanların çocukluktan itibaren gençlik yılları da dahil olmak üzere bütün ömrü bilgilenme ve davranış üzerinden görünür hale gelir. Bu aşamada bilginin öğrenilip söz ve davranışa dönüşmesi için fıkıh eğitimi önem arz etmektedir.

Bu araştırmada Cumhuriyet döneminde uygulanmış öğretim programlarında yer alan fikhî konuların tespiti ve tahlili yapılmaya çalışılacaktır.

I. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusunu Türkiye’de Cumhuriyet dönemindeki genel eğitim sürecinde din eğitimi kapsamında MEB’e bağlı ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan dersler arasında yer alan din dersi, din ve ahlak dersi, din bilgisi dersi ile DKAB derslerine ait müfredat/öğretim programlarında yer alan fikhî konuların yeri, kapsamı ve içeriği oluşturmaktadır. Araştırmanın ismi “**Cumhuriyet Döneminde Okullarda Okutulan Din Dersleri Öğretim Programlarındaki Fikhî Konuların Tespiti ve Tahlili**” olarak belirlenmiştir. Çalışma içerisinde eğitim, din eğitimi, öğretim programları, fûrû-ı fıkıh, usûl-i fıkıh, fıkıh tarihi, fıkıh felsefesi, külli kaideler ile fikhın oluşumundan günümüze kadar geçen süreçte öncü âlimler başlıkları çalışmadaki karşılaştırmanın içeriğini oluşturmaktadır.

II. Araştırmanın Problem Durumu

Araştırmada Cumhuriyet döneminde ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde din derslerinde, bu derslerin birer temel taşı niteliğinde olan müfredat (öğretim programları) düzeyinde;

a. “Fıkıhla ilgili hangi konular eğitim-öğretim müfredatı içeriğine konulmuş, süreç içerisinde ne tür değişiklikler olmuş, bu içeriklerle neler amaçlanmış?” sorularının cevapları aranmıştır. Bunun için fikhî konu başlıklarını, fıkıhla ilgili disiplinleri/alanları da göz önünde bulundurarak konu tespitleri yapılmıştır.

b. Öğretim programlarındaki fikhî konuların tespiti sonrasında fıkıhla ilgili eserlerdeki fikhî konularla müfredatlarda yer alan fikhî konuları karşılaştırıp “yüz yıllık dönem içerisinde fikhî konuların hangileri eğitim-öğretim süreçlerinde yer bulmuştur?” sorusuna objektif cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

“İslâm’ın söz ve davranış boyutunu ele alan fıkıh, ülkemizde okullardaki din eğitimi-öğretimi içerisinde hangi içeriklerle ve ne kadar ele alınmaktadır?” temel sorusunun yanında alt sorular olarak;

a. Öğrencilere hangi yaş seviyesinde fikhî konularla ilgili içerik olarak neler öğretilmektedir?

b. Bu öğretim, yıllar içerisinde (1923-2023 arasında) değişimler göstermekte midir? Çeşitli dönemlerde insanların zorunlu eğitim yaşları ve seviyeleri değişmektedir. Bu değişimlerde din eğitimi içindeki fıkıh eğitim-öğretimi hangi düzeyde tutulmaktadır?

c. Öğretim programlarında yer alan bilgiler insanların dini bilgi düzeyinde gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte midir?

d. Cumhuriyet döneminde (1923-2023) din-siyaset, siyaset-eğitim sistemi tartışmaları bağlamında fıkıh öğretiminde hangi konular öncelenmiş, hangileri geri plana atılmış, neler eklenmiş ve hangi konular müfredattan çıkarılmıştır?

e. Okullarda din eğitimi-öğretimi içerisinde yer alan fıkıh eğitim-öğretimindeki yetersizlik iddialarının gerçeklik payı nedir? Laik bir ülkenin Müslüman halkı dinini, dininin gündelik hayatına yansımaları olan ibadet ve diğer amellerinin ne kadarı din dersi öğretim programlarında yer almaktadır? Müfredat (öğretim programı) boyutunda hangi konulara yer verilmekte ve kazanım olarak neler amaçlanmaktadır?

Bütün bu sorular günlük hayatımızda evimizde, işyerimizde, okullarımızda dost meclislerinde, komşularımızla olan muhabbetlerimizde, sosyal medyada ve daha

sayamadığımız pek çok ortamda konuşulmaktadır. Bu sorulara cevap verebilmek için, resmî belge niteliğindeki öğretim programlarından araştırmaya başlamak doğru ve objektif bilgiye ulaşmanın ilk basamağıdır. Öğretim programlarının ardından yapılacak farklı çalışmalar ile öğretmen kılavuz kitaplarından ve öğrenci ders kitaplarından da daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Araştırmanın amacı ve önemi başlığı altında araştırmanın problem durumu ile ilgili olarak çalışmanın niçin yapıldığı, çalışmanın alandaki yeri ve hangi eksikliği giderdiğine değinilmiş olup okullardaki öğretim programlarında fıkıhla ilgili konuların yüz yıllık süreçte nasıl bir yol aldığına ve konuların fıkıh alanı ile karşılaştırılmasına dair çalışma bulunmadığından yaptığımız çalışmanın bu alandaki bir boşluğu doldurduğunu ifade edebiliriz.

III. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cumhuriyet dönemi boyunca okullarda ilkokuldan liseye kadar farklı isimler altında farklı sınıf düzeylerinde din derslerine yer verilmiştir. Bu derslerde içerik olarak genelde ilmihal bilgileri düzeyinde konular öğretilmiştir. Bu dönemdeki din dersleri üzerinde yapılan alan taramasında seçmeli ve zorunlu din derslerinde fikhî konuları bütüncül tarzda ele almak üzere yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Namaz ve zekât gibi tek konuya, bir sınıf düzeyinde ve sadece 2010 yılında hazırlanmış ilköğretim altıncı sınıf öğretim programında yer alan namaz ve zekât konularını öğretim programı ve bunun için hazırlanmış ders kitapları arasındaki ilişkinin incelendiği,¹ Cumhuriyet dönemindeki din dersleri ders kitaplarındaki hadislerin neler olduğu ve bunların değerinin tespitinin yapıldığı, kaynaklarının neler olduğuna dair doktora tezi seviyesinde bir çalışmanın yapıldığı görülmüş,² din eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair pek çok çalışmaya rastlanılmış, genel anlamda

¹ Gül Nihal Karagöz, *İlköğretim DKAB Öğretim Programında Namaz Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansımaları* (Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Hacer Çeken, *İlköğretim DKAB Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansımaları* (Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

² Hikmetullah Ertaş, *DKAB Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

öğretim programlarının incelenip değerlendirildiği tezler ve makaleler kaleme alınmış³ ve İslâm düşüncesinde yorum farklılıklarının programlarda nasıl yer bulduğu çalışılmıştır.⁴ Öğretmenlerin ve öğrencilerin din eğitim ve öğretime karşı tutumları konusunda pek çok alan çalışması da mevcuttur. Ülkemizde lise düzeyinde imam hatip liselerinde fıkıh dersleri okutulmaktadır.⁵ Üniversite düzeyinde ve kurumlar tarafından İslâm hukuku ve alt disiplinleri ile ilgili hem ülkemizde hem de diğer İslâm ülkelerinde eğitimler verildiği, çalışmalar yapıldığı bilinmektedir.⁶ Ülkemizde zorunlu din eğitiminde tasavvuf ve tarikatlar inceleme konusu yapılmıştır.⁷ Cumhuriyet döneminde din eğitimi konu alan içeriğinde imam hatip liseleri, ilkökul, ortaokul ve liselerdeki din dersleri, yüksek öğretimde din eğitimi kapsamında enstitü ve fakültelerin işleyişleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işlevleri, camiler ve Türkçe ibadet konularına dair tarihsel sürecin (1920-1950 arası) incelendiği görülmektedir.⁸ İmam hatip liselerindeki fıkıh dersine ait öğretim programı ve bunun öğretilmesinde kullanılabilecek problem çözme yöntemini konu alan bir çalışma da yapılmıştır.⁹ Ülkemizdeki medreselerde verilen fıkıh eğitimine dair bir makale kaleme alınmıştır.¹⁰ Camilerde hutbe gibi kısa süreli ve haftalık periyotlarda bir imkânda fıkıh eğitiminin imkanını inceleyen makale¹¹ yazılırken yaptığımız çalışma uzun soluklu ve haftada bir ya da iki saatlik sürelerde planlanmış programlanmış eğitim-öğretim ortamı olan okullardaki dersleri temele almaktadır. Yüz yıllık süreç içerisinde ilk ve orta dereceli

³ Tugrul Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011).

⁴ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslâm Düşüncesinde Yorumlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017).

⁵ İsmail Yalçın, "İmam Hatip Liselerinde Fıkıh Eğitimi", *100. yılında İmam Hatip Liseleri Sempozyumu*, ed. Recep Kaymakcan vd. (Dem Yayınları, 2015), 545-559.

⁶ Fikret Karčić, "How Islamic Law is Studied Today: An Overview", *Journal of Muslim Minority Affairs* 39/1 (02 Ocak 2019), 129-130.

⁷ Manami Ueno, "Sufism and Sufi orders in compulsory religious education in Turkey", *Turkish Studies* 19/3 (2018).

⁸ Abdullah Akın, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010).

⁹ Cahide Turaloğlu, *Problem Çözme Yönteminin Fıkıh Öğretiminde Kullanımı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

¹⁰ Adem Arslan, "Günümüz Medreselerinde Fıkıh Eğitimi -Şanlıurfa Örneği", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Haziran 2017), 103-120.

¹¹ Abdullah Öksüz, "Hutbelerde Fıkıh Eğitiminin İmkânı (Fetva Kullanımı Özelinde)", *İslâm Tetkikleri Dergisi / Journal of Islamic Review* 12/1 (30 Mart 2022), 369-395.

okullarda fıkhîteki zekât ibadetinin içerik ve tarihini sürecini ele alan bir çalışmanın 2022 yılında yapılan Zekât Kongresinde bir bildiri olarak sunulduğunu¹² da ifade etmek gerekmektedir. Şu kadarı var ki bu çalışmada fıkıh eserlerindeki konular ile bir karşılaştırma yapıldığını tespit edemedik. Yukarıda örnekleri verilen çeşitli çalışmalara rağmen Müslümanın helal ve harama dikkat ederek günlük hayatını nasıl yaşayacağını belirleyen fıkıhın yüz yıllık süreçte okullardaki din dersleri öğretim programlarındaki yeri ve kapsamı incelenmemiştir. Bu çalışmayla, ifade edilmeye çalışılan eksikliğin giderilmesi için gayret gösterilmiştir. Yine ifade etmek gerekir ki ülkemizde “okullarda İslâm öğretilmiyor!” iddiasında olanlara da tarihsel süreç içerisinde müfredat programları merkezinde bunun gerçekliği ya da gerçek olmadığı ve bunların içerikleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Tarihi süreç içerisindeki oluşmuş arşiv kayıtları olan tebliğler dergilerinin, müfredat ve öğretim programları ile bunlara dair hazırlanmış kılavuzların incelenmesi yine fikhî konuların başlıklar halinde fıkıh ilmine dair eserlerden bulunup tertip ve tasnif edilmesi yapılan işin vazgeçilmez öncülleridir.

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada konunun kapsamını belirginleştirmek için bazı sınırlılıkların konulması da gerekmektedir. Bu sınırlılıkları maddeler halinde ifade etmek gerekirse;

a. Dönemsel bir sınırlandırma olarak incelenen dönem 1923-2023 yılları arasındaki Cumhuriyet dönemi ile sınırlandırılmıştır.

b. İslam dini ile ilgili ilimler noktasında din dersi öğretim programları içerisinde yer alan fıkıh, hadis, siyer, tefsir, kelim vb. ilimlerinden sadece fıkıh ve fıkıha ait alt konular ele alınmıştır.

c. İlkokul, ortaokul ve lise düzeyinde okutulan din dersleri incelemeye tabii tutulmuş olup seçmeli dersler olan Kur'an-ı Kerim, Peygamberimizin hayatı, temel dini bilgiler dersleri ile imam hatip orta okulu ve imam hatip liselerindeki meslek dersleri incelenmemiştir.

¹² Ayhan Öz, “Din Dersi Programlarında Zekât Öğretimi”, *Zekât Kongresi (18-22 Kasım 2022 İstanbul)*, (Ankara: TDV Yay. Mat. Tic. İşl. 2023), 207-225.

d. MEB dışındaki kurumların -ki bunlar Diyanet işleri Başkanlığı bünyesindeki Kur'ân kursları ile ilahiyat fakülteleri, İslâmî ilimler fakülteleri ve ilahiyat ön lisans programları gibi yüksek öğretimdeki din eğitimi ve din öğretimi kurumlarıdır- verdiği din eğitimi ve öğretimi çalışmanın dışında tutulmuştur.

e. Din dersi öğretim programlarının incelenmesi kısmında MEB'in Tebliğler Dergisi başta olmak üzere öğretim kılavuzlarını kaynak olarak kullanmaya öncelik verilmiş olup ders kitaplarına müracaat edilmemiştir.

V. Kavramsal Çerçeve

Çalışmamızın ilgi alanı okullarda okutulan dersler ve okuldaki öğrencilerin eğitim ve öğretimi olması hasebiyle eğitim ve öğretime dair kavramlara yer verilmesi ve bunların tanımlarının yapılması gerekmektedir. Bu kavramları kısaca tanımlayacak olursak;

“Eğitim, yaşanılan toplumda yetenek ve kapasitelerine göre kişilerde istendik yönde kalıcı değişimler gerçekleştirmektir.”¹³ “Din eğitimi, kabul edilmiş dine ait bilgilerin edinilmesi, dine bağlılığın temini ve bunların söz ve davranış boyutunda ortaya konulmasının sağlanmasıdır.”¹⁴ “Öğretim, insanlara öğretilmek istenilen bilgilerin kurumlar vasıtasıyla planlı ve belirli bir süre içerisinde aktarılmasıdır.”¹⁵ “Öğretim programı (müfredat), öğretilmek istenenlerin planlı, pedagojiye ve seviyeye uygun bir şekilde kararlaştırılmasıdır. Öğretimin temelini oluşturan metindir.”¹⁶

Cumhuriyet döneminde okullarda ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde yıllar içerisinde pek çok öğretim programı/müfredat uygulanma imkânı bulmuştur.¹⁷

Çalışmamızı diğer çalışmalardan ayıran yönü olarak ise öğretim programlarındaki fıkıh ve fıkıhla ilgili konuların tespit, tasnif ve tahlili oluşturmaktadır. Bu hususta da konu ile ilgili kavramlara yer vermek gerekmektedir. Konu ile ilgili kavramlar özetle;

¹³ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi* (Ankara, 1997), 3.

¹⁴ Mustafa Usta, *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları* (İstanbul: MÜİF Yayınları, 2001), 25.

¹⁵ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1998), 8.

¹⁶ Leylâ Küçükahmet, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998), 8.

¹⁷ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021), 347-348; Tugrul Yürük, “Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları”, *Dini Araştırmalar* 13(34) 2010, 70.

“Fıkıh, insanın dünya ve ahireti için neyi yapıp neyi yapmamasına dair bilgileri edinmesidir.”¹⁸ “Fürû-i fıkıh, İslâm hukukunun ibadet, evlilik, muamelat, cezalar, miras, devletlerarası-uluslararası ilişkilerini inceleyen ilmi disiplin, helaller ve haramların yer aldığı fıkıh bölümüdür.”¹⁹ “Usûl-i fıkıh, İslâm’da hükmün kaynaklarını ve hükmün nasıl ortaya konulacağını inceleyen disiplindir.”²⁰ “Fıkıh tarihi, Hz. Peygamberden (s.a.s.) bugüne kadar -doğuş, oluşum, gelişim ve çağdaş dönem- İslâm hukukunun tarihi sürecini ifade eder.”²¹ “Küllî kaideler, direkt âyet ve hadislerden olabildiği gibi özel hükümlerin tümevarım yoluyla kurala dönüşmüş genel ve net ifadeleridir.”²² “Makâsıdu’ş-Şerîa, İslâm’ın hükümlerinde ulaşmayı amaçladığı gayeleri ifade eden İslâm Hukukunun felsefesini ortaya koyan kavramdır.”²³ “Alimler ise fikhın oluşumundan bu günlere gelmesinde büyük emeği olan kişilerdir.”²⁴

VI. İlgili Araştırmalar ve Çalışmalar

Çalışmamızın bu bölümünde incelemeye tabi tutacağımız öğretim programları ve bunlardan elde edeceğimiz veriler ile fıkıh eserlerinden çalışma alanına ait içerikleri karşılaştırıp değerlendirmeye tabi tutacağımız temel eserleri zikredeceğiz.

Araştırmanın önemine ilişkin başlıkta yer verdiğimiz kaynaklar ile araştırmaya yön verecek kavramların tanımlanması aşamasında yararlanılan eserler yanında İslâm hukuku/fıkha ait eserlerden;

Halebî’nin “Mülteka’l-Ebhur” eserinden kaynak olarak istifade edilecektir.²⁵ Bu eserin fürû-i fıkıh konularında tasnif ve tahlilde tercih edilme nedeni olarak Hanefî mezhebinde fikhî konuları dört temel metinden (mütûn-i erbaa) istifade ederek ve onların fevkinde bir sistematik ve muhteva oluşturarak on beşinci yüzyıl Osmanlı döneminden itibaren hem medreselerde okutulan hem de fetva ve kaza işlerinde

¹⁸ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 144.

¹⁹ Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 13/1-2.

²⁰ Asım Cüneyd Köksal-İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 42/201.

²¹ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999).

²² Mustafa Baktır, “Kaide”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 24/ 205.

²³ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdu’ş-Şerîa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 27/423.

²⁴ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 172-209.

²⁵ İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *Mülteka’l-Ebhur*, Thk. Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî, ts.

faydalanılan, üzerine pek çok şerh yazılmış olması²⁶ yanında öğretim programlarında olduğu gibi konuları başlık ve bölüm olarak anlatması, ders kitaplarındaki gibi ayrıntılı anlatımlara düşmeden muhtasar bir biçimde izah etmesi sayılabilir.

Ahmet Yaman ve Halit Çalış'ın ortak çalışması olan fikhin bütün konularını genel hatlarıyla ihtiva eden giriş mahiyetindeki “*İslâm Hukukuna Giriş*” adlı eseri,²⁷ Saffet Köse'ye ait son zamanlarda kaleme alınmış olan yine fikhin tüm konularını muhtevi “*İslâm Hukukuna Giriş*” isimli eseri,²⁸ Hamdi Döndüren'in Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden fikhin başlangıcından bugüne geçirmiş olduğu gelişimi dönemler halinde incelediği gelişim ile ilgili örneklere ve şahıslara yer verdiği eserinin sonunda Mecelle ve içeriğini özetle sunduğu “*İslâm Hukukuna Giriş*” kitabı,²⁹ müfredatlardaki İslam hukuk usûlüne dair konuların karşılaştırılması için Abdülkerim Zeydan'ın kaleme aldığı İslâm Hukuku Metodolojisine dair “*el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh*” isimli eseri³⁰ ile Zekiyyüddin Şa'bân'ın kaleme aldığı “*İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*” adlı eseri,³¹ İslâm hukukunun gaye ve maksadını ortaya koyan Muhammed Tahir b. Âşûr tarafından kaleme alınan “*İslâm Hukuk Felsefesi*” isimli eser,³² İslâm hukukunun temel ilkelerini ifade eden kavaidi külliye/fikhiyye konusunu teferruatlı olarak inceleyen Musa Cârullah Bigiyef'in “*Kavâid-i Fıkhîyye*” adlı eseri³³ 1980'lerde başlayan ve güncellemelerle devam eden DİB, Türkiye Diyanet Vakfı ve İSAM'ın koordine ettiği, maddeleri akademisyenlerce kaleme alınan “*TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*”nin konumuzla ilgili maddeleri,³⁴ istifade edilecek eserlerin bazılarıdır.

²⁶ Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 31/548-551.

²⁷ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015).

²⁸ Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015).

²⁹ Hamdi Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş* (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017)

³⁰ Abdülkerim Zeydân, *el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh* (Amman: Mektebetü'l-Besâir 1994)

³¹ Zekiyyüddin Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996).

³² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, Çev. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999).

³³ Musa Carullah Bigiyef, *Kavâid-i Fıkhîyye*, Çev. Ferhat Koca vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018).

³⁴ Komisyon, “TDV İslâm Ansiklopedisi” (Erişim 04 Nisan 2025).

Araştırmaya yön veren kavramların tanımlanması aşamasında yararlanılan eserler başta olmak üzere din eğitimi, fıkıh eğitimi ve öğretim programlarına ait çalışmalardan bir bölümüne, akademik çalışmalar ve müstakil çalışmalar sınıflandırması şeklinde sıralayabiliriz;

Akademik çalışmalar olarak doktora tezleri, yüksek lisans tezleri, makaleler ve bildiriler yer almaktadır.

Özellikle hem sürecin takibinde hem öğretim programları arasındaki bağlantıları kurmada hem de 1948 öncesi müfredat programlarını temin edemediğimden, bu döneme ait bilgilere ulaşmamda çokça yararlandığım Tugrul Yürük'ün ülkemizde uygulanan din öğretimi programlarındaki arayışları tarihi süreç içerisinde ele aldığı, doktora tezi olarak sunduğu “*Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*” adlı doktora tez çalışması,³⁵ Cumhuriyet dönemi din eğitimi-öğretimi, dönemin genel politika ve din politikasından ayrı düşünülemez olduğundan Mehmet Erkol'un “*Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)*” adlı doktora tezi,³⁶ Perihan Kara'nın 1949-2005 arasını incelediği “*İlköğretim DKAB Öğretiminin Mevzuat ve Program Gelişimi (1949-2005)*” isimli yüksek lisans tez çalışması,³⁷ Ayşe Acar'ın “*İlköğretim 4. ve 5. Sınıf DKAB Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)*” isimli yüksek lisans tezi,³⁸ 1980 sonrası dönemi programlar üzerindeki değişimden yola çıkarak anlamaya çalışan Zeliha Karaağaç'ın “*1980 Sonrası Türkiye'de DKAB Ders Programlarındaki Değişimler*” konulu yüksek lisans çalışması,³⁹ yer almaktadır.

³⁵ Tugrul Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011).

³⁶ Mehmet Erkol, *Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014).

³⁷ Perihan Kara, *İlköğretim DKAB Öğretiminin Mevzuat ve Program Gelişimi (1949-2005)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İlköğretim DKAB Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2007).

³⁸ Ayşe Acar, *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf DKAB Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2006).

³⁹ Zeliha Karaağaç, *1980 Sonrası Türkiye'de DKAB Ders Programlarındaki Değişimler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim DKAB Öğretmenliği Ana Bilim Dalı İlköğretim DKAB Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2013).

Mustafa Öcal'ın Cumhuriyet Türkiye'sindeki din eğitimi ve öğretimini kaleme aldığı “*Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Öğretimi*” başlıklı makalesi,⁴⁰ bize ipuçları sunmaktadır. Mahmut Zengin'in aynı doğrultuda kaleme aldığı “*Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkisi*” konulu makalesi,⁴¹ Hikmetullah Ertaş'ın “*Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)*” adlı makalesi,⁴² Nurullah Altaş'ın Mârife Dergisinde kaleme aldığı “*Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 Arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)*” makalesi,⁴³ Nurettin Gemici'nin kaleme aldığı “*Türkiye’de Din Eğitimi Konusunda Verilen Mücadeleler ile DKAB Dersi İçeriği ve Uygulaması Üzerine Tespitleri*” konulu makalesi,⁴⁴ Tugrul Yürük'ün, “*Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*” makalesi⁴⁵ akademik çalışmalar olarak zikredilebilir.

Araştırmamızla ilgili olarak müstakil olarak kaleme alınmış eserlerden bazıları ise şunlardır;

Ülkemizde Cumhuriyet dönemi din eğitimi serüveni ve bunun için verilen mücadeleyi resmî kayıtlardan hareketle ortaya koymaya çalışan Halis Ayhan'ın “*Türkiye’de Din Eğitimi*” adlı hacimli eseri,⁴⁶ Yüz yıllık tarihi süreci bölümlere ayırıp, öğretim programlarının sistematüğini oluştururken esinlendiğim, Mahmut Zengin'in cumhuriyet dönemi din eğitiminde okullardaki öğretim süreçlerinde ve kitaplarda yer alan İslâm'daki mezhepleri konu edinen “*Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim*

⁴⁰ Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 241-268.

⁴¹ Mahmut Zengin, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, (18 Aralık 2017), 113-137.

⁴² Hikmetullah Ertaş, “Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/17 (2017), 190-199.

⁴³ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”, *Marife* 2 (2002), 219-229.

⁴⁴ Nurettin Gemici, “Türkiye’de Din Eğitimi Konusunda Verilen Mücadeleler ile DKAB Dersi İçeriği ve Uygulaması Üzerine Bazı Tespitler”, *Route Educational and Social Science Journal* 3/1 (2016), 288-300.

⁴⁵ Yürük, “Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları”, 2010.

⁴⁶ Halis Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014.)

Programları ve Ders Kitaplarındaki Dinler, İnançlar ve İslâm Düşüncesinde Yorumlar” adlı çalışmasıdır.⁴⁷

Çalışmamızın ana gövdesini ve verilerin kaynağını oluşturan öğretim programları da yararlandığımız ana materyal grubunu oluşturmaktadır. Öğretim programları ile ilgili ayrıntılı bilgiler çalışmamızın birinci bölümünde yer aldığından burada öğretim programlarına dair tarih ve isimlerine yer verilmekle yetinilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti başlangıçta kurumsallaşma yönünden olduğu gibi eğitim açısından da selevi olan Osmanlı’nın kurumlarından ve yapılanmalarından yararlanmıştı. 1914 yılı mektep müfredatının benzeri olan 1924 yılı İlk Mektepler Müfredatında din derslerinde Kur’ân-ı Kerim, Peygamberin hayatı ve İslâm’ın beş şartını kapsayan namaz, oruç, zekât ve hac konuları yer almaktadır.⁴⁸ Aynı yıl lise birinci devre (ortaokul) programı da iman ve ibadet konularını içerecek şekilde oluşturulmuştur.⁴⁹ Ma’lûmât-ı Dîniyye adıyla programda yer alan ibadet konuları ise 1926 yılı programına aittir.⁵⁰ 1930 programında ise şehir ve köy okulları için ayrı programlar hazırlanmıştır.⁵¹ 1924-1931 yılları arasında din dersi konuları ilkököl ve ortaokul seviyesinde yer alırken 1931’den sonra 1948 yılına kadar dönemin siyasi yapısından dolayı seçmeli hale getirilen din dersleri ya fiilen kaldırılmış ya da işlevsizleştirilerek geri plana atılmıştır.

Yirmi yıla yakın bir süreden sonra kamuoyundan gelen talepler, dini ihtiyaçların karşılanması isteği karşısında din dersleri tekrar gündeme gelmiş⁵² 1948 yılından itibaren köy ve şehir okulları için ortak program hazırlanmış ve din dersleri tekrar okullarda okutulmaya başlanmıştır.⁵³ 1956 yılında ortaokul ve muadili (dengi) okullarda okutulması için yeni bir program hazırlanmıştır. 1967 yılında lise ve dengi

⁴⁷ Mahmut Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslâm Düşüncesinde Yorumlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017).

⁴⁸ Maârif Vekâleti, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340).

⁴⁹ Maârif Vekâleti, *Lise Birinci Devre Müfredat Programı* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340).

⁵⁰ Maârif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, *İlk Mekteplerin Müfredat Programı* (İstanbul, 1341).

⁵¹ Maârif Vekâleti, *İlk Mektep Müfredat Programı (Şehir İlkokulları)* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930); Maârif Vekâleti, *Köy Mektepleri Müfredat Programı (Köy Okulları)* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931).

⁵² Ayhan, *Türkiye’de Din Eğitimi*, 85.

⁵³ MEB, “Köy ve Şehir İlkokullarının Aynı Müfredata Tabii Olması” *Tebliğler Dergisi* (511), 1948, 113; MEB, “İlkokullarda Din Öğretimi” *Tebliğler Dergisi* (524), 1949, 153.

okulları için hazırlanan din dersi programının ardından 1968 yılında ilkokullarda din dersleri için hazırlanan program uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁴ 1974 yılında temel eğitim ve ortaöğretimde ahlak dersleri zorunlu tutulmuş ve hazırlanan müfredat uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁵ Zorunlu ahlak eğitimi yanında din bilgisi konularının da seçmeli olarak uygulamada yer aldığı ortaokul ve lise din bilgisi programları hazırlanmıştır.⁵⁶

1982 yılına gelindiğinde ise Anayasa değişikliği ile ilk, orta ve lise seviyesinde din dersleri zorunlu hale getirilmiş olup, bakanlık tarafından zorunlu ahlak dersleri ve seçmeli din dersleri birleştirilerek zorunlu din dersleri için yeni bir öğretim programı hazırlanmıştır.⁵⁷ Zorunlu DKAB dersleri dönemsel iyileştirilmelerle, bilimsel bakış açısıyla ve konu zenginleştirmeleri de yapılarak günümüze kadar ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve liselerde (ortaöğretim kurumlarında) uygulanmaya devam etmiştir. 1988 yılında okullardaki temel ve ortaöğretim kademelendirmesi yerine ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde yeni bir kademelendirme yapılması sonucu ilkokul din dersi müfredat programı uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁸ Aynı kademelendirme değişikliği neticesinde ortaokul ve liselerde de DKAB dersi öğretim programlarında 1992 yılında yeni program uygulanmaya başlanmıştır. 1998 yılındaki kesintisiz sekiz yıllık zorunlu eğitim düzenlemesinin ardından 2000 yılında ilköğretim kurumlarında okutulacak yeni müfredat uygulamaya konulmuştur.⁵⁹ 2000 yılı ve sonrasında ülkemizdeki siyasi iktidarın değişmesi sonucunda din derslerinde ve din eğitim-öğretiminde olumlu gelişmeler artmıştır. Bu gelişmeler programlara da yansımış 2005 yılında ortaöğretim kurumlarında okutulan DKAB dersi ile ilgili yeni öğretim programı uygulamaya geçirilmiştir.⁶⁰ İlköğretim kurumlarında da 2007-2008 eğitim-öğretim yılından geçerli

⁵⁴ MEB, “Liseler ve Bunlara Denk Okullarla Lise Seviyesindeki Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarında Okutulacak Din Bilgisi Dersi Programı”, *Tebliğler Dergisi* 30/1475 (23 Ekim 1967), 371; MEB, “İlkokul Din Bilgisi Programı”, *İlkokul Programı* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968).

⁵⁵ MEB, “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”, *Tebliğler Dergisi* 38/1853 (08 Eylül 1975), 393-403.

⁵⁶ MEB, “Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları”. *Tebliğler Dergisi* 39(1900) 1976, 338-40.

⁵⁷ MEB, “1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı”, *Tebliğler Dergisi* 45/2109 (29 Mart 1982), 155-161.

⁵⁸ MEB, “İlkokul DKAB Programı”, *İlkokul Programı* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1988).

⁵⁹ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, *Tebliğler Dergisi* 2517 (Ekim 2000), 913-978; MEB, *İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı* (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2000).

⁶⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı* (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2005).

olmak üzere 2006 yılında müfredat değişikliğine gidilmiştir.⁶¹ 2010 yılına gelindiğinde hem ilköğretim hem de ortaöğretim kurumlarında müfredatta yenilenme çalışmaları yapılmıştır.⁶² Bu dönemde son olarak 2018 yılında öğretim programlarında revizyona gidilmiş, güncellenen yeni DKAB öğretim programı uygulanmaya başlanmış ve halen bu program uygulanmaya devam etmektedir.⁶³

Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli çerçevesinde 2024-2025 eğitim-öğretim yılından itibaren 5. ve 9. sınıflarda DKAB dersi için yeni bir öğretim programı uygulanmaya başlanmıştır.

VII. Yöntem

Araştırmada yöntem olarak “gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı ve toplanan verilerin gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konulup yorumlandığı nitel süreçlerin takip edildiği yöntem”⁶⁴ olarak tanımlanabilecek nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma deseni olarak ise “araştırmacının kontrol edemediği bir olgu ya da olayın nasıllığını ve niçinliğini temel alarak derinlemesine incelenmesi”⁶⁵ şeklinde tarif edilebilecek olan durum çalışması deseninden yararlanılmıştır. İncelemeye alınan durum 1923-2023 yılları arasında MEB tarafından hazırlanan ve okullarda uygulanan din dersleri öğretim programlarıdır. Öğretim programlarında tarihsel dönemlendirme yapılarak 1923’ten 2023’e kadar günümüze doğru bir sıra takip edilerek programlar ve içerikleri incelenip fikhî içerikli olanlar tespit edilmiştir.

Çalışmaya esas teşkil eden verileri toplamada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi “araştırılmak istenen olgu veya olgulara dair

⁶¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu* (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2007).

⁶² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2010); MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı* (Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010)

⁶³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2018); MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)* (Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2018).

⁶⁴ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 39.

⁶⁵ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 277.

bilgileri içeren yazılı materyallerin/belgelerin analiz edilmesi”⁶⁶ olarak tanımlanabilir. Çalışmamız kapsamında incelenecek dokümanlar; MEB’in hazırlayıp Tebliğler Dergisi’nde yayınladığı öğretim programları, öğretim programlarının uygulanması için hazırlanmış olan öğretim programı kılavuzları, resmi yazılar, tezler ve diğer arşiv kayıtlarıdır. Tespit edilen veriler tarihsel süreç takip edilerek sınıf seviyelerine göre düzenlenmiş olup süreç ve sınıf temelli bir tasnif yapılmıştır. Böylece öğretim programları dönemselsel bir akış içerisinde gösterilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin incelenmesinde, veri analizi yöntemi olarak betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz “elde edilen verilerin önceden belirlenmiş tema veya kodlara göre özetlenmesi, yorumlanması, irdelenmesi ve anlamlandırılması”⁶⁷ sürecini ifade etmektedir. Bu kapsamda çalışmada betimsel analize temel oluşturan tema/kod fıkha dair konu başlıkları olmuştur. Çalışmanın hem birinci bölümünde verilerin belirlenmesi, toplanması ve düzenlenmesinde hem de ikinci bölümde fikhın alt disiplinleri ile ilişkilendirilmesi, tasnif edilmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasında fıkıh konu başlıkları kullanılmıştır. Bu konu başlıkları; fikhın fûrû bölümünde ibadetler, aile, gündelik hayattaki ticari işlemler, suçlar ve bunların cezaları, cenaze işlemleri ve sonrasında yapılacaklar ana başlıklandırması kullanılmıştır. Usûl bölümünde ise fikhî delilin kaynakları (kitap ve sünnet), mükellefin fiilleri ve içtihat olgusu başlıklandırması yapılmıştır. Fıkıh tarihinde ise peygamber dönemi, sahabe dönemi, Abbasiler dönemi, Osmanlı dönemi ve modern dönem sıralaması tercih edilmiştir. Makâsıdu’ş-Şerîa ve kavâid konusu müstakil başlıklar olarak ele alınmıştır. Öncü isimler olarak ise fıkıhta öne çıkmış âlimler çalışmaya dahil edilmiştir.

⁶⁶ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 187.

⁶⁷ Yıldırım- Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 224.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN DERSLERİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ FIKHÎ KONULARIN TESPİTİ

1. Öğretim Programlarında Fıkhî Konuların Tespiti

Çalışmanın bu bölümünde 1923-2023 yılları arasında Cumhuriyet döneminde MEB'e bağlı ilk, orta ve lise düzeyindeki örgün eğitim kurumlarında okutulan din derslerine ait öğretim programlarında yer alan fıkhî alanına ait konular kronolojik bir süreç takip edilerek tespit edilecektir.

Yüz yıllık tarihi süreci siyasi iradenin din derslerine olan yaklaşım, ilgi ve uygulama farklılıklarını dikkate alarak üç ana dönem olarak incelemeye tabii tutan bir sistematik oluşturulmaya çalışacağız. İlk dönem, din derslerine karşı olumsuz bir tutum sergilenen 1923-1946 dönemi; ikinci dönem, din derslerine karşı halkın ve kanaat önderlerinin taleplerini karşılamaya dönük seçmeli ders uygulaması biçiminde düzenlemenin yapıldığı ve öğretim programlarının hazırlandığı 1946-1982 dönemi ve son olarak din derslerinin anayasal bir zorunluluk olarak okullarda zorunlu okutulması gereken dersler içerisinde kabul edildiği, buna uygun olarak düzenlemelerin yapıldığı ve öğretim programlarının eğitim bilimine, pedagojik gereksinimlere uygun ve ihtiyaçları cevaplamayı amaçlayan bir vizyonla oluşturulduğu 1982-2023 yılları arasında yer alan dönem olarak incelemeye çalışacağız.

1.1. 1924-1946 Dönemi Din Dersleri Öğretim Programlarında Fıkhî Konular

Osmanlı Devleti'nin birinci dünya savaşından sonra mağlup devletler arasında yer alıp tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Kurtuluş savaşı ile gelişen süreçte yeni Türk devleti kurulmuş, önce millet meclisi açılmış ardından cumhuriyet ilan edilerek yeni devlet tarihteki yerini almıştır. Bu süreçte eğitim ve din eğitimi alanında da öncenin devamı olan uygulamalar bir süre devam etmiştir. Yeni dönemde önceki müktesebat ve uygulamalar çok fazla değişikliğe uğramaksızın birkaç yıl daha

uygulanma imkânı bulmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren ise batılılaşma hevesiyle geçmişle irtibatı olabildiğince kesilmiş, din eğitimi de gündemden düşmüştür.⁶⁸

1.1.1. 1924 Yılında Yayınlanan İlk Mektep Kur'ân-ı Kerim ve Din Dersleri Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Cumhuriyet döneminin ilk ilkokul programı içerisinde yer alan zorunlu din dersi ve Kur'ân-ı Kerim müfredatı ilkokul iki, üç, dört ve beşinci sınıflarda haftada iki saat olarak okutulmaktadır. Ayrıca ahlak eğitimini içeren ikinci ve üçüncü sınıflarda okutulacak olan Musâhabât-ı Ahlakiye ile dördüncü ve beşinci sınıflarda okutulacak olan Malumat-ı Vataniye dersi de yer almaktadır. İkinci sınıfta elif-bâ ile Kur'ân okumayı öğretme ve son cüz olan amme cüzü yüzünden okuması yer alırken uygun vakitlerde Hz. Peygamberin hayatı/öyküsü O'na muhabbet oluşturacak şekilde anlatılmaktadır. Üçüncü sınıfta ders bütünüyle Kur'ân-ı Kerim okumaya tahsis edilmekte yeri geldikçe de Hz. Peygamber ve sahabesinin hayatlarından bölümler açıklanmaktadır. Dördüncü sınıfta Kur'ân okumaya devam edilirken İslâm'ın şartları da açıklanıp namaz sûrelerinden bazıları ezberletilmektedir. Uygulamalı olarak abdestin alınışı ve namazın kılınışı gösterilip öğretilmektedir. Bu sınıf düzeyinde de Peygamberin hayatı ve diğer peygamberlerin kıssaları anlatılmaktadır. Beşinci sınıfta ise Kur'ân tilavetine devam edilirken diğer taraftan abdest ve namaz konusu pekiştirilmekte; oruç ibadeti ile ilgili bilgiler verilmektedir. Hac ibadeti genel olarak izah edilmektedir. Musâhabât-ı Ahlakiye dersinde ahlaki değerler geçmişteki kahraman ve âlimlerden örneklerle ve okulda sorumluluklar verilmek suretiyle yaşantı yoluyla kazandırılmaktadır. Malumat-ı Vataniye dersinde ise bireyin sağlık, temizlik ve düzenli yaşamından; en iyi devlet yönetiminin cumhuriyet olduğundan devletin ve kişinin görev ve sorumluluklarından bahsedilmektedir.⁶⁹

1.1.2. 1924 Yılında Yayınlanan Lise Birinci Devre (Ortaokul) Din Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Lise birinci devre denilen ortaokul bir ve ikinci sınıflarda din dersleri bir saat olarak yerini almış olup birinci sınıf düzeyinde bu derslerde İslâm'ın beş şartı

⁶⁸ Gemici, Türkiye'de Din Eğitimi Konusunda Verilen Mücadeleler ile DKAB Dersi İçeriği ve Uygulaması Üzerine Bazı Tespitler, 290-291.

⁶⁹ Yürük, Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları, 71-72

içerisinde yer alan ibadetler ve bunların yapılma şekillerine yer verilmiş, temizlik, namaz, oruç, kurban, hac ve zekât konuları anlatılmıştır. Liselerin ikinci devresinde ise din dersleri yer almamaktadır. Lise birinci devreden de din dersleri 1927 yılında çıkarılmıştır. İbadetler ayrıntılı olarak anlatılmadan önce efâl-i mükellefine yer verilmiştir. Taharet (temizlik) başlığı altında abdestin farz, sünnet ve müstehapları, fazileti ve abdesti bozan durumlar ile gusül abdestinin farzları, teyemmüm konusu işlenmektedir. Namaz konusunda namazların vakitleri, rekâtları, ezan ve kamet, namazın şart ve erkanı, namazı bozan haller, cemaatle namaz, imama uyma ve uyanın halleri, vitir namazı ve kunut duaları, teravih, cuma ve bayram namazları ile hutbeye yer verilmektedir. Oruç ve kısımları, Ramazan orucu, orucu bozan ve bozmayan durumlar, fidye, nezir konularına yer verilmektedir. Haccın hükmü, çeşitleri, haccın farzları yanında kurban ibadeti de bu bölümde yer almaktadır. Zekâtın hükmü, nisap miktarı, asli ihtiyaçlar, zekâtın nelerden, ne kadar ve nasıl verileceği anlatılırken fitre konusuna da bu bölümde yer verilmektedir.⁷⁰

1.1.3. 1926 Yılında Yayınlanan İlk Mektep Din Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular

1924 programının daha da tafsilatlandırılmış şekli olarak hazırlanan yeni programda din derslerine üç, dört ve beşinci sınıflarda bir saat olarak zorunlu ders kapsamında yer verilmiştir. Dersin adından Kur'ân-ı Kerim çıkarılmış sadece “Dini Bilgiler” dersi olarak isimlendirilmiştir. 1924 programından farklı olarak dersin adı Malumat-ı Diniyye (Dini Bilgiler) olarak değişmiş olup Kur'ân'ın öğretilmesi müfredat dışına çıkarılmıştır. 1926 yılında hazırlanan Köy Mektepleri Müfredat Programında din dersi perşembe günleri okul bitiminde öğleden sonra yarım saat olarak üçüncü sınıflar için tanzim edilmiş olup içeriği 1926 İlk Mektepler Müfredatının üç ve dördüncü sınıf içeriğinin aynısıdır. Bu programda batıl inanç ve hurafelerin bilinip bunlarla mücadele edilmesi gerektiği ön plana çıkarılmaktadır. Zekât, sadaka ve kurbanların hastane, darülaceze, memleketi müdafaa eden kurumlara ve çocuk esirgeme kurumlarına verilmesinin hayırlı olacağı ifade edilmektedir. Üçüncü sınıfta Türklerin dini, İslâm dini, Kelime-i Tevhit ve anlamı ve Hz.

⁷⁰ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*, 73-74.

Muhammed'in (s.a.s.) hayatı konusu yer almaktadır. Cuma ve bayram toplantılarının önemi ve burada yaşananlar üzerinden dine dair kavramların açıklanması istenmektedir. Peygamberin hayatı harikulade ve mucizevi hikayelerden kaçınılarak anlatılacaktır. Allah sevgisinin ibadetlerin özü ve en önemlisi olduğu vurgulanacaktır. Dördüncü sınıfta İslâm dininin temeli, ahlakın önemi, çalışmanın gerekliliği, tembelliğin kötülüğü ve riyakarlıktan (sahtekarlık) uzak durulması gerektiği işlenecektir. Herkesin dini anlamda özgür olduğu, kimsenin din ve inancına karışılmayacağı, kişinin kendi tercihlerinden sorumlu olduğu, tevekkülün tedbirle birlikte olması gerektiği, taassubun reddi ve terakkinin övülmesinin dine uygun olduğu açıklanacaktır. Beşinci sınıf düzeyinde İslâm dininde aklın üstünlüğü, İslâmiyet'in Türk toplumundaki yeri ve önemi açıklanacaktır. Aklın kabul etmediğinin din tarafından da reddedildiği vurgulanacaktır. Dünyevi işlerde aklın ve ilmin otoritesinin kabul edilmesi gerektiği anlatılacaktır. Allah ile kul arasında bir vasıta ve dini sınıfın olmadığı ifade edilecektir. Üstünlüğün faziletli olmada olduğu, herkesin kendi dili ile dua edebileceği, İslâm'ın Araplara mahsus olmadığı anlatılacaktır. Uygun konu ve zamanlarda Kur'ân'dan âyetler okutturulacaktır.⁷¹

1.1.4. 1930 Yılında Yayınlanan İlk Mektep (Şehir ve Köy İlkokulları) Din Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

1930'dan sonra ise 1948'e kadar din dersi gündemden kalkmıştır. 1930 yılında köy ve şehir okulları müfredat olarak ayrılmış, şehir okullarında müfredattan kaldırılmış, beşinci sınıflarda veli isteği ile beşinci sınıflara haftada yarım saat konferans şeklinde olabileceği ifade edilmiştir. Köy ilkokullarında ise 1926 yılında hazırlanan programda din dersi perşembe günleri okul bitiminde öğleden sonra yarım saat olarak üçüncü sınıflar için tanzim edilmiş olup içeriği 1926 İlk Mektepler Müfredatının üç ve dördüncü sınıf içeriğinin aynısıdır. Din dersleri önce şehir okullarından ardından da genel müfredat programlarından çıkarılmıştır.⁷²

Müfredat programlarında 1923'ten 1930'a kadar geçen sürede hem içerik hem de ders süresi ve haftalık programlarda yer alan saat olarak bir azalma gözlenmekte

⁷¹ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*, 81-84.

⁷² Recai Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", (*Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu* (ss. 611-646), MEB, Ankara 2004), 616

olup köy okulları ve şehir okulları şeklinde ayırım ve ayrıştırma yapılmaktadır. 1930'dan sonraki süreçte din derslerinin müfredattan çıkarıldığı müşahede edilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ve 1950'ye kadar olan süreçte din derslerine karşı oluşan bu değersizleştirmenin arka planında İslâm dininin halkın gündeminden çıkarılma isteği, din yerine yeni bir motivasyon ve gaye uğruna Milliyetçilik ve vatan sevgisi din yerine konmaya çalışılmış, Türklük tapınılması gereken yegâne değer haline getirilmek istenmiştir. Bunun için Türk Ocakları ve sonraki dönemlerde Halkevleri bu yeni inanın okulları haline getirilmeye çalışılmıştır. Halk üzerinde bu minvalde bir yeni değer silsilesi oluşturulmakla kalınmamış okullardaki öğrenciler, ders içerikleri ve öğretmen kadrosu da yeni vizyona uygun olarak şekillendirilmeye çalışılmıştır.⁷³

1.2. 1948-1982 Dönemi Din Dersleri Öğretim Programlarında Fıkhî Konular

İkinci dünya savaşının bitmesi, 1946'dan sonra tek partili sistemden çok partili meclis sistemine geçiş aşamasında TBMM'de, basında ve parti mahfillerinde din eğitimi ve öğretimi ile ilgili tartışmalar yapılmaya başlanmış, öneriler ve talepler dile getirilir olmuştur. Bunların neticesinde ilkokul, ortaokul ve liselerde din dersleri seçmeli de olsa okullarda okutulmaya başlanmıştır. Bunun için müfredat çalışmaları yapılmış ve geç de olsa uygulamaya konulmuştur.⁷⁴

1.2.1. 1948 Yılında Yayınlanan İlkokul Din Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

1927'de lise ilk devre (ortaokul) müfredatından çıkarılan din dersleri, 1930'lu yıllardan itibaren de ilkokul müfredatından çıkarılmış olup 1950'lere kadar okullarda din dersleri yer almamıştır.

Yapılan çalışmaların ve girişimlerin neticesinde 1948 yılında, 1936 şehir ilkokulları programıyla köy ilkokulları programının bütünleştirilmesiyle oluşturulduğu söylenebilecek yeni bir ilkokul programı hazırlanmıştır.⁷⁵ Hazırlanan

⁷³ Onur Atalay, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2024), 187-193, 300-308.

⁷⁴ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 126-148

⁷⁵ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*, 92.

ilkokul programına din bilgisi dersi 1949 yılında eklenmiş uygulamaya konulmuş fakat ilkokul programı basıldığı için din bilgisi ders programı 1956 yılındaki yeni basımda ilkokul programı içerisine dahil edilmiştir.

1956, 1957, 1958 ve 1961 yıllarında basılan ilkokul programlarındaki Din Bilgisi Dersi Programı, 1948 İlkokul Programına dahil edilen ilk programla aynıdır.⁷⁶

Din bilgisi dersi ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarında haftada iki saat seçmeli ders olarak okutulacaktır. Derslerde Diyanet tarafından hazırlanan Talim ve Terbiye heyetinde uygun görülen “Din Dersleri” kitabı takip edilecektir.⁷⁷

1948 yılındaki ilkokul programında din dersi yer almazken 1949 yılında dördüncü ve beşinci sınıflarda “program dışı ve seçmeli” olarak yer almıştır. 1950 yılında ise “din dersini çocuklarına okutmak istemeyen veliler yazılı olarak okul idarelerine başvuracaklardır” şeklinde bir düzenleme yapılmıştır. Bu ders için not verilmesi kabul edilmiş lakin sınıf geçmede müessir olmayacağı beyan edilmiştir. 1948 programı basıldığı için din dersi programı 1956 yılındaki program baskısına eklenmiştir. 1948 ile 1968 yılları arasında yer alan dönemde din dersi ilkokul 4 ve 5. sınıf müfredatında besmele, iman ve İslâm’ın şartları, Resulallah’ın hayatı ve İslâm ahlakı ile ilgili konular yer almıştır. 4. sınıfta besmele ve kelime-i tevhid anlamıyla yer alırken, İslâmlıkta ahlaklılık içerisinde kişinin ebeveynine aile bireylerine ve topluma karşı ortaya koyması gereken ahlaki konular görev ve sorumluluk olarak işlenmektedir. 5. sınıfta ibadet konusu “Allah’a Karşı Kulluk Görevlerimiz” başlığı altında işlenmekte olup farz, vacip, helal, haram, sünnet kavramları yanında kelime-i şهادet, namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerine yer verilmektedir. Namaza ait iç ve dış şartlar abdest, temizlik, farz, vacip, sünnet olarak namaz çeşitleri, beş vakit namaz, cemaatle namaz, Cuma ve bayram namazları, namazın nasıl kılınacağı, imamlık ve müezzinlik, hutbe ve hatiplik, namaz sûre ve duaları öğretilmektedir. Zekâtın tanımı, kimlerin kimlere vereceği, yardımlaşmadaki önemi yer almakta ardından oruç, orucu bozan durumlar, yolcu ve hastalara tanınan kolaylıklar, fitre, kurban ve bunların

⁷⁶ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*, 101.

⁷⁷ MEB, “İlkokullarda Din Öğretimi”, 153.

toplumsal faydaları ile devam edilip haccın tanımı ve kimlere farz olduğu ile konu tamamlanmaktadır.⁷⁸

1.2.2. 1956 Yılında Yayınlanan Ortaokul ve Muadili Okullar Din Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Resmi ortaokullar ve muadili okullarda birinci ve ikinci sınıflarda okutulmak üzere hazırlanan programda iman, ibadet ve ahlak konularına yer verilmektedir. Dersler serbest saat olarak belirlenen saatlerin birinde tek ders olarak verilecektir. Bu dersi almak istemeyen veliler dilekçe vererek muaf olacaklardır. Ders kitapları hazırlanan kadar ilkokul ders kitapları ve Kur'ân meâli yardımcı kaynak olarak kullanılacaktır. Bu dersi alan öğrencilerin devam ve geçer not alma mecburiyeti vardır.⁷⁹

1.2.2.1. Ortaokul 1. Sınıf Konuları

Birinci ünite “Allah Sevgisi ve Peygamberimiz” ana başlığını taşımaktadır. İçerikte Allah’ın bize olan lütfu ve bizim ona karşı olan vazifelerimiz yer almaktadır. İbadet konusu bu minvalde anlatılmaktadır. Hz. Peygamberin ümmeti olan bizler hakkındaki düşünceleri ve bizim ona olan vazifelerimiz de bu bölümde yer almaktadır. “Hz. Peygamberin Hayatı ve Müslümanlığın Doğuşu” ifadesi ile başlıklandırma yapılmakta bilgilerin konu anlatılırken detaylandırılacağı belirtilmektedir. İslâm’ın şartları içerisinde kelime-i şهادeti söylemek, namaz kılmak -abdest ve çeşitleri, ezan, namaz ve çeşitleri, namazın şartları, namazın bölümleri, namazı bozan durumlar, geçmiş namazlar-, oruç -tanımı, faydaları, nasıl tutulur, çeşitleri, bozan şeyler, orucu kazası-, zekât – tanımı, veriliş amacı, kimlerin vereceği, nerelere verileceği, fitır sadakasının tanımı, hac -tanımı ve kimlere farz olduğu- anlatılmaktadır. “İslâm’da Kolaylık” başlığı altında ibadetlerin zaruri durumlarda nasıl yapılacağı hususunda bilgi verileceği belirtilmektedir. “İslâm’ın İlme Verdiği Önem” bölümünde ilmin değeri ve Türk külliyelerinden (üniversiteleri) örnekler verileceği ifade edilmektedir. Aile konusu ahlak bölümü içerisinde anlatılmakta aile mensuplarının birbirlerine karşı görev, sorumluluk ve hakları ile hısım-akraba ve komşularla ilişkilerimizde dikkat

⁷⁸ Doğan, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, 619, 635-636.

⁷⁹ MEB, “Resmi Ortaokullarla Bunlara Muadil Diğer Okullarda Din Öğretimi”, *Tebliğler Dergisi* 19/921 (17 Eylül 1956), 147.

etmemiz istenen hususlar dile getirilmektedir. Yine ahlak bölümünde vatan sevgisi ve müdafaa işlenmekte şehitlik ve gazilik kavramları yer almaktadır. Başkalarının haklarına saygı göstermek kula hakkı bağlamında dile getirilmekte insanların haysiyet ve şereflerine saygı öne çıkarılmaktadır. İyilik ve yardımseverlik konusunda hayvanlara iyilik konusu da yer bulmaktadır. Âdâb-ı muaşeret konusunda edep ve terbiyenin tanımı yapılmakta, meclislerde, misafirlikte, misafirlere, muhtaçlara, kadınlara, çocuklara, büyüklere, küçüklere nasıl davranılacağı, dini gün ve gecelerde, bayramlarda nelerin yapılacağı anlatılmaktadır.⁸⁰

1.2.2.2. Ortaokul 2. Sınıf Konuları

Allah inancı ve peygamberimiz ana konusunun yer aldığı birinci ünite Allah'ın sıfatları, peygamberimiz ve önceki peygamberler insanlığın peygamberlere ihtiyacı temelinde anlatılmaktadır. Mevlitten bazı bölümlerin okunması istenmektedir. “Kur’ân ve Hadis” başlığı altında önceki kitaplar, Kur’ân’ın âyet ve sûre tanımları, birkaç sûrenin Türkçesi ve hadislerden örnekler verilmektedir. Ahiret inancının davranışlarımıza etkisinin ardından bazı terimler başlığı altında efâl-i mükellefin -farz, vacip, sünnet, haram, mekruh, müfsit, müstehab ve mübah kavramları anlatılmaktadır. “Türklerin İslâm’a Hizmetleri” başlığı altında tarihsel süreç anlatılırken İslâm’a hizmet eden İmâm-ı Âzam’a da yer verilmektedir. Türklerin mimari alanda yaptığı hizmetlerde cami yapımı ve caminin bölümleri de anlatılmaktadır. Hayır kurumları vakıf kavramı öne çıkarılarak anlatılmaktadır. Dünyada yaşayan dinler ve bunlar arasında İslâm’ın yeri de müfredatta konu olarak bulunmaktadır. Müfredatın ahlak bölümünde sağlığımızı ve hayatımızı korumak bölümünde temizlik, yeme-içme, yatıp kalkmada uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır. İş ve çalışma konusunda işi düzgün yapmanın yanında toplumda iş bölümünün önemi ve değerine vurgu yapılarak meşru ve helal kazanç konusu öne çıkarılmaktadır. Konuşmalarımızda doğruyu ve hakkı müdafaa etmenin gerekliliği yanında yalan, gıybet, iftira, koğuculuk (laf taşıma) dan uzak durulmasının önemi anlatılmaktadır. Müslümanlıkta ahlakın temelini oluşturan kavram ve ilkeler -iffet, izzeti nefis, nefse hâkim olma, sabır, sebat, doğru sözlülük, cömertlik, kahramanlık

⁸⁰ MEB, “Resmi Ortaokullarla Bunlara Muadil Diğer Okullarda Din Öğretimi”, 147-148.

(şecaat-cesaret), tevazu, ağırbaşlılık, sözünde durma ve emanete riâyet- le ders tamamlanmaktadır.⁸¹

1.2.3. 1967 Yılında Yayınlanan Lise ve Denk Okullarda Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

İsteğe bağlı seçimli haftada bir saatlik olarak uygulamaya koyulan müfredat, üç yıllık bir deneme sürecinden sonra ortaya çıkmıştır. Seçen öğrenciler için devamı mecburi, geçmeye müessir bir derstir. Laiklik ilkesine dikkat edilerek işlenecek olan ders İslâm'ın tarihimizdeki yeri ve medeniyetimizdeki etkisi göz önünde bulundurularak sevdirecek ve kolaylaştırıcı bir yöntemle işlenecektir. Sahih kaynaklar olan Kur'ân ve hadisler ile İslâm büyüklerinin özlü sözlerinden örnekler vererek canlı bir şekilde akılcı ve doğru bilgiler aktarılmasına özen gösterilecektir.⁸²

1.2.3.1. Lise 1. Sınıf Konuları

Herhangi bir sistematik bir program yapılmadan işlenecek konuların yer aldığı bir ders olarak müşahede edilmektedir. Dinin tanımı, dinlere genel bakış, iman, ibadet ve ahlaka genel bakış konularının ardından İslâm'ın şartlarına toplu bir bakış başlığı yer almaktadır. İslâm dininde ahlak, beş alt başlık içerisinde birlik beraberlik, iyilik yardımseverlik-zekât ve sadaka-, din-ahlak ilişkisi anlatılmaktadır. Türklerin İslâm'a hizmetlerinin anlatılması ile müfredat bitmektedir.⁸³

1.2.3.2. Lise 2. Sınıf Konuları

Birinci sınıftaki toplu-genel bakış bu sınıfta da devam etmektedir. En büyük insan Hz. Peygamberin uyarıcı, yol gösterici, örnek oluşu etrafında bir anlatım yapılmaktadır. Kur'ân'ın muhtevası başlık olarak geçmektedir. Kur'ân'ın her dile olduğu gibi Türkçeye de çevrilebileceği ve bunun yapıldığı anlatılmaktadır. Hz. Peygamberin yaşadığı ve tavsiye ettiği ahlak ilkeleri anlatılmaktadır. “İslâm Dininde Vazife Şuuru” başlığını taşıyan bölümde ibadet vazifesi, bedenî, ahlakî, ailevî, sosyal ve ruhî vazifeler yer almaktadır. Dinin fert ve cemiyet üzerindeki etkisi ahlak kavramı

⁸¹ MEB, “Resmi Ortaokullarla Bunlara Muadil Diğer Okullarda Din Öğretimi”, 148.

⁸² MEB, “Liseler ve Bunlara Denk Okullarla Lise Seviyesindeki Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarında Okutulacak Din Bilgisi Dersi Programı”, 371-372.

⁸³ MEB, “Liseler ve Bunlara Denk Okullarla Lise Seviyesindeki Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarında Okutulacak Din Bilgisi Dersi Programı”, 372.

üzerinden işlenmektedir. İslâm'ın hürriyet anlayışı içerisinde düşünme hürriyetine yer verilmektedir. İslâm dininde cemiyet düzeninde din-devlet ayrılığı anlatılmaktadır. İslâm'da devlet anlayışının yer aldığı bölümde demokrasi anlatılmakta Hz. Peygamberin bir devlet başkanı değil Allah'ın elçisi olduğu, İslâm'da aile düzeni konusunda kadın hakları vurgusu yapılmaktadır. Tevekkül ve çalışma ilişkisi anlatılırken, dinde şehitlik ve gazilik olgusu vatan savunması ve kahramanlık bağlamında yer almaktadır.⁸⁴

1.2.4. 1968 Yılında Yayınlanan İlkokul Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular

1962 İlkokul Program Taslağı, yürütülmekte olan 1948 ilkokul programında görülen eksiklikler nedeniyle hazırlanmıştır. İçerikte bir değişiklik olmamıştır. 1968 İlkokul Programı, "Din Bilgisi" dersi açısından büyük oranda 1962 İlkokul Programı Taslağına benzemektedir. 1968 yılında hazırlanan ve öncesinde 1962 taslak programı olan İlkokul Programı, 1948 yılında hazırlanan ve uygulamaya konulan ilkokul programındaki eksiklikleri tespit ve bunların giderilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu program içerisinde yer alan Din Bilgisi programının içeriğinde de pek fazla bir değişikliğin olmadığı 1948 programının tekrarı niteliğindedir.⁸⁵

İlkokul programı içerisinde yer alan Din Bilgisi öğretim programı ilkokul 4 ve 5. Sınıfları kapsamaktadır. Ders, velinin yazılı isteği üzerine seçmeli olacak ve haftada iki saat olarak ders saatleri içerisinde yer alacaktır. İman, ibadet ve ahlak konuları işlenecektir.⁸⁶

1.2.4.1. İlkokul 4. Sınıf Konuları

Sevgi üst başlığı altında ana-baba, kardeş, aile, öğretmen, millet ve yurt sevgisinin ardından en büyük sevgi olan Allah sevgisi işlenmektedir. Müslümanlık üst başlığı içerisinde Kelime-i Tevhid 'in İslâm'ın temeli olduğu, Peygamberliğin tanımı ve ardından Hz. Peygamberin hayatı- doğuşu, çocukluğu, hakseverliği, peygamberliği-, O'nun örnekliliği ve sözlerinden örnekler yer almaktadır. Huy güzelliği üst başlığı

⁸⁴ MEB, "Liseler ve Bunlara Denk Okullarla Lise Seviyesindeki Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarında Okutulacak Din Bilgisi Dersi Programı", 372.

⁸⁵ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*, 105, 117.

⁸⁶ MEB, "İlkokul Din Bilgisi Programı", 108.

altında ise Müslümanlığın yüce insanlık olduğu, ahlakın temelini iyilik, doğruluk ve hoşgörüyü dayandığının bilinmesi ve benimsenmesi istenmektedir. El ve dil ile zarar vermemek, geçimli olmak, gıybet etmemek, mahremiyeti ihlal etmemek, iftiradan kaçınmak, zayıflara ve muhtaçlara yardım etmek, iş birliği içerisinde yardımlaşmak ve dayanışma içerisinde bulunmak, başkalarının inanç, duygu ve düşüncelerine saygı duymak, konuşma, iş, çalışma, ticaret ve alışverişte doğru ve dürüst olmak, yalandan uzak durmak ve emaneti korumak, huy güzelliği olarak anlatılmakta Hz. Peygamberin sözlerinden örnekler verilmektedir. İyi ahlak sahibi bir çocuğun büyüklerine saygı göstereceği, küçüklerine karşı sevgi dolu olacağı, umumi yerlerde uygun davranışları bilip bunları göstereceği, ailesine, vatanına, milletine ve insanlığa karşı sorumluluklarını bilip buna göre davranması gerektiği işlenmektedir.⁸⁷

1.2.4.2. İlkokul 5. Sınıf Konuları

Ünitelendirme şeklinde bir düzenleme yer almamakta, program konu başlıkları olarak düzenlenmektedir. İnanmak başlığı altında imanın tanımı ve iman esaslarına dair konular yer almaktadır.⁸⁸ Ardından kitaplara iman konusu içerisinde Kur’ân-ı Kerim’in dört kitap içerisindeki yeri, içeriğindeki konu kapsamı -iman, ibadet-, özelliği-eşsizliği yer almaktadır. “Peygamberimiz, Peygamberlere İman” başlığı altında önceki peygamberler ile Hz. Muhammed’in (s.a.s.) hayatı, peygamberliği ve son peygamber oluşu yer almaktadır. Ahirete iman konusunun yer aldığı kısımda vatan-millet uğruna can vermenin şahadet olduğu vurgusu yapılmaktadır. Kadere iman konusu içerisinde çalışmanın önem ve değeri ile kişinin sağlığını, varlığını koruması ve bilgisini artırması için çaba ve gayret sarf edecek şekilde iradesini kullanması gerektiği ifade dilmektedir. “Allah’a Kulluk Görevimiz (İbadet)” üst başlığı altında ibadet konusunun yer aldığı bölümde ise farz, vacip, sünnet, helal ve haram kavramları işlenmektedir.⁸⁹ İslâm’ın beş şartı içerisinde kelime-i şahadet söylemek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek yer almaktadır. Namaz konusunda namazın iç ve dış şartları, temizlik -abdest ve abdesti bozan şeyler-, farz, vacip ve sünnet namazları şeklinde namaz çeşitleri, cemaatle namaz ve cemaatle kılınması

⁸⁷ MEB, “İlkokul Din Bilgisi Programı”, 108-109.

⁸⁸ MEB, “İlkokul Din Bilgisi Programı”, 109-110.

⁸⁹ MEB, “İlkokul Din Bilgisi Programı”, 110.

zorunlu namazlar olarak Cuma, bayram ve cenaze namazları sayılmakta, namazın kılınışı ve bozan durumlar, cemaat, imam, müezzin hutbe, hatip kelimelerine dair bilgiler, namazda okunacak sûre ve dualar ile namaz konusu tamamlanmaktadır. Zekâtın tanımı, sosyal işlevi, kimlere zekât verileceği, kimlerin zekât borçlusu olduğu anlatılmaktadır. Oruç ibadeti, orucu bozan durumlar, oruçla ilgili kolaylıkların olduğu zorlamanın olmadığı, sağlığı korumanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Fitre ve kurbanın sosyal işlevi ve bu amaca uygun hizmet etme yolları anlatılmaktadır. Hac ibadeti, kimlerin hacca gideceği, bunun şartları ve şartları taşımayanların hacca gitmesinin doğru olmadığı ifade edilmektedir. Genel olarak İslâm dininin ibadetler konusunda gösterdiği kolaylıklar ile ibadet bölümü sona ermekte, Türklerin İslâm dinine hizmetleri ile program bitmektedir.⁹⁰

1.2.5. 1974 Yılında Yayınlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programındaki Fıkhî Konular

1974 yılında yayınlanan ahlak dersi öğretim programına eklemeler yapılarak, bir yıl sonra sahadan alınan dönütler de göz önünde bulundurularak basılacak yardımcı kaynaklarda yer verilmesi istenilen 1975 yılında güncellenmiş yeni bir program daha yayınlanmıştır. Çalışmamızda tekrara düşmemek için 1975 yılında yayınlanan program esas alınarak çalışma konumuzla ilgili olan başlıklara 1974 programında yer almayıp 1975 programında yer bulan farklılıklara da temas edilecektir.

Ahlak dersinin müfredatı hazırlanırken ahlakın pratik yönü, davranışa dönük yönü üzerinde durulmaktadır. Toplum içerisinde yaşayan insanın hem ferdî hem ailevî hem de ictimâî hayatta uyması gereken kuralların olduğu açıktır. Bu kurallar aile ve toplum tarafından yeni yetişen çocuk ve gençlere öğretilmek durumundadır. Bu iş yapılırken iyi örneklik üzerinden eğitimin ve doğru bilgilerin aktarılması yönüyle öğretimin eşgüdüm içerisinde olması gerekmektedir. Bu yaş seviyelerinin somut işlemler döneminde bulunmaları hasebiyle soyut kavram ve anlatımlardan ziyade gerçek hayattan örnekler ve pratik davranışlar üzerinden konular işlenmelidir. Ahlak

⁹⁰ MEB, “İlkokul Din Bilgisi Programı”, 111.

dersi ilkököl ikinci devre 4. ve 5. sınıflar, ortaokul 1. 2. ve 3. sınıflar ile lise ve dengi okullardaki 1. ve 2. sınıflara haftada bir saat olarak gösterilecektir.⁹¹

1.2.5.1. İlkokul 4. Sınıf Konuları

Bu sınıf düzeyinde iki ünite olarak planlanmış olan derste çocuğun kendisi, ailesi, okulu ve toplumu ile olan ilişki ve davranışları konu edilmektedir. Bir nevi çocuk kendini ve çevresini tanısin, farkında olsun bakış açısı göze çarpmaktadır. Birinci ünite de iyilik yapmak, iyiliğe teşvik, çalışma alışkanlığı kazanma ve iyiliğin karşılığının takdir ve ödül olduğu vurgusu yer almaktadır. Doğruluk, dürüstlük, düzenlilik, sadakat değerleri verilmeye çalışılmaktadır. Çevre ve karakter farklılığı olan çocuklarla aynı ortamı paylaşmak, toplumsal yaşayış için hukukî düzenlemelerin gerekliliği, disipline uyma alışkanlığının kazanılmasında insanın özgürlüğüne atfedilen değer ile iç isteği ve dış zorlamaların disipline olmadaki rolü ele alınmaktadır. Sorumluluk başlığı altında mükafat ve cezaya değinilmektedir. Okul/devlet eşyalarını koruma, okulu temiz tutmanın gerekliliği başkalarına ve devlete olan saygı ile irtibatlandırılmaktadır. İkinci ünite de çocuk ve aile konusunda aile bireylerinin görev, sorumluluk ve hakları dile getirilmekte aile bireylerinin birbirlerine olan saygı ve hoşgörülerinin gerekliliği vurgulanmakta ailenin ahlakî ve eğitici rolü üzerinde durulmaktadır. Üçüncü ünite de çocuk ve gelişimin ifade edildiği bölümde ahlakî gelişim, değerlere saygı üzerinden işlenmekte olup “Kutsala Değerlere Saygı” başlığı 1975 müfredatına eklenmiştir. Çocuğun ilişki içerisinde bulunduğu öğretmen, arkadaş ve komşularına -akrabalık bağları ve komşuluk ilişkileri 1975 müfredatına eklenmiştir- karşı saygı ve vefa temelli bir ahlakî tavır benimsetilmeye çalışılmaktadır. Toplu halde yaşanan yerlerde uyulması gereken görgü kurallarının ahlakî yönü ifade edilmektedir. Çocuğun yaşadığı doğal çevre ile ilişkilerinde ise doğaya ve hayvanlara sahip çıkma, onlara zarar vermeme -av ve kasaplık hayvanlar ile hayvan dövüşleri detayı bile yer almakta- ve zararlarından kaçınma anlatılmaktadır. 1974’te “İnsanın Kurbanı Hayvanlar” başlığı 1975 programında “İnsana Yarar Sağlayan Hayvanlar” şeklinde değiştirilmiştir. Bu bölümde “Kurbanlık Hayvanlar” (1975 programında “Dini ve Sosyal Yönden” açıklamasıyla) başlığı da yer almaktadır. Türk milletinin din

⁹¹ MEB, “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”, 393-395.

ile ilişkisi de tarihi arka planı ve değerler üzerinden anlatılmaktadır. Dördüncü ünite insanın kendisini tanınması bölümünde insanın özellikleri, ahlakî yanı işlenirken kızların ve erkeklerin birbirlerine karşı davranışları -mahremiyet- da ele alınmaktadır. Beşinci ünite geçerli bir yol takip etmek ve gidişat için iyi olmak -doğru, cesur, dürüst, çalışkan, samimi, yardımsever- ve kötülüklerden-yalan, dedikodu, iftira, hırsızlık, hile, uygun ve kaba şakalar, kibir, aşağılık duygusu, züppelik, cimrilik, korkaklık, bencillik, (1975'te gaddarlık eklenmiş)- uzak durmak gerektiği öğretilmektedir. Altıncı ünite ise insanın kendini geliştirmesi başlığı altında hür iradeli olabilmek, tabiatın ve kaderin yoksun bıraktıklarına -bedensel engelliler, kimsesiz çocuklar- yardımcı olmak ve bunlarla ilgilenen, açlık ve sefaletle mücadele eden yardım kuruluşlarına yer verilmektedir.⁹²

1.2.5.2. İlkokul 5. Sınıf Konuları

Birinci ünite toplum içerisinde insanın durumu ele alınıyor. İnsanların durumu hayat şartları ve çalışma şartları olarak somut yaşamla ilişkilendirilip düşünce ve ifade hakkı, öğrenim hakkı ve inanç-ibadet hakları konu olarak yer almaktadır. Sosyal refahın sağlanması için barınma, beslenme ve sağlığı koruma hususları yer bulmaktadır. Eşitsizliğe karşı sosyal adalet, merhamet ve şefkat ile imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanması istenmektedir. Ödev ve sorumluluklarımız; kişisel -hayata saygı-, çalışma hayatı -sendika, yardımlaşma kurumları, (1975'te dinimizin çalışmaya verdiği önem var) ve vatandaşlık-siyasi sorumluluk ana başlığı altında yer almaktadır. İkinci ünite meslek içerisinde insan gündeme gelmekte çalışma hakkı ve emeğe saygı -el ve zihin emeği- öne çıkmaktadır. Üçüncü ünite insanın grup içerisindeki durumu işlenirken cinsiyetler -erkek ve kadın- arasında fark olduğu ifade edilmektedir. Başkalarının hakları da bir başlık içerisinde yer almaktadır. Dördüncü ünite aile ahlakı içerisinde ailenin önemi ve (1975'te ailenin tarihsel süreçteki yeri var) görev, sorumluluk ve haklar çerçevesinde gündem olmaktadır. Ailenin kuruluş ve devamı için maddî, ahlakî, duygusal, sosyal ve (1975'te manevi şartlar var) şartların olması gerektiği ifade dilmektedir. Beşinci ünite 1974'te "Ahlak ve Emek" başlığını taşıyarak 1975'te "Çalışma ve Ticaret Ahlakı" olmaktadır. İçerikte ise emek, iş birliği ve imece

⁹² MEB, "Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı", 395-397.

kavramları ortakken 1975'te iş ve ticaret ahlakı başlıkları eklenmiştir. Altıncı ünite insanların uğradığı afetler temelinde milletler arasındaki ahlak ve yardımlaşma kurumları ele alınmaktadır.⁹³

1.2.5.3. Ortaokul 1. Sınıf Konuları

Birinci ünite ahlakın mutluluğa etkisi ele alınmaktadır. İkinci ünite beden, ruh, maddî ve meslek yönünden mutluluğun gerekleri ele alınmaktadır. Üçüncü ünite mutluluğa ulaşabilmek için kendimize, ailemize karşı görevlerimizi yapmamız sorumluluklarımızı üstlenmemiz gerektiği, okulun ve okul dışı çevrenin bu aşamadaki rolü iş birliği ve yardımlaşma kurumları üzerinden dile getirilmektedir. Altıncı ünite sorumluluklarımızın karşılaştığı problemlere değinilmekte bunlar karşısında almamız gereken tavır belirtilmektedir. Hayata saygı -savaş ve barış-, meşru müdafaa, vatan savunmasında şehitlik ve gazilik; insan varlığına saygı ise haklar ve ödevler ile başlayıp anayasadaki haklar, kadın ve erkek eşitliği ve kadınların hakları gündem yapılmaktadır. Çalışma hayatı, emek, teşebbüs, iş veren ve işçi hak ve sorumlulukları sosyal güvenli ile ilişkilendirilerek anlatılmakta mülkiyet ve millî servete saygı ele alınmaktadır. Kanunların gelişen hayata uygun hale getirilmesi, töre hukuku ve ahlak ve (1975'te kutsala saygı gösterilmesi -Allah'a saygı ve dinin emir ve yasaklarına saygı- var) istenmektedir.⁹⁴

1.2.5.4. Ortaokul 2. Sınıf Konuları

İkinci ünite aile ahlakı konu edinilmekte burada ailenin önemi, sosyal ve ahlakî olgunluk, karakterlerin uyuşması, inanç, düşünce ve davranışların uyuşması, karı-kocanın hak ve sadakat görevleri, boşanma, aile bireylerinin görev ve iş bölümü yapması, maddî imkanların dikkate alınarak dengeli yaşanılması, sağlıklı bir hayat için bulaşıcı hastalıklardan -verem, frengi, trahom- sakınılması, keyif verici maddelerden uzak durularak zararlarından emin olunması gerektiği ifade edilmektedir. Altıncı ünite adalet ulaşma isteğinde hukuk ve geleneklerden söz edilmekte hukukun ve

⁹³ MEB, "Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı", 397-398.

⁹⁴ MEB, "Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı", 398-400.

cezalandırmanın evriminden bahsedilmekte suçluluğun önlenmesinde dinî, manevî ve ahlakî değerlerin önemine vurgu yapılmaktadır.⁹⁵

1.2.5.5. Ortaokul 3. Sınıf Konuları

Birinci ve ikinci ünite de insanın söz ve davranışlarında hür, tercihe sahip olduğu vurgusu vardır. İyi, doğru ve güzelin kötü, yanlış ve çirkin ile karşılaştırılması yer almaktadır. İnsanın iyi, doğru ve güzeli yapmasında etkili olan tabii (biyolojik), kamuoyu (toplum) ve adalet (kanun- cezalandırma) kuvvetlerinin varlığı ifade edilmektedir. Dördüncü ünite de ahlaklılığın dış görünüşü olarak medeniyet, sosyal düzenlilik, kural ve kanunlar dile getirilmektedir.⁹⁶

1.2.5.6. Lise 1. Sınıf Konuları

Birinci ünite de ahlakın tanımı, görünümü, amaçları ele alınarak konuya giriş yapılmış bilim (1975'te ilim)-ahlak ilişkisi üzerinde durulmuş ahlak-din ilişkisi (1974'te sınırlı iken 1975'te genişletilmiştir), dinin ahlak ile ilgili buyrukları işlenmiş ardından inanç ve ibadetin ahlaki yaşantıya etkileri anlatılmıştır. İkinci ünite de insanın varoluş gayesi üzerinde durulmuş buradan hareketle ahlaklı bir hayatın ilkeleri olan ödev, hak, eşitlik ve adalet ilkelerine vurgu yapılmıştır. İnsanın ve sosyal hayatın değeri ve amacı da bu ünite de yer bulmaktadır. Ayrıca irade, niyet ve eylem ilişkisi ile ödev duygusu, vicdan muhasebesi, uğruna mücadele verilen değerler tarihten örneklerle anlatılmaktadır. İyi-kötünün niteliği, insan, değer ve hayat ile ilişkisi, dinî ve ahlakî bakımdan iyi ve kötü, alışkanlıklar, kusurlar ve erdemleler konu başlığı olarak yer almaktadır. Ahlak ve hürriyet ilişkisinin yer aldığı bölümde insanın hür oluşunun sağladığı üstünlük yanında adalet, merhamet, eşitlik ve eşitsizlik konularına temas edilmekte Türk tarih ve geleneğinde hürriyet ve adalete verilen değere yer verilmektedir. “İnsanın yaşayışı ve ahlak konu başlığı altında yaşamın değeri, insanın kendine karşı sorumlulukları dile getirilmekte intihar etmenin ahlakî yanlışlığı, beden sağlığına dikkat etmenin gerekliliği yaşama ödevi olarak nitelendirilmektedir. Sağlığa zararlı kötü alışkanlıklar olarak içki, sigara kullanımı, ilaçların kötüye kullanımı ve zararlı diğer alışkanlıklar ve bunlarla mücadele yöntemleri dile getirilmektedir.

⁹⁵ MEB, “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”, 400-401.

⁹⁶ MEB, “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”, 401.

Kişinin manevi varlığına saygısı, diğer insanların haklarına saygı göstermek ve kutsal değerlere saygı göstermek de konu içerisinde yer bulmaktadır. Sosyal yaşayış kuralları ve kişinin ahlaklılığı konusu ile birinci sınıf müfredatı sona ermektedir.⁹⁷

1.2.5.7. Lise 2. Sınıf Konuları

Ahlakın psikolojik görünümü ve bununla ilişkisinin ele alındığı birinci ünite de şuur, üst-ben ve benlik ilişkisi ele alınılıp ardından ahlakî gelişmenin basamakları incelenmekte bu kısımda cinsel ahlak, iffetli oluş, namus anlayışı, utanma duygusu ve evliliğin iyiliği konuları yer almaktadır. İkinci ünite de ahlak felsefe ilişkisi yer almaktadır. Üçüncü ünite de insanı medenileştiren bir unsur olarak sosyal ahlak konusu müfredatta yer almaktadır. Örf-adetlerin izafiliği, ahlakın değişmezliği, adalet ideali, adaletin çeşitleri, tabii hukuk fikri, toplum yaşamında din ve hukuk kurallarının yeri teorik olarak ele alınmaktadır. Adalet ilkesinin uygulanması konusunda hukukun sosyal kaynağı, tabii hukuk dayanağı, sorumluluğun sosyal kaynağı, dinî ve ahlakî sorumluluk, sorumluluğun şekil ve derecelerine değinilmektedir. Ahlakın yaptırıcı kuvvetleri olarak örf, din, hukuk, ahlak birlikteliği ifade edilmektedir. Ceza sorumluluğunun yer aldığı bölüm Türk tarihinden adalet örnekleri ile sona ermektedir. Hukukun garantörleri olarak devlet (siyasi güç), ahlak, vatan-millet birlik ve bütünlüğü, devletin bölünmezliği-sürekliliği, (1975'te Türklerdeki devlet-i ebed-müddet fikri var), devlet-millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır. Sosyal adalet, demokrasi hürriyet ve eşitlikler, demokrasi sevgisi ve düşmanlığı konu olarak yer almaktadır. Savaş ve ahlak başlığı altında Türklerde savaş yasalarına yer verilmektedir. Makine medeniyeti, teknoloji ve değerler konusu günün şartları içerisinde müfredata girmiştir. Ünitelerin son konu başlığı her yönüyle aile kurumu olarak yer almaktadır. Ailenin önemi, toplumun temeli oluşu, oluşumu, tarihsel evrimi, Türklerde aile kurumu, aile kurumunu zorlayan maddi, manevi, ahlakî, psikolojik, sosyal şartlar incelenmektedir. Evlilik kurumu bunun devamlılığın sağlanması, eşlerin hak ve sorumlulukları, boşanma ve sonuçları mevzusu bu bölümde yer bulmaktadır. Aile içerisinde çocukların hak ve sorumlulukları ebeveynler-çocuk ve kardeşlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Aile olma duygusunun eğitiminin aile,

⁹⁷ MEB, “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”, 402.

okul ve toplum üçlüsünde verilmesi gerektiği ile lise ikinci sınıf müfredatı tamamlanmaktadır.⁹⁸

1.2.6. 1976 Yılında Yayınlanan Ortaokul Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

1.2.6.1. Ortaokul 1. Sınıf Konuları

Haftada bir saat seçmeli olarak okutulacak olan din bilgisi dersinin ünite ve konu başlıkları: müfredatta ünite isimlendirmesi kullanılmamakta onun yerine A, B, C, D şeklinde bir düzenleme yapılmaktadır. Birinci ünite (A kısmı) dinin tanımı çeşitleri, Allah'ın bilinmesi, sevgisi, peygamberin gerekliliği, özellikleri, görevleri ve en büyük ilahî dinlerden -Yahudilik, Hristiyanlık, Müslümanlık-bahsedilmektedir. İkinci ünite (B Kısım) İslâm dininin geldiği dönem ve şartları ele alınmakta, Hz. Peygamberin hayatı Mekke ve Medine dönemleri olarak yer almaktadır. Üçüncü ünite (C Kısım) İslâm dinin temel prensipleri; iman, ibadet ve ahlak olarak üç başlık altında yer alırken bu prensiplerin kaynakları olarak Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadisleri işlenmektedir. Dördüncü ünite (D kısmı) üçüncü ünitedeki iman bölümü ayrıntılı olarak Amentü duası ve anlamından çıkarılmak suretiyle iman konusu imanın altı esası üzerinden işlenmektedir.⁹⁹ Ortaokul 1. Sınıf konuları iman ile bitirken 2. sınıf konuları ibadet başlığı olan bölümle devam etmektedir.

1.2.6.2. Ortaokul 2. Sınıf Konuları

Birinci ünite (A kısmı) ibadet konusuna tahsis edilmiştir. İbadetin tanımı, bedenî ve malî ibadet ayrımı, kime yapılacağı, ibadetin amacını Allah'a kulluk, dünyaya fayda ve ahirette sevap olarak belirtilmektedir. Müslümanın görevleri başlığı altında (efâl-i mükellefîn) farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, haram, mekruh ve müfsid işlenmektedir. İkinci ünite (B kısmı) temizlik ve çeşitlerine ayrılmıştır. Beden temizliği olarak abdest, boy abdesti ve teyemmüm yer alırken ruh (kalp) temizliği olarak ihlâs konu edilmektedir. Üçüncü ünite (C kısmı) İslâm'ın şartları İbadet çeşitleri başlığı altında ele alınmaktadır. Kelime-i Şehadet ve anlamının ardından namaz konusu yer almaktadır. Burada namazın tanımı, farz, vacip, sünnet ve nafile

⁹⁸ MEB, "Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı", 402-403.

⁹⁹ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 338.

namaz çeşitleri, namaz vakitleri ve ezan, namazın şartları, namazı bozan durumlar, kaza namazlar, namazın kılınışı ve faydaları yer almaktadır. Oruç konusunda ise tanımı, farz, vacip, sünnet oruç, orucun şartları, nasıl ve hangi vakitte tutulacağı, bozan durumlar, orucun kazası ve faydaları işlenmektedir. Zekâtın tanımı, kimler kimlere verir, fitır sadakasının anlatımı ve zekât ile fitır sadakasının faydaları bu bölümde yer almaktadır. Haccın tanımı, zamanı ve yeri anlatılıp kurban konusuna geçilmekte ardından hac ve kurbanın kimlere gerekli olduğu ve faydaları işlenmektedir. Dördüncü ünite (D kısmı) İslâm'da kolaylık başlığı altında abdestte, namazda ve oruçta kolaylık anlatılmaktadır.¹⁰⁰

1.2.6.3. Ortaokul 3. Sınıf Konuları

Ortaokul birinci sınıfta İslâm dininin üç temel prensibi başlık olarak yer alıp iman konusu aynı sınıfta, ibadet konusu ikinci sınıfta işlenmektedir. Ahlak konusu ise üçüncü sınıf müfredatında ayrıntılı olarak yer almaktadır. Bu sınıf düzeyinde yine bir saatlik seçmeli ders olarak yer alan din bilgisi dersinin ahlak konusuna tahsis edildiği görülmektedir. Birinci ünite (A kısmı) ahlakın tanımı, vicdan ile ilişkisi, İslâm ahlakının kaynağı olarak Kur'ân ve Hz. Peygamberin hadislerinin olduğu, iyi-kötünün farz ve haram ile olan ilişkisinin öne çıkarıldığı müşahede edilmektedir. Farz olan davranışlar başlığı altında ailede anne babaya düşen görevler -sıhhat, çocuk bakımı, eğitim ve öğretim, çalışıp kazanmak-, çocuğa düşen görevler -ebeveyne sevgi ve saygı göstermek, öğrenim görmek- olarak yer bulmaktadır. Toplum içerisinde kişiye düşen görevlerin ise genel anlamda doğruluk, iş hayatında doğruluk, dürüstlük, adalet, hakka saygı, iyilik ve yardım, vatan sevgisi, askerlik yapmak, vatan uğrunda savaşmak olduğu ifade edilmektedir. Farzların fertleri ve toplumu yücelten davranışlar olduğu vurgulanmaktadır. Haram olan davranışlar içerisinde farz olan davranışların terki, içki, kumar, fuhuş, ribâ-tefecilik, yalancılık, hırsızlık, pis hayvan eti yemek sayılmaktadır. Haram olan davranışların ferdi ve toplumu yıkan ve yok eden davranışlar olduğu vurgusu müşahede edilmektedir. Bunların dışında diğer ahlak prensipleri olarak iffet izzet-i nefis-, nefse hâkim olmak, tevazu-ağır başlılık-yumuşak huyluluk, sabır-sebat, kahramanlık, özü sözü doğru olmak, cömertlik, çalışkanlık ve emanete riâyet yer

¹⁰⁰ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 338-339.

almaktadır. İkinci ünite (B kısmı) ilahi dinlerin tanımı çeşitleri ve bunlar arasında İslâmiyet'in yeri ve özellikleri anlatılmaktadır. Burada İslâm'da ruhbanlığın olmadığı, herkesin eşit olduğu ve sınıf ayrımcılığının olmadığı vurgulanmaktadır. Üçüncü ünite (C kısmı) İslâm dini ve ilim konusu yer almakta olup İslâm'ın akıl dini olduğu, ilme ve ilim adamlarına değer verdiği, İslâm ülkelerinde yer alan bazı ilim kurumları ve merkezleri anlatılmakta İslâm dinine hizmet eden bazı ilim adamlarından örnekler verilmektedir. Dördüncü ünite (D kısmı) Türklerin İslâmiyet'e -yayılması ve korunmasındaki- hizmetleri anlatılmaktadır. Türkler tarafından meydana getirilen hayır kurumları -vakıflar- anlatılmaktadır. Başlıca vakıflar başlığı altında kervansaray, çeşme, köprü, imaret, sebil, dâru'ş-şifa, medrese ve kütüphaneler zikredilmektedir.¹⁰¹

1.2.7. 1976 Yılında Yayınlanan Lise Din Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fikhî Konular

1976 yılında yayınlanan müfredat programının yer aldığı tebliğler dergisinde okul kütüphaneleri yönetmeliği de yayınlanmış olup okul kütüphanelerinde yer alacak kitapları tasnifinde fıkıh ilmi ve fikhî mezheplere dair eserlerinde tasnifte yer aldığı müşahede edilmektedir.¹⁰² Din dersleri Anayasa (19. Madde) ve Millî Eğitim Temel Kanununa (12. Madde) göre isteğe bağlı olarak verilecektir. Ders haftada bir saat olarak okutulacaktır.¹⁰³

1.2.7.1. Lise 1. Sınıf Konuları

Lise 1. Sınıf düzeyinin bir, iki ve üçüncü ünitelerinde dinin tanım ve mahiyeti, iman esasları ve tevhidin ferdî ve sosyal yönden faydaları ele alınırken 2. ünitenin son başlığı iman-amel ilişkisini konu edinmektedir. Dördüncü ünite İslâm'ın şartlarına kısa bakış başlığı içerisinde kelime-i şehadet, namaz, oruç, hac ve zekât konuları yer almaktadır. Beşinci ünite din-ahlak ilişkisi yer alırken İslâm ahlakının temeline de değinilmektedir. Altıncı ünite İslâm'da sosyal yardımlaşmaya yer verilirken burada sadaka, karz-ı hasen (karşılık beklemezsizin borç verme) ve hediyeleşme anlatılmaktadır. Yedinci ünite Türklerin İslâm'a hizmetleri konusu yer bulurken burada İslâm'ın yayılması ve korunmasındaki hizmetleri de anlatılmaktadır. Aynı

¹⁰¹ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 339.

¹⁰² MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 332.

¹⁰³ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 338.

ünitenin içerisinde bedenî, ruhî ve ailevi vazifelerimiz anlatılmakta burada ailenin kutsiyeti, kadın hakları, ebeveynlerin çocuklarına çocukların da anne-babalarına karşı vazifeleri yer almaktadır. Sekizinci ünite de batıl inançlar karşısında İslâm'ın tutumu konu edilirken dokuzuncu ünite de vatan sevgisi üst başlığı altında askerlik görevi, nöbet tutma, savaşa hazırlık ile vatan için çarpışma ve akabinde şehitlik -cennetteki yeri- ve gaziliğin önemi üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁴

1.2.7.2. Lise 2. Sınıf Konuları

Birinci ünite de en büyük insan ve son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı, ahlakı ve hayat anlayışı konu edilirken ikinci ünite de Kur'an'ın vahyedilişi, ezberlenişi ve yazılışı, muhtevası ile şüphesiz Allah kelamı oluşu vurgulanmaktadır. Üçüncü ünite de Kur'an'ın başka dillere ve Türkçe'ye çevrilip çevrilemeyeceği üzerinde durulmakta Kur'an'ı anlamamanın önemi vurgulanmaktadır. Kur'an'ın tercümesi ve Türkçe tercüme anlatılmaktadır. Dördüncü ünite de İslâm dininin kaynakları -Kitap, sünnet, icmâ' ve kıyas- konu edilmekte, beşinci ünite de İslâm'ın evrensel özellikleri anlatılmaktadır. Altıncı ünite de İslâm'ın şartları şehadet kelimesi, namaz, oruç, zekât ve hac anlatılmaktadır. Yedinci ünite de İslâm ahlakı anlatılmakta Allah inancının ahlaklı olmaya tesiri, Hz. Peygamberin örnek ahlakı alt başlıklar -edep, emanet, ahde vefa, adalet, tutumluluk (iktisat), cömertlik, istişare, kusurları teşhir etmeme, dedikodu yapmama, müsamaha (hoşgörü), haya, namuslu olma, içki, zina ve kumardan uzak durma, Allah için yardım etme, cesaret vb.- halinde yer almaktadır. İslâm'da vazife şuuru içerisinde ibadet (kulluk) vazifeleri de anlatılmaktadır.¹⁰⁵

1.2.7.3. Lise 3. Sınıf Konuları

Birinci ünite de dinler tarihine toplu bir bakış sergilenirken hak din-batıl din ayrımı yapılmakta dinlerden örnekler verilmektedir. İlahî dinlerdeki tekâmül ve prensiplere değinilmektedir. İkinci ünite de din-fert ilişkisi anlatılmakta İslâm'ın insana verdiği önem vurgulanırken, tövbe ve af kavramlarına yer verilmekte, insanın sadece Allah'a karşı sorumlu olduğu öne çıkarılıp İslâm'da ruhbanlığın olmadığı ifade edilmektedir. Üçüncü ünite de din-toplum ilişkisi ilenmekte olup burada dinin sosyal

¹⁰⁴ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 339-340.

¹⁰⁵ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 340.

amaçları, İslâm'ın hak ve hürriyet anlayışı ifade edilip İslâm'ın köleliğe karşı olduğu vurgulanmaktadır. İslâm dininde toplum düzeni ve devlet anlayışı anlatılırken ilk dört halifenin seçim ve şura ile belirlenmesi üzerinden İslâm'da demokrasi ve din-devlet ayrımı (laiklik) konularına temas edilmektedir. Dördüncü ünite de İslâm-İlim ilişkisi konu edilmekte olup İslâm dünyasında gelişen bilim dalları ve Müslüman ilim adamları, düşünürler ve eğitim kurumları anlatılmaktadır. Türk din kurumları da müfredatta yer almaktadır.¹⁰⁶

1.3. 1982-2023 Dönemi DKAB Dersleri Öğretim Programlarında Fıkîhî Konular

12 Eylül darbesinin ardından 1982 yılında hazırlanıp yürürlüğe giren yeni anayasanın 24. maddesi ile din dersleri ilköğretim, ortaokul ve liselerde zorunlu dersler arasında yer almıştır.¹⁰⁷

Cumhuriyet tarihinde din derslerinin anayasal bir dayanağa sahip olması ve zorunlu olarak okullarda okutulan dersler arasında yer alması için halktan, sivil toplum örgütlerinden, ilahiyat fakültelerinden, DİB'ten raporlar ve taleplerin geldiği, büyük gayretlerin ortaya konduğu bir gerçektir. Bu taleplerin karşılık bulmasında konjonktürel olarak terör ve anarşinin önüne geçmek barış, huzur ve kardeşliği sağlamak gibi toplumsal ihtiyaçlarında olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁸

Din derslerinin zorunlu dersler arasında yer alması ilk ve orta okullarda haftada iki, liselerde haftada bir saat olarak yer alacak olması okullarda öğrencilerin dördüncü sınıftan itibaren lise son sınıfa kadar yaşlarına ve gelişim süreçlerine uygun olarak hazırlanmış olan öğretim programları gereğince doğru bilgi ile ehil ellerde karşılaşmaları neticesini doğurmuştur. Buna rağmen din eğitim-öğretiminin zorunlu olmasının sakıncalarını ifade eden ve zorunlu din eğitim-öğretiminin okullardan kaldırılmasını ve tekrar seçmeli hale getirilmesini savunan kesimlerin bulunduğu da bir gerçektir.

¹⁰⁶ MEB, "Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları", 340.

¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete, 17863/09.11.1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 07 Nisan 2025)

¹⁰⁸ Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi*, 249-276.

1.3.1. 1982 Yılında Yayınlanan Temel Eğitim ve Ortaöğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

İhtilal sonrasının ilk ve zorunlu din dersi müfredatı olan bu programda giriş bölümünde laiklik ilkesine mutlaka dikkat edileceği, aynı inanca mensup olanlar arasında da problemler olabildiği gibi farklı inançtan olanlarla da iyi ilişkiler kurulabileceği ifade edilmektedir. Sevdirilerek öğretime yer verileceği, asla zorlama yapılmayacağı, çalışmanın da bir ibadet olduğunun vurgulanacağı, bilimselliğin gerekliliği, dinin reddettiği ve günah saydığı söz ve davranışlardan uzak durulması gerektiğinin belirtilmesi, pedagojik ilkelere uygun olunması gerektiği, Kur'ân, hadis ve ilmihal gibi ana kaynaklarla öğrencilerin tanıştırılmasının gerekliliği öne çıkarılmaktadır. Dua ve sûrelerin eski harflerle öğretilmemesi hassaten vurgulanmaktadır.¹⁰⁹ Temel eğitimde iki saat ayrılan müfredat için ortaöğretimde bir saat ayrılması konuların tam ve eksiksiz anlatılmasını güçleştirmektedir.

1.3.1.1. Temel Eğitim 4. Sınıf Konuları

Birinci ünite Allah'a karşı görevlerimiz anlatılırken besmele ve anlamı ile Sübhaneke duası ve anlamı da öğretilmektedir. İkinci ünite Hz. Peygamberin hayatı ve güzel ahlakı konu edilmekte, ünite süresince İhlas sûresi ve anlamı öğretilmektedir. Üçüncü ünite ibadetin tanımı, önemi, amacı ve yararları işlenmekte ibadet yerleri öğretilmektedir. Süreç içerisinde Kevser sûresi ve anlatımının öğretimi de yapılmaktadır. Dördüncü ünite İslâm'ın şartlarına toplu bir bakış sergilenirken Müslümanın tanımı, İslâm'ın şartları, kelime-i tevhit ve şehadetin öğretimi yanında Fatihâ sûresi ve anlamının da öğretilmesi hedeflenmektedir. Beşinci ünite tamamıyla namaz konusuna hasredilmiştir. Burada namazın tanımı, önemi, amacı, yararları öğretilirken namaza hazırlık için abdest alınması, namazın vakitlerinin duyurulması için ezan okunması, namazın nasıl kılınacağı ve namazı bozan durumların neler olduğu işlenmektedir. Namaz çeşitlerinden beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı ve cenaze namazı anlatılmaktadır. Süreç içerisinde Tahiyat duası ve anlamı da öğretilmektedir. Dördüncü ünite oruç konusu yer almakta orucun tanımı, önemi, yararları, nasıl tutulacağı ve orucu nelerin bozduğu ifade edilmektedir. Allahümme

¹⁰⁹ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 155-156.

Salli ve Bârik duaları ile anlamlarının da öğrenilmesi hedeflenmektedir. Yedinci ünite zekâtın tanımı, toplumsal yararları, kimlerin zekât vereceği, kimlere zekât verileceği ile konu sınırlandırılmakta, fitre (fıtır sadakası) konusu da bu bölümde yer almaktadır.¹¹⁰ Sekizinci ünite hac konusunda haccın tanımı, önemi, amacı, hacca gideceklerin özellikleri anlatılmakta, kiblemiz Kâbe ve kible tayini konusu işlenmektedir. Ünite kurban başlığını da içerisinde barındırmaktadır. Bu sınıf düzeyinin dokuzuncu ve son ünitesinde ailemiz, evimiz ve çevremiz üst başlığı yer almaktadır. Burada anne, baba, kardeş ve aile sevgisi, iyi huylu olmanın gerekliliği, evimizde yaptığımız ibadetler, evimizde Ramazan ayı, komşularla ilişkilerimiz, birbirimizi sevmek ve saymak, doğayı ve hayvanları sevmek ve korumak konuları üzerinde durulmaktadır.¹¹¹

1.3.1.2. Temel Eğitim 5. Sınıf Konuları

Allah'a iman konusunun yer aldığı birinci ünite Allah'a karşı sorumluluklarımız hatırlatılmakta ve Asr sûresi ile anlamının öğretilmesi amaçlanmaktadır. Meleklerle imanın yer aldığı ikinci ünite her yerde ve her zaman ölçülü olmanın gerekliliği işlenirken davranışlarımızda, sözlerimizde ve başkaları ile olan ilişkilerimizde bu hususa riâyet etmemiz gerektiği anlatılmaktadır. Burada Rabbenâ Âtinâ duası ve anlamı da süreç içerisinde öğretilmelidir. Üçüncü ünite kitaplara iman konusunda kitabımız Kur'an'ın özellikleri, ona karşı okurken, dinlerken, evimizde ve yanımızda bulundururken dikkat etmemiz gereken kurallar ile onu anlamamızın ve yaşamamızın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Ünite içerisinde Kunut dualarının ve anlamlarının öğretilmesi de gerekmektedir. Peygamberlere iman konusunun yer aldığı dördüncü ünite Peygamberimize karşı görevlerimiz ifade edilirken O'nu sevmenin ve saymanın yanında O'na uymanın ve O'nu örnek almanın bir görev olduğu vurgulanır. Fil sûresi ve anlamı bu ünite içerisinde öğretilmelidir. Beşinci ünite Ahirete iman işlenirken kişisel sorumluluğumuzu üstlenmemiz gerektiği vurgulanmakta olup düşüncelerimiz, davranışlarımız, hareketlerimiz ve başkaları ile olan ilişkilerimizde bunun yansımalarının olduğu öne çıkarılır. Altıncı ünite kadere iman içerisinde çalışmanın bir ibadet olduğu ve çalışana Allah'ın

¹¹⁰ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 156.

¹¹¹ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 157.

sevdiği vurgusu üzerinden çalışmanın önemi ifade edilmektedir. Sekizinci ünite ahlakî görevlerimiz arasında yer alan düzenli yaşamak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak ve iyilik-yardımseverlikte bulunmak işlenmektedir. Dokuzuncu ünite temizlik iç temizliği (manevî) ve beden, çevre temizliği şeklinde ikiye ayrılmakta düşüncede, konuşmada-sözde, davranışta-alışverişte-ölçü ve tartıda doğru olmak gerektiği işlenmektedir. Onuncu ünite vatan ve millet sevgisi ve görevlerimiz içerisinde vatan savunmasının kutsallığı, şehitlik ve gaziliğin derecesi, kutsallara - vatan, bayrak, millet, Türk büyükleri- saygı göstermek konusu yer almaktadır.¹¹²

1.3.1.3. Temel Eğitim 6. Sınıf Konuları

Din konusunun işlendiği birinci ünite dinin tanımı, dinler ve İslâm ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Burada din güzel ahlakı başlığı içerisinde kendimize, ana-baba ve öğretmenlerimize, kardeşlerimize ve akrabalarımıza ile topluma ve diğer insanlara görevlerimizden bahsedilmektedir. İkinci ünite İslâm'da iman, ibadet esasları ve yükümlülükleri ana teması altında Allah'a, peygambere ve Kur'an'a karşı görevlerimiz ahlakî görev olarak tanımlanmaktadır. Aynı ünite içerisinde ibadetin tanımı, amacı, önemi ve yararları aktarılmakta mükellefin tanımı yapılarak ef'âl-i mükellefin-farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, mekruh, haram-helal ve müfsid işlenmektedir. Kişiyeye ve topluma zararlı olan bazı davranışlar arasında iftira, kötüleme, kusur arama, kavga, geçimsizlik, toplum ve ülke düzenine uymamak sayılmaktadır. Ünite sürecinde Kureş sûresi ve anlamı öğretilmektedir. Üçüncü ünite İslâm'da temizlik ve doğruluk işlenmekte manevî temizlik, beden temizliği - boy abdesti ve abdest- ve çevre temizliği ele alınmakta doğruluğun tanım ve yararları işlenmektedir. Dördüncü ünite namaz konusu bir hayli ayrıntılı olarak işlenmektedir. Namazın yararlarının ardından namazın dışındaki farzları- şartlar- ve içindeki farzları -rükünler- şeklinde ayrıntılı bir şekilde verilip namazı kılınışı ve namazı bozan durumlar anlatılmaktadır. Namaz dualarının anlamları anlatılmaktadır. Namazlar, vakit namazları, Cuma, teravîh, bayram, cenaze ve nafil namaz çeşitleri olarak programda yer bulmaktadır. Ünite süresince Felak ve Nâs sûreleri ve anlamlarının birlikte öğrenilmesi gerekmektedir. Beşinci ünite oruç ibadeti yer

¹¹² MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 157.

almakta olup orucun tanımı, şartları, orucu bozan durumlar anlatılıp bedensel ve ruhsal faydalarına yer verilip yardımlaşma yararına da değinilmektedir. Altıncı ünite zekât ibadeti işlenmekte olup burada zekâtın tanımı, yararları, zekâtı kimlerin vereceği, zekâtın kimlere verileceği, nelerden verileceği ifade edilmektedir. Fıtır sadakasına da bu bölümde anlatılmaktadır. Başkalarının haklarına saygı alt başlığında kul hakkı, komşu hakkı ile yetim ve yoksul hakkı ele alınmaktadır. Süreç içerisinde Kâfirûn sûresi ve anlamı öğretilenektir. Yedinci ünite hac ibadetine yer verilmekte olup haccın tanımı, kimlere farz olduğu, farzları işlenmekte kurban ve adak kurbanı konuları da bu bölümde yer almaktadır. Sekizinci ünite kişiye ve topluma karşı davranışlar işlenmekte sevgi-saygı alt başlığında aile, büyüklerimiz, insan, bayrak ve sancak ile doğa sevgisi yer almaktadır. Kötü huylar içerisinde ise çekiştirme (gıybet), kıskançlık (haset), bencillik ve nifak, kin ve düşmanlık ile ülke ve millete zarar veren davranışlar sayılmaktadır. Dokuzuncu ünite İslâm'da çalışmaya verilen önem ve çalışmanın ibadet olması hususu Hz. Muhammed'in çalışmaya dair sözleri ile aktarılmaktadır. Tebbet sûresi ve anlamı da bu bölümde yer almaktadır. Son ünite de ise savurganlık konusu tanımı ve zararları ile anlatılmakta savurganlıktan uzak durmanın yolları ve tutumlu olmanın önemi ifade edilmektedir. Ünite süresince Âyetü'l-Kürsî ve anlamlı öğretilenektir.¹¹³

1.3.1.4. Temel Eğitim 7. Sınıf Konuları

Birinci ünite Allah'a iman konusu ele alınırken yardımlaşma, doğruluk, edep-haya ve merhamet güzel huylarından bahsedilmektedir. İkinci ünite meleklerle iman bahsi üzerinden kabahatler ve aflar ile güzel huylardan hayırseverlik-cömertlik ile şecaat-cesaret konu edilmektedir. Üçüncü ünite kitaplara iman konusunda suhuf ve kitaplar hakkında bilgi verilirken Kur'ân'ın diğer kitaplar arasındaki yeri öne çıkarılmaktadır. Kur'ân- Kerim ayrı bir konu başlığı ile yer bulmaktadır. Burada vahiy, âyet ve sûre kavramları tanımlanmakta, Kur'ân- Kerimin tarihi ele alınmakta, tefsir, tercüme meâl kavramları üzerinden Kur'ân'ın anlaşılmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu ünite güzel huylardan hoşgörü, çalışkanlık, dürüstlük, lüks ve savurganlıktan uzak durma ile görev ve hizmetlerde gereğinin yapmanın önemi ifade

¹¹³ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 157-158.

edilmektedir. Dördüncü ünite Resul-Nebi, peygamber kavramları tanımlanırken peygambere duyulan ihtiyaç ile peygamberlerin sıfatları da konuda yer almaktadır. Güzel huylardan doğruluk, hak-adalet, yasalara örf ve adetlere uygun davranma, ölçülü hareket-ağırbaşlılık ve insanın yüceliği anlatılmaktadır. Beşinci ünite ahirete iman konusu işlenirken İslâm'da dayanışmanın önemi başlığı altında yardımlaşma ve hediye alıp verme üzerinden ailede sevgi, komşu ve dostlarla ilişki anlatılmakta toplumda yardımlaşmanın oluşabilmesi için yardımlaşma kurumları konu edilmektedir. Altıncı ünite kaza-kader, hayır-şer ilkeleri Allah ve insan iradesi ile ilişkilendirilmektedir. Yedinci ünite Türkler ve Müslümanlık konusu altında Türklerin İslâm'ın yayılması ve korunmasındaki hizmetleri anlatılıp büyük Müslüman Türk bilginleri hakkında bilgiler verilmektedir. Sekizinci ünite İslâm'ın temizliğe verdiği önem anlatılırken iç (manevi) ve dış (maddi) temizlik ayrımı yapıp dış temizlik olarak vücut, ev, okul ve çevre temizliği anlatılmaktadır.¹¹⁴

1.3.1.5. Temel Eğitim 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite konuları yönünden kutsal kitaplar anlatılırken Kur'ân kıssalarından- Hz. Âdem, Hz. Hz. Nûh, Hz. Sâlih, Hz. Hz. Ya'küb, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman ve Hz. İsa- örnekler verilmektedir. Hz. Peygamberin hayatı bir bütün olarak kronoloji takip edilerek anlatılmaktadır. İslâm dininde kolaylığın konu edildiği ikinci ünite İslâm'ın kolaylık dini olduğu ifade edilip abdest, namaz, oruç, hac ibadetlerindeki kolaylıklar örnek verilmektedir. Ünitinin ikinci bölümünde kişiye ve topluma zararlı olan bazı davranışlar başlığı altında zulüm, haksızlık, yalan, hile ve görevi kötüye kullanma davranışları ele alınmaktadır. Üçüncü ünite laiklik ve İslâm yer almakta olup burada laikliğin dindeki yeri, İslâm anlayışına göre laiklik, laiklik açısından Müslümanlık, vicdan özgürlüğü anlatısı yapılmakta ardından devlete ve yasalara saygı başlığı içerisinde ülü'l-emre itaate vurgu yapılmaktadır. Dördüncü ünite bazı tören ve geleneklerimiz başlığı altında, ad koyma, sünnet olma, selamlaşma, bayramlaşma, akraba ve arkadaş ziyareti (sıla-i rahim), hasta ziyareti, cenaze töreni, kabir ziyareti, manevi değerlere saygı -cenaze, mezarlık ve türbelere saygı, töre ve geleneklere saygı-, mevlid ve evlenme tören ve

¹¹⁴ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 158-159.

uygulamalarına yer verilmektedir. Beşinci ünite de dinî günler, aylar ve geceler konusunda Cuma günü, Ramazan ayı, Ramazan ve Kurban Bayramı, kandil geceleri, üç aylar ve aşure gününe yer verilmektedir. Altıncı ünite de vatan ve millet sevgisi başlığı altında şehitlik ve gaziliğin önemi anlatılmakta askerliğin kutsallığı ve gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Uğruna savaşılan kutsal değerlere saygı içerisinde bayrağa, orduya, İstiklal Marşına, sancağa saygı, millî kahramanlara ve devlet büyüklerine saygı anılmaktadır. Yedinci ünite de bazı görgü kurallarına yer verilmektedir. Bunlar, konukluk, sofraya, kılık-kıyafet, yolculuk, konuşma, telefon görüşmesi, kutlamalarda ve diğer bazı önemli görgü kurallarıdır. Sekizinci ünite de Türkler ve Müslümanlık yer almakta olup burada Türklerin Müslümanlığa katkıları ve Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları ve Türklerin başka din mensuplarına tutumları başlığı yer almaktadır. Dokuzuncu ünite de ahlaki görevlerimiz başlığı altında düzenli yaşamak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak, iyilik yapmak ve yardımsever olmak gerektiği belirtilir. Onuncu ünite de dayanışma konusu işlenirken ailede, komşular arasında ve toplum genelinde yardımlaşma anlatılır, yardımlaşma kurumlarımız tanıtılır. Diğer bazı ahlak kuralları verilerek ünite sona erdirilir.¹¹⁵

1.3.1.6. Ortaöğretim 1. Sınıf Konuları

Birinci ünite de dinin tanımı, din insan ilişkisi ve İslâm dini açısından dinin gelişimi ele alınmaktadır. İkinci ünite de ise dinler ve özellikleri konusunda yaşayan dinler anlatılıp son din Müslümanlık başlığı altında Hz. Peygamberin aile çevresi konusunda ehl-i beyt kavramı ve Türklerdeki ehl-i beyt sevgisi işlenmektedir. Semavi dinlerdeki ortak yönler anlatılırken ahlak ve insan anlayışlarına vurgu yapılmaktadır. Üçüncü ünite de ahlak-din ilişkisi, toplumsal hayatta ahlak-din bütünleşmesi, örf-adet ve ahlak ilişkisi, bunların milletin yaşamındaki etkisi işlenmekte ahlakın değişmezliği üzerinde durulmaktadır. Dördüncü ünite de ahlak ve sorumluluk ilişkisi âyet ve hadislerle ele alınmaktadır. Beşinci ünite de devlete karşı görevlerimiz ele alınmakta bunların kanunlara saygı, vergi verme ve bunun kutsallığı, seçimlere katılma, askere gitme olduğu belirtilmekte, konu ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir. Altıncı ünite de temizlik ve doğruluk başlığı altında temizliğin toplumsal önemi ele

¹¹⁵ MEB, “1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı”, 159-160.

alınırken daha çok doğruluk kavramı etrafında manevî-ahlakî yön öne çıkarılmakta konuşma, düşünme ve davranışta doğruluk alt başlıkları yer almaktadır. Rüşvet ve rüşvetin toplumsal hayattaki olumsuz etkileri gündeme getirilmektedir. Yedinci ünite de savurganlık konusu işlenmekte zararları öne çıkarılmaktadır. Her iki ünite de konu ile ilgili âyet ve hadisler yer almaktadır.¹¹⁶

1.3.1.7. Ortaöğretim 2. Sınıf Konuları

Birinci ünite de İslâm güzel ahlaktır üst başlığı altında İslâm'ın tanımı, ibadet anlayışı, inanç-ibadet ilişkisi ele alınmakta, İslâm'ın ahlaka verdiği önem işlenmekte iyi huylu olmak vurgusu yapılmakta ahlak vicdan ilişkisine yer verilmektedir. İslâm'da emir ve yasaklar bir başlık halinde programa dahil edilmektedir. Aile düzeni başlığı altında anne-baba hakları, kardeş hakları, akraba hakları ve komşu hakları konu ile ilgili âyet ve hadislerle ilişki kurularak öğretilmektedir. İkinci ünite de vatan ve devletin bölünmezliği gündeme getirilmekte devlet ve millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır. Üçüncü ünite de örf-adet kavramları, ahlakla ilişkisi ile bunların toplumsal hayattaki yeri ve etkileri işlenmektedir. Millî ahlak ve terbiye kavramsallaştırması yapılmaktadır. Dördüncü ünite de kötülüklerden sakınma ve kötülükleri önleme üst başlığı altında hırsızlık yapmak, yalan söylemek, zina etmek, cana kıymak, kaçakçılık yapmak, devlet malını kötüye kullanmak, yağmacılık ve adaletsizlik, içki içmek ve kumar oynamanın kötülüğü ve bunlardan uzak durulması gerektiği işlenmektedir. Beşinci ünite de çalışmanın üretmenin önemi ve gerekliliği Hz. Muhammed'in bu konudaki güzel sözleri ekseninde Türk geleneğinde iş, çalışma, üretme ve ticaret ahlakı ile ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Altıncı ünite de mutluluk ve mutluluğa ulaşma yolları âyet ve hadislerle anlatılırken yedinci ünite de öğretmenliğin önemi, öğretmen-öğrenci ilişki ve öğretmenin hakları ilgili âyet ve hadislerle işlenmektedir.¹¹⁷

1.3.1.8. Ortaöğretim 3. Sınıf Konuları

Birinci ünite de İslâm ve evren konusunda insan ve toplum başlığı yer almaktadır. İkinci ünite de İslâm'ın evrenselliği evrensel bir din olarak İslâmlık başlığı

¹¹⁶ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 160.

¹¹⁷ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 161-162.

ile yer almaktadır. Burada İslâmî bilgilerin dört ana kaynağı olarak kitap, sünnet, icmâ ve kıyas yer almaktadır. Allah'ın alemlerin Rabbi, Hz. Peygamberin de bütün insanlığa gönderilmiş olması temelinde İslâm'ın bütün zaman ve mekanlara bir hitap oluşu öne çıkarılmakta İslâm'ın akıl ve ilim dini olduğu, dünya ve ahiret birlikteliğini emrettiğini, insan haysiyetini, vicdan ve düşünce hürriyetini koruduğunu, sınıf ve ırk ayrımı yapmadığını vurgularken İslâm'da ruhbanlığın olmadığı da belirtilmektedir. Üçüncü ünite de yeryüzündeki dinler ve coğrafi dağılımı yanında yeryüzündeki Müslümanlar, Müslüman ülkeler ve Müslüman ülkelerle ilişkilerimiz ele alınmaktadır. Dördüncü ünite de Türk-İslâm kültür ve uygarlığına değinilirken İslâm'da doğan ve gelişen ilim dalları ve batıya tesiri içerisinde fıkıh ilmi ve Türk bilginleri içerisinde yer alan müçtehit imamlara yer verilmektedir. Beşinci ünite de laiklik ve ilgili konular, altıncı ünite de ahlakî görevlerimiz arasında düzenli olmak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak, iyilik ve yardımseverlik de sayılmaktadır. Son ünite olan yedinci ünite de din adalet ve ahlak ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Sosyal adaletin ahlak kuralları ile olan irtibatı, insanın ödevi ile İslâm ahlakı ilişkisi Hz. Muhammed'in adalet ile ilgili güzel sözleri ile anlatılmaktadır.¹¹⁸

1.3.2. 1992 Yılında Yayınlanan İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Bu öğretim programında 1982 yılındaki öğretim programı ile aynılık söz konusu olmakla birlikte bazı konuların çıkarıldığı görülmektedir. İlköğretim ve ortaöğretim kademeleri aynı program içerisinde detaylandırılmaktadır. Ülkemizin anayasasında ve kanunlarında yer alan devletimizin bina edildiği temel ilkeler çerçevesinde bir din öğretimi esas alınmaktadır. Sevgi temelli, zorlamadan, kolaylaştırarak ve güncel dini uygulamalara atıflarda bulunarak âyet meâlleri ve hadisler ile hikâye ve hatıralarla bir ders işlenişi tavsiye edilmektedir. Ezberlenecek dua ve sûrelerde eski harflerin kullanılmayacağı da özellikle belirtilmektedir.¹¹⁹ 1982 programında olduğu gibi bu dönemde de liselerde ders saatinin bir saat olması ve

¹¹⁸ MEB, "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı", 161.

¹¹⁹ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", *Tebliğler Dergisi* 55/2356 (13 Nisan 1992), 220-221.

müfredatın yoğunluğu konuların tamamlanması ile ilgili problemi de beraberinde getirmektedir.

1.3.2.1. İlköğretim 4. Sınıf Konuları

İlköğretim 4 ve 5. sınıf olarak başlıklandırılan bu kısımda inanç, ibadet ve ahlak ana temaları üzerine bina edilen programda öğrencinin yaş seviyesi ve pedagojik gelişimi göz önünde bulundurulmaktadır. Bu temel üzerine birinci ünite Allah ve Allah inancı başlığı altında besmele konusu işlenmekte, Allah'a karşı görevlerimiz başlığı yer almaktadır. Ünite boyunca Sübhaneke duası ve anlamının öğretimi yapılmaktadır. İkinci ünite Peygamberimiz ve din teması altında peygamberlik-din ilişkisi, Hz. Peygamberin hayatı ve örnek ahlakı ele alınmaktadır. Ünite işlenirken İhlas sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de hedeflenmektedir. Üçüncü ünite ibadet kavramının tanımı ve içeriği, ibadet etmekteki amacımız, ibadet yerleri, ibadetin insana kazandırdıkları öğretilirken diğer yandan Kevser sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de gerçekleştirilmektedir. Dördüncü ünite İslâm'ın şartlarına genel bir bakış yapılarak kelime-i tevhit ve şehadetin anlamı ile öğretilmesi ve bu süreçte Fatıha sûresinin ezberi ve anlamının öğretilmesi de yer almaktadır.¹²⁰ Beşinci ünite namaz ibadeti yer almaktadır. Namaz nedir, niçin kılınır? sorularıyla giriş yapılarak namaza hazırlık için abdest alınışı, ezan ve kamet ifadelerinin öğretimi, namazın nasıl kılınacağı anlatılıp gösterilmesi, namazın hangi hallerde bozulacağı, namaz çeşitleri -beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı- anlatılmaktadır. Namazın insana kazandırdıkları sıralanmaktadır. Ünite içerisinde Tahiyat duasının ezberi ve anlamının öğretilmesi de vardır. Altıncı ünite oruç ibadetinin tanımı, ilgili kavramlar, nasıl tutulacağı hangi hallerde bozulacağı ve insana kazandırdıkları öğretilmektedir. Allahümme Salli ve Allahümme Bârik dualarının ezberlenmesi ve anlamlarının öğretilmesi de ünite boyunca yapılmaktadır. Yedinci ünite zekât ibadeti kapsamında tanımı, önemi ve toplum için yararı anlatılarak konuya başlanmakta kimlerin zekât vereceği ve kimlere zekât verileceği bilgileri yer almaktadır. Fıtır sadakası (fitre) konusu da bu bölümde anlatılmaktadır. Sekizinci ünite hac ve kurban ibadeti anlatılmaktadır. Burada hac

¹²⁰ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 222.

ve önemi, hacca kimlerin gideceği konusu anlatılmaktadır. Kurban ibadetinin öğretimi ile bu sınıfa ait konular tamamlanmaktadır.¹²¹

1.3.2.2. İlköğretim 5. Sınıf Konuları

Bu sınıf düzeyinin ilk beş ünitesi tamamen inanç esaslarına ayrılmıştır. Birinci ünite Allah'a inanmak başlığı altında Allah'a karşı görevlerimiz anlatılmakta ünite süresince Asr sûresinin ezberi ve anlamını öğretimi yer almaktadır. İkinci ünite meleklerle inanmak bölümünde insanların söz, davranış ve diğer insanlara olan ilişkilerinde ölçülü olmak gerektiği işlenmektedir. Rabbenâ âtinâ duasının ezberlenmesi ve anlamının öğretimi yapılmaktadır. Üçüncü ünite kitaplara inanmak başlığı altında Kur'ân'a karşı görevlerimizden evimizde yanımızda bulundururken dikkat etmemiz gereken hususlar, Allah'ın Kur'ân'ı göndermedeki amacının okunup, anlaşılıp, ona uygun bir yaşam olduğunun vurgulanması, okuyup dinlerken uymamız gereken kuralların bilinmesi istenmektedir. Kunut dualarının ezberi ve anlamının öğrenilmesi de burada yer almaktadır.¹²² Dördüncü ünite peygamberlere inanmak başlığı altında peygamberliğin gerekliliği, kitap verilen peygamberler öğretilmektedir. Peygamberimize karşı görevlerimiz anlatılırken O'nu sevmek O'na uymanın gerekliliği ve O'nun öğütlerini tutmak, davranış ve hareketlerini örnek almanın önemi işlenmektedir. Fil sûresinin ezberi ve anlamı da burada yer almaktadır. Beşinci ünite ahirete inanmak hususunda düşünme, hareket ve davranışlarımızda, başkaları ile olan ilişkilerimizde bu inancın etkisi anlatılmaktadır. Altıncı ünite ise kadere inanmanın gereği olarak İslâm'ın çalışmaya verdiği önem, çalışmanın ibadet oluşu ve iki günü eşit olanın zararda olacağı bilinci yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Sekizinci ünite ahlaki görevlerimiz arasında düzenli yaşamak, başkaları ile iyi geçinmek, iyilik yapmak ve yardımsever olmanın gerekliliği işlenmektedir. Dokuzuncu ünite temizlik ve doğruluk konusu işlenmektedir. Temizlik maddî -beden ve çevre temizliği- ve manevi (iç temizliği) temizlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Doğruluk da düşünce, konuşma, davranış, ölçü, tartı ve alışveriş alt kısımlarında ele alınmaktadır.¹²³ Onuncu ünite

¹²¹ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 222,223.

¹²² MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 223.

¹²³ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 224.

ise vatan savunmasının kutsallığı başlığı altında şehitlik ve gazilik hususiyetleri dile getirilmekte olup geçmişlere saygı ve vefanın gerekliliği anlatılmaktadır.¹²⁴

1.3.2.3. İlköğretim 6. Sınıf Konuları

Programda 6, 7 ve 8. sınıfların müfredatı bir başlık altında verilmiştir. Birinci ünite din kavramı, dinler hakkında bilgi ve dinler başlığı altında Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmlık anlatılmaktadır. Ahlakî özellikler içerisinde kendimize, ailemize, öğretmenlerimize, kardeşlerimize, yakınlarımıza, toplumumuza ve milletimize karşı görevlerimizin neler olduğu anlatılmaktadır. Ünite ikide ise iman, ibadet esasları ve yükümlülüklerimiz ana başlığı altında aynı konuların dördüncü ve beşinci sınıftaki anlatımlarının -özellikle ibadetler konusunun- biraz daha ayrıntılı halleri bir ünite içerisinde işlenmesi durumu söz konusudur. İman konusu içerisinde ahlakî görevlerimiz başlığı altında Allah'a, Peygamberimize ve Kur'an'a karşı görevlerimiz anlatılmaktadır. İbadet başlığı altında tanımı, önemi, amacı, faydaları ele alınmaktadır. Mutluluğun beden ve ruh sağlığımızın eseri olduğu vurgulanmaktadır. Mükellef kavramının tanımı mükellefin fiilleri (efâl-i mükellefin)-farz, vacip, sünnet, müstehap, mübah, haram ve helal, mekruh, müfsit- başlıklar halinde ele alınmaktadır. Kişiyeye ve topluma karşı bazı zararlı davranışlar başlığı içerisinde iftira ve kötülleme, kusur arama, kavga ve geçimsizlik ve toplum ve ülke düzenine uymamak alt başlıklarına yer verilmektedir. Kureyş sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğrenilmesi ünite içerisinde verilmektedir. Üçüncü ünite temizlik manevi temizlik, beden ve çevre temizliği ayırımına tabii tutulmakta ayrıca boy abdesti ve abdest konuları öğretilmektedir.¹²⁵

Dördüncü ünite namaz konusu ayrıntılı olarak işlenmektedir. Namazın farzları dışındakiler (şartları) ve içindekiler (rükünleri) şeklinde anlatılmaktadır. Namazın kılınışı, hangi hallerde bozulacağı, namazın hayatımıza etkisi, cemaatle namaz kılmanın önemi, namazda okunan dualar (zikirler) ve anlamları başlıklar halinde yer almaktadır. Namaz çeşitleri olarak vakit namazları, Cuma namazı, bayram namazları, cenaze namazı, teravih namazı ve nafil namazlar şeklinde anlatılmaktadır. Felak ve Nas sûrelerinin ezberi ve anlamlarının öğretimi de bu süreçte yapılmalıdır.

¹²⁴ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 225.

¹²⁵ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 225, 226.

Beşinci ünite oruç ibadetini kapsamaktadır. Orucun tanımı, şartları, bozulacağı durumlar anlatılmakta bireysel -bedensel ve ruhsal yönden- ve toplumsal faydaları ele alınmakta insana kazandırdığı sabır, irade terbiyesi, çevreyle iyi ilişkiler kurma ve yardımlaşma alışkanlıklarına vurgu yapılmaktadır. Altıncı ünite zekât ibadeti işlenmekte tanımı, kimlerin kimlere ve nelerden vereceği anlatılmakta, toplumsal yararları işlenirken başkalarının hakları öne çıkarılarak komşu hakkı, kul hakkı, yetim ve yoksulların hakları göz önünde tutulmaktadır. Kâfirûn sûresinin ezberi ve anlamının öğretilmesi bu süreçte gerçekleşmektedir. Yedinci ünite hac ibadetinin tanımı, farzları ve kimlere farz olduğu yer almakta kurban ibadeti işlenirken adak kurbanına ayrı bir başlık açılmaktadır.¹²⁶

Sekizinci ünite kişiye ve topluma karşı davranışlarımızın sevgi-saygı temelinde olması gerektiğinden hareketle ailemize, büyüklerimize, bayrak ve sancağımıza, insana, doğaya -hayvana, ağaca, ormana ve doğal güzelliklere- karşı sorumluluklarımız anlatılmaktadır. Kötü huylardan olan çekiştirme (gıybet), kıskançlık (haset), bencillik, nifak, kin ve düşmanlık, ülke ve millete zarar veren davranışlardan sakınmamız gerektiği vurgulanmaktadır. Tebbet sûresinin ezberi ve anlamının öğrenilmesi ile ilgili bilgiler bu ünite içerisinde yer almaktadır. Dokuzuncu ünite savurganlık (israf) tan sakınılması ve tutumlu olunması için yapılabilecekler ve israfın zararları İslâm dininin bakış açısı ile öğretilmektedir. Âyetü'l-Kürsî'nin ezberlenmesi ve anlamı da bu bölümde konu olarak programda yer almaktadır.¹²⁷

1.3.2.4. İlköğretim 7. Sınıf Konuları

Yedinci sınıf konularında dikkat çeken bir husus olarak ilk altı ünite iman esasları ünite başlığı olarak yer almakta iken her bir ünite ahlakî konular olarak karşımıza çıkan güzel huylardan bazıları başlığı altında ahlakî anlamda güzel huylara yer verilmektedir.

Birinci ünite doğruluk, edep ve haya, şefkat ve merhamet huyları üzerinde durulmaktadır. İkinci ünite kabahat ve aflar bir başlık altında yer alırken güzel huylardan hayırseverlik ve cömertlik ile cesaret/şecaat sabır ve şükür ile

¹²⁶ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 227.

¹²⁷ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 227, 228.

ilişkilendirilmektedir. Üçüncü ünite kitaplara iman konusunda Kur'ân-ı Kerim'in özellikleri anlatılmaktadır. Vahiy, âyet ve sûre kavramları işlenmekte, Kur'ân'ı anlamının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Güzel huylardan ise çalışma, dürüstlük, görev ve hizmetleri yerine getirme ile lüks ve israftan kaçınmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Dördüncü ünite peygamberlere iman başlığı altında peygamberlere olan ihtiyaç ve gerekliliği anlatılmakta olup peygamberlerin sıfatları işlenmektedir. Bu bölümde doğruluk, hak/adalet, yasa, örf ve adetlere uymak, ölçülü hareket etmek ve insanın yüceliği güzel huylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşinci ünite İslâm'da dayanışmanın önemi işlenirken aile sevgisi, komşuluk ve dostluk ilişkilerinde yardımlaşma ve hediyeleşme vurgusu yapılmakta ardından toplumsal yardımlaşma ve yardım kurumları dile getirilmektedir. Altıncı ünite kader konusu işlenirken insanın iradesi üzerinde durulmaktadır. İyiye ve güzele yönelmenin iradiliğinden bahsedilmektedir. Yedinci ünite Türkler ve Müslümanlık başlığı altında büyük Müslüman Türk bilginlerine de yer verilmektedir. Sekizinci ünite ise temizlik konusu yer almaktadır. Burada İslâm'ın temizliğe verdiği önem vurgulanırken iç temizlik (manevi) ve dış temizlik (maddi) ayrımı yapılmakta, dış temizlik kapsamında vücut, ev, okul ve çevre temizliği anlatılmaktadır. Dokuzuncu ünite de ise Laiklik ve İslâmlık başlığı yer almaktadır.¹²⁸

1.3.2.5. İlköğretim 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite konuları bakımından Kur'ân'ın tanınması yer alırken ünitenin diğer başlıklarında peygamber kıssalarından bir demet sunulup son peygamber Hz. Muhammed'in kısaca hayatı anlatılmaktadır. İkinci ünite İslâm dininde kolaylıklar ele alınmakta olup burada abdest, namaz, oruç ve hacda kolaylık başlıkları yer almaktadır. Ünitenin ikinci bölümünde ise kişiye ve topluma zararlı olan bazı davranışlardan örnekler verilmektedir. Bunlar ise zulüm, haksızlık, yalan ve hile ile görevi kötüye kullanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü ünite laiklik ve İslâm yer almakta olup burada laikliğin dindeki yeri, İslâm anlayışına göre laiklik, laiklik açısından Müslümanlık, vicdan özgürlüğü anlatısı yapılmakta ardından devlete ve yasalara saygı başlığı içerisinde ülü'l-emre itaate vurgu yapılmaktadır. Dördüncü

¹²⁸ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 228-229.

ünitede bazı tören ve geleneklerimiz başlığı altında, ad koyma, sünnet olma, selamlaşma, bayramlaşma, akraba ve arkadaş ziyareti (sıla-i rahim), hasta ziyareti, cenaze töreni, kabir ziyareti, manevi değerlere saygı -cenaze, mezarlık ve türbelere saygı, töre ve geleneklere saygı-, mevlid ve evlenme tören ve uygulamalarına yer verilmektedir. Beşinci ünite dini günler, aylar ve geceler konusunda cuma günü, Ramazan ayı, Ramazan ve Kurban Bayramı, kandil geceleri, üç aylar ve aşure gününe yer verilmektedir. Altıncı ünite vatan ve millet sevgisi başlığı altında şehitlik ve gaziliğin önemi anlatılmakta askerliğin kutsallığı ve gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Uğruna savaşılan kutsal değerlere saygı içerisinde bayrağa, orduya, İstiklal Marşına, sancağa saygı, Millî kahramanlara ve devlet büyüklerine saygı anılmaktadır. (araçsallaştırma). Yedinci ünite bazı görgü kurallarına yer verilmektedir. Bunlar, konukluk, sofraya, kıyafet, yolculuk, konuşma, telefon görüşmesi, kutlamalarda ve diğer bazı önemli görgü kurallarıdır. Sekizinci ünite Türkler ve Müslümanlık yer almakta olup burada Türklerin Müslümanlığa katkıları ve Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları ve Türklerin başka din mensuplarına tutumları başlığı yer almaktadır.¹²⁹

1.3.2.6. Ortaöğretim 1. Sınıf Konuları

Birinci ünite dinin tanımı, din insan ilişkisi ve İslâm dini açısından dinin gelişimi ele alınmaktadır. İkinci ünite ise dinler ve özellikleri konusunda yaşayan dinler anlatılıp son din Müslümanlık başlığı altında Hz. Peygamberin aile çevresi başlığı altında ehl-i beyt kavramı ve Türklerdeki ehl-i beyt sevgisi işlenmektedir. Semavi dinlerdeki ortak yönler anlatılırken ahlak ve insan anlayışlarına vurgu yapılmaktadır. Üçüncü ünite ahlak-din ilişkisi, toplumsal hayatta ahlak din bütünleşmesi, örf-adet ve ahlak ilişkisi, bunların milletin yaşamındaki etkisi işlenmekte ahlakın değişmezliği üzerinde durulmaktadır. Dördüncü ünite devlete karşı görevlerimiz ele alınmakta bunların kanunlara saygı, vergi verme ve bunun kutsallığı, seçimlere katılma, askere gitme olduğu belirtilmekte, konu ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir.¹³⁰ Beşinci ünite temizlik ve doğruluk başlığı altında temizliğin toplumsal önemi ele alınırken daha çok doğruluk kavramı etrafında

¹²⁹ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 229-231.

¹³⁰ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 232.

manevî-ahlakî yön öne çıkarılmakta konuşma, düşünme ve davranışta doğruluk alt başlıkları yer almaktadır. Rüşvet ve rüşvetin toplumsal hayattaki olumsuz etkileri gündeme getirilmektedir. Altıncı ünite savurganlık konusu işlenmekte zararları öne çıkarılmaktadır. Her iki ünite de konu ile ilgili âyet ve hadisler yer almaktadır.¹³¹

1.3.2.7. Ortaöğretim 2. Sınıf Konuları

Birinci ünite İslâm güzel ahlaktır üst başlığı altında İslâm'ın tanımı, ibadet anlayışı, inanç-ibadet ilişkisi ele alınmakta, İslâm'ın ahlaka verdiği önem işlenmekte iyi huylu olmak vurgusu yapılmakta ahlak vicdan ilişkine yer verilmektedir. İslâm'da emir ve yasaklar bir başlık halinde programa dahil edilmektedir. Aile düzeni başlığı altında anne-baba hakları, kardeş hakları, akraba hakları ve komşu hakları konu ile ilgili âyet ve hadislerle ilişki kurularak öğretilmektedir. İkinci ünite vatan ve devletin bölünmezliği gündeme getirilmekte devlet ve millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır. Üçüncü ünite örf-adet kavramları, ahlakla ilişkisi ile bunların toplumsal hayattaki yeri ve etkileri işlenmektedir. Millî ahlak ve terbiye kavramsallaştırması yapılmaktadır.¹³²

Dördüncü ünite kötülüklerden sakınma ve kötülükleri önleme üst başlığı altında hırsızlık yapmak, yalan söylemek, zina etmek, cana kıymak, kaçakçılık yapmak, devlet malını kötüye kullanmak, yağmacılık ve adaletsizlik, içki içmek ve kumar oynamanın kötülüğü ve bunlardan uzak durulması gerektiği işlenmektedir. Beşinci ünite çalışma ve üretmenin önemi gerekliliği Hz. Muhammed'in bu konudaki güzel sözleri ekseninde Türk geleneğinde iş, çalışma, üretme ve ticaret ahlakı ile ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Altıncı ünite öğretmenliğin önemi, öğretmen-öğrenci ilişkisi ve öğretmenin hakları ilgili âyet ve hadislerle işlenmektedir.¹³³

1.3.2.8. Ortaöğretim 3. Sınıf Konuları

Birinci ünite İslâm ve evren konusunda insan ve toplum başlığı yer almaktadır. İkinci ünite İslâm'ın evrenselliği, evrensel bir din olarak İslâmlık başlığı ile yer almaktadır. Burada İslâmî bilgilerin dört ana kaynağı olarak kitap,

¹³¹ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 233.

¹³² MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 233.

¹³³ MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, 234.

sünnet, icmâ ve kıyas yer almaktadır. Allah'ın alemlerin Rabbi, Hz. Peygamberin de bütün insanlığa gönderilmiş olması temelinde İslâm'ın bütün zaman ve mekanlara bir hitap oluşu öne çıkarılmakta İslâm'ın akıl ve ilim dini olduğu, dünya ve ahiret birlikteliğini emrettiğini, insan haysiyetini, vicdan ve düşünce hürriyetini koruduğunu, sınıf ve ırk ayrımı yapmadığını vurgularken İslâm'da ruhbanlığın olmadığı da eklenmektedir.¹³⁴

Üçüncü ünite Türk-İslâm kültür ve uygarlığına değinilirken İslâm'da doğan ve gelişen ilim dalları ve batıya tesiri içerisinde fıkıh ilmi ve Türk bilginler içerisinde yer alan müçtehit imamlara yer verilmektedir. Beşinci ünite ahlakî görevlerimiz arasında düzenli olmak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak, iyilik ve yardımseverlik de sayılmaktadır. Son ünite olan altıncı ünite din adalet ve ahlak ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Sosyal adaletin ahlak kuralları ile olan irtibatı, insanın ödevi ile İslâm ahlakî ilişkisi Hz. Muhammed'in adalet ile ilgili güzel sözleri ile anlatılmaktadır.¹³⁵

1.3.3. 2000 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin eğitimde uygulanma imkanlarının artması, eğitimcilerin yetkinliklerinin uygulamaya dönüşebilmesi için öğretim programlarının yenilenmesi gerektiği ortaya çıkmış olup bunun için kurumsal iş birliği neticesinde Talim Terbiye Kurulu, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve çeşitli İlahiyat fakültelerinden uzman ve akademisyenlerden oluşturduğu bir ekip ile 4, 5, 6,7 ve 8. Sınıf DKAB Dersi öğretim programı hazırlanmış ve 2000-2001 Eğitim-Öğretim yılından itibaren uygulanması kararı alınmıştır. Programın hazırlanmasında ders içerikleri, öğrenci gelişimi ve çağın gereği olan araştıran-sorgulayan birey yetiştirme isteği, kendi dini yanında diğer dinler hakkında da bilgisi olan ve farklı kültür ve dinlere hoşgörü ile bakabilen millî eğitimin genel ve özel amaçlarını benimsemiş bireylerin yetiştirilmesi için genel ilkeler çerçevesinde hazırlanmıştır. Öğretme süreçleri ve dersin kazanımlarının çeşitlendirildiği, programın uygulanması için geniş açıklamaların yapıldığı derse ait bireysel, toplumsal, ahlakî, kültürel ve evrensel genel

¹³⁴ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 234.

¹³⁵ MEB, "İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı", 235.

amaçlar yanında her sınıf düzeyi ve konu için özel amaç ve kazanımların ayrıntılı olarak yer aldığı bir öğretim programı olarak hazırlanmıştır.¹³⁶

1.3.3.1. 4. Sınıf Konuları

Birinci ünite de günlük konuşmalarında dini ifadeler başlığı altında Besmele, günah, sevap, helal, haram, selamlaşma ifadeleri, Allah’a şükür (elhamdülillah), dua ifadeleri, ahlaklı-ahlaksız kelimelerinin anlamları, çevrede bulunan dini semboller (cami, seccade, hüsn-i hat tabloları gibi) öğretilmektedir. Ünite sonunda Sübhaneke duasının ezberlenmesi ve anlamının öğretimi yer almaktadır. İkinci ünite de temizlik konusu ele alınmaktadır. Beden, elbise ve çevre temizliği başlığı altında temizlik çeşitleri anlatılmaktadır. İslâm’ın temizliğe bakışı anlatılırken maddî temizlik yanında manevî temizlik konusu -sözünde durmak, dürüst olmak- da gündeme getirilmektedir. Fatiha sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesiyle ünite sonlanmaktadır. Üçüncü ünite de insanın akıllı ve inanan bir varlık olduğu, inandığı dinin doğru olmayı istediğini, çevresini korumasının gerekliliğini bildiğini, insanları sevmeyi ve onlara saygı göstermenin gerekliliğini emrettiğini öğrenmektedir.¹³⁷

Dördüncü ünite de insan ve aile konusu öğrenci seviyesi dikkate alınarak onu bir ailenin ferdi olarak tanımlayarak anlatılıyor. Ailenin çocuğu sevdiği, ona güven verdiği, anne-babanın çocuklarının iyiliğini istediğini, anne-babaya iyi davranılması, saygı gösterilmesi gerektiği, kardeşlerle iyi geçinmenin önemini ve bütün aile bireyleri arasında sevgi ve saygının hâkim olması gerektiği çocuğun küçük dünyası merkezinde işleniyor. Beşinci ünite de yaratan ile yaratılan arasındaki ilişkinin sevgi temelli olduğu anlatılırken insan-Allah ilişkisinin de bu temelde bina edilmesi gerektiği öncelenip Allah’ın insanı sevdiği ve insanın da Allah’ı sevmesi bağlamında ibadetlere bir hazırlık yapılmaktadır. İhlas sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de bu ünite konuları arasındadır. Altıncı ünite de paylaşmanın bir ihtiyaç olduğu vurgusu ile sevinç ve üzüntülerimizin paylaşılması gerektiği ortak paydasında bayramlarımız -dinî ve millî- ve diğer dini gün ve gecelerde -kandiller, cuma günü, Ramazan ayı- tebrikleşmenin, ziyaretleşmenin yine üzüntülü durumlarda hastalık ve diğer zor durumlarımızda yardımlaşmanın ve ziyaretleşmenin önemi anlatılmaktadır.

¹³⁶ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 913-919.

¹³⁷ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 921.

Geçmişlerimim anmanın bir vefa olduğu belirtilmektedir. Buradan da hem kişisel hem de toplumsal anlamda bedensel ve malî paylaşma ve yardımlaşmanın temelleri atılmaktadır.¹³⁸

Yedinci ünite Hz. Peygamberin hayatı çocukluk ve gençlik yılları ile sınırlı tutulmak suretiyle bu yaş dönemindeki ahlaki tavır ve davranışları -aile büyüklerini sevmeye, arkadaşlarla iyi geçinme, çalışma, yardımlaşma, dürüst, güvenilir ve adil olma, kötü alışkanlıklardan uzak durma, doğayı ve hayvanları sevmeye- ile küçük zihinlerde bir örneklik oluşturulmak istenmektedir. Kevser sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğrenimi ile ünite sona ermektedir.¹³⁹

1.3.3.2. 5. Sınıf Konuları

Birinci ünite sonunda Kelime-i Tevhit ve Şehadetin öğrenilmesi yer almaktadır. İkinci ünite dua etmenin gerekli olduğu üzerinden duanın Allah'a yapılması istenirken Kur'an'dan ve Hz. Peygamberin dualarından örnekler verilmektedir. Sevinçli ve üzüntülü durumlarda yapılacak günlük dua örnekleri verilmektedir. Tahiyat duasının ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de burada yer almaktadır. Üçüncü ünite tamamen ibadet konusuna ayrılmıştır. Burada ibadetin tanımı ve önemi, ibadetlerle ilgili kavramlar -farz, vacip, sünnet-, faydaları, davranışları güzelleştirdiği, ibadetlerin niçin yapılması gerektiği yer almaktadır. Her zaman ve her yerde ibadet edebileceğimiz temeli üzerinde iyi ve güzel davranışların -sâlih amel- ve çalışmanın da ibadet olduğu vurgulanır. Namaz ibadeti ile ilgili olarak her an gözümüzün önünde yer alan camilerimiz ve buradaki görevliler tanıtılır, işlevlerine değinilir. Namaz, oruç, hac ve zekât ayrıntıya girilmeden başlıca ibadetlerimizin olarak anlatılır. Rabbenâ dualarının ezberi ve anlamının öğretilmesine yer verilir.¹⁴⁰ Dördüncü ünite Ramazan ayı ve oruç başlığına hasredilmiştir. Kur'an'ın Ramazan'da indirildiği ve bu ayda oruç tutulmasının farz olduğunu anlatılmaktadır. Ramazan ayına has olan uygulamalar -fitre, mukabele, teravih- ve oruçla ilgili -sahur, imsak, iftar- kavramları konu edilmekte, iftar duası ve anlamı da öğretilmektedir. Oruç tutarken dikkat edilmesi gereken ahlaki güzellikler anlatılır. Orucu bozan durumlar öğrenci yaş ve anlayışına

¹³⁸ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 922.

¹³⁹ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 923.

¹⁴⁰ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 935.

uygun olarak işlenir. Orucun bireysel ve toplumsal faydaları -iradeyi güçlendirme, davranışları güzelleştirme, yardımlaşma ve dayanışma imkanları- bir başlık olarak yer alır. Ramazan sonunda yapılan bayram ve bu süreçte yapılan uygulamalar anlatılır. Toplumsal görevleri konu alan beşinci ünite de kul hakları temelinde toplum içerisinde diğer insanlarla ilişkilerimizde -akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk, yoksul ve zayıflar ile özürülüler- ve ortak kullanım alanlarında -cami, okul, park ve bahçeler- nasıl davranmamız gerektiği işlenmektedir. Toplu yaşamının gerektirdiği hak ve sorumluluklarımızın farkında olunması ve ona göre söz söyleme ve davranış sergilemenin yol ve yöntemleri anlatılmaktadır. Trafik kurallarına uymak da bu bölümde yer almaktadır. Ünite sonunda Asr sûresinin ezberlenmesi ve ünite ile direkt bağlantılı olan anlamının öğretimi burada yer almaktadır.¹⁴¹ Yedinci ünite de Hz. Peygamberin ailesi anlatılmaktadır. Burada Hz. Peygamberin ailesi içerisindeki hem kendisinin hem de diğer kişilerin birbirleri ile olan münasebetlerindeki uygulamaları, hak, görev ve sorumlulukları örneklik olarak sunulmaktadır. Ünite sonunda Salavat dualarının ezberlenmesi ve anlamlarının öğretilmesi yer almaktadır.¹⁴²

1.3.3.3. 6. Sınıf Konuları

Birinci ünitenin tamamında namaz ibadeti anlatılmaktadır. Namazın tanımı, önemi, insana kazandırdıkları -duygu dünyasının zenginleşmesi, davranışları güzelleştirdiği, temizliğe alıştırdığı, toplumsal hayata kattığı, zamanı düzenlemeyi öğretmesi-, namazın niçin kılınması gerektiği anlatılarak giriş yapılmaktadır. Namazın hazırlık şartları anlatılırken abdest, boy abdesti ve teyemmüm hadesten taharetin içerisinde yer bulurken diğer şartlar -necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit ve niyet- tek başlık altında öğretilmektedir. Namazın kılınışı şartları -iftitah tekbiri, kıyam, kırâat, rukû, secde ve kade-i ahire- işlenmekte namaza çağrı olan ezan ve kametin sözleri öğretilmektedir. Namazın kılınışı ayrıntılı olarak anlatılıp gösterilmektedir. Namazı bozan durumlar anlatılırken abdesti bozan durumlar da ilave edilmektedir. Cemaatle namaz ve yolculukta namaz uygulamaları da öğretilmektedir. Namaz çeşitleri olarak günlük namazlar (beş vakit namaz), Cuma namazı, cenaze namazı, bayram namazı ve teravih namazı şeklinde yer almaktadır. Fil sûresinin

¹⁴¹ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 936, 937.

¹⁴² MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 937.

ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de bu bölümde yer almaktadır. İkinci ünite de zekât ve sadaka konusu yardımlaşma ve paylaşma merkezli olarak yer almaktadır. Zekâtı kimler, kime, niçin ve nasıl verecek? Zekât hangi tür mallardan ne kadar verilir? Bu soruların cevabı olacak şekilde zekât ibadeti öğretilmektedir. Sadaka hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü ünite de barış asıl olmak üzere vatan ve millet sevgisi etrafında çalışma gerekirse savaşmanın gerekliliği şehadet kavramını da içerecek şekilde anlatılmaktadır. Şehit ve gazilere bir vefa borcu olarak saygı gösterilmelidir.¹⁴³ Dördüncü ünite de kul hakkına girmenin başkalarına zarar vermek olduğu ifadesi üzerinden kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan uzak durulması gerektiği öğretilmektedir. Dinimizin sakınmamızı istediği kötü davranışlar yalan söylemek, hile yapmak, hırsızlık, insan öldürmek, gıybet ve iftira etmek, haset, kibir, su-i zan, başkalarının özel hayatını gizlice araştırmak, alay etmek, anne-babaya saygısızlık etmek şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar olarak alkollü içecekleri kullanmak, uyuşturucu madde almak ve kumar oynamak yer almaktadır. Felak sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi gerekmektedir. Toplumsal yaşamın sevgi ve kardeşlik üzerine kurulu olduğu gerçeği altıncı ünite de hatırlatılarak Nas sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretimi yer alırken yedinci ünite de İlahi kitaplardan bahsedilerek bunların hangi peygamberlere gönderildiği anlatılır. Burada son ilahi kitap olan Kur'ân-ı Kerim'e de yer verilir. Dinimizi doğru bir şekilde öğrenmek için Kur'ân öğrenmemizin ve okumamızın önemine temas edilir.¹⁴⁴

Bu öğretim programının altıncı sınıf seviyesinin son ünitesi olan sekizinci ünitesinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) peygamberlikle görevlendirilmesi sürecinde yaşadıkları ve yaptığı faaliyetler yer almaktadır. İlk vahyin ardından Mekke dönemi faaliyetleri akabinde hicret ve sonrasında Medine'de yapmış olduğu faaliyetlerle İslâm toplumunu inşa etme süreci üzerinde durulmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde toplumsal barışın kurulması, mescidin inşası ve işlevi ile eğitim öğretim faaliyetleri yer almaktadır. Son vasiyeti olan veda hutbesindeki mesajlarına vurgu yapılmaktadır.

¹⁴³ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 950.

¹⁴⁴ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 951, 952.

Kur'ân'da peygamberimiz başlığı ile O'nun insanî yönü ve peygamberlik yönü şeklinde bir anlatım tercih edilmektedir.¹⁴⁵

1.3.3.4. 7. Sınıf Konuları

Birinci ünite Kur'ân-ı Kerim konusunu kapsamaktadır. Kitabımızın indiriliş süreci ve iç düzeni -âyet, sûre, cüz- hakkında bilgi verilirken aynı zamanda kitabın Allah-insan, insan-insan, insan-evren ve Allah-evren ilişkileri konusunda yol gösterdiği konu edilmektedir. Kur'ân'ın temel eğitici özellikleri ile ilgili olarak doğruyu gösterip ona yöneltmesi, iyiye ve güzele sevk etmesi, insanın yolunu aydınlatması ve hayatı anlamlandırmaya yardım etmesi, öğüt verip hatırlatmasına yer verilmektedir. İkinci ünite de din-ahlak ilişkisi üzerinde durulurken dindar olmanın ahlaklı olmayı gerektirmesi, dinin ahlaklı olmaya katkısı, dinin istediği doğru, dürüst ve güvenilir insan olmanın yolunun dinin emir ve yasaklarına uymaktan geçtiği anlatılır. Güvenilir insan olmanın, sorumlulukları yerine getirmek, emanete riâyet etmek, verdiği sözde durmak, kötülüğe yaklaşmamak, gıybet, yalan ve iftiradan uzak durmak, doğru sözlü olmak, büyülenmemek, başkalarını hor görmemekten geçtiği ifade edilir. Kendinin geliştiren bir insan olmanın gerekliliği üzerinde durulurken hem bireysel-ahlakî, psikolojik hem de bilgi ve davranış olarak bunu tesis etmeye önem verilmektedir. Doğru bilgiye dayanma, öfkeyi yenme, israftan kaçınma, zorluklarla sabırlı bir şekilde mücadele etme, görgü kurallarına uyma, yaptığı hatalardan dolayı özür dileme ve Allah'tan bağışlanma isteğinde bulunma, insanın kendini geliştirme yolunda takip etmesi gereken davranışlar manzumesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mâûn sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi ile ünite sona ermektedir.¹⁴⁶

Hac ve kurban ibadetinin ele alındığı üçüncü ünite de öncelikle hac ibadeti ve umre ibadeti ile ilgili konular işlenmektedir. Haccın tanımı, niçin yapılması gerektiği, kimlere farz olduğu, hac ile ilgili kavramlar -ihram, tavaf, say, vakfe-, hac ile ilgili, mekanlar -Kâbe, Safa ve Merve, Arafat Dağı, Müzdelife ve Mina- anlatılmaktadır. Haccın yapılışı ve umre ile arasındaki farklara yer verilmektedir. Haccın insan davranışları üzerinde etkilerine değinilen bu bölümde Medine'deki Mescid-i Nebi'nin ziyareti konusu ile bu bölüm tamamlanmaktadır. Ünitenin diğer bir konusu ise kurban

¹⁴⁵ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 952.

¹⁴⁶ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 960, 961.

ibadetidir. Dinlerde kurban başlığı ile kurbanın dinlerdeki yeri, Hz. İbrahim ve kurban başlığında İslâm'da kurbanın tarihi süreci anlatılmaktadır. Kurban nasıl kesileceği kısaca anlatılır. Kurban ibadetinin Allah'a yakınlaştırma işlevi yanında toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolü de anlatılmaktadır.¹⁴⁷

Dördüncü ünite meleklerle iman anlatılırken görünmeyen varlıklar kapsamında cinlerden ve bunlarla ilgili yanlış inanç ve uygulamalardan -sihir (büyü) yapma, fal bakma ve ruh-cin çağırma- bahsedilmektedir. Ünite sonunda Nasr sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de yer almaktadır. Beşinci ünite dünyada yapılan her iyiliğin ödüllendirileceği yapılan kötülüklerinde cezasını bulacağı ahiret inancı anlatılmaktadır. Ünite sonunda Kunut duaların ezberi ve anlamının öğretilmesi gerekmektedir. Ailenin toplumun temeli olduğu vurgusu ile başlayan altıncı ünite ailenin önemi ve aile bireyleri arasındaki ilişkilerin sevgi, sabır ve yardımlaşma üzerine kurulu olduğu işlenmekte aile içerisindeki sorumluluklardan ve problemlerin çözümünde takip edilmesi gereken karşılıklı anlayış ve diğer yöntemlerden bahsedilmektedir. Ebeveynlerin çocuk yetiştirme sorumluluğuna vurgu yapılan bölümde başka bir öğretim programında rastlanılmayan aile planlaması da konular arasında yer almaktadır. Sınıf düzeyinin son ünitesi olan yedinci ünite dünya dinleri konusu işlenmektedir. İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm ve Hinduizm dinleri işlenmektedir. Bu dinlerin uygulamaları olan reenkarnasyon, Noel ve yılbaşı, misyonerlik faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Başkalarının inançlarına saygı gösterilmesi gerektiği anlatımı ile ünite sona ermektedir.¹⁴⁸

1.3.3.5. 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ahlakî özelliklerinin işlendiği bir bölümdür. Burada güvenilirlik, adalet, hakkı gözetmek, istişare etmek, verdiği sözde durmak, merhamet, sabır, hoşgörü, cesaret gibi ahlakî vasıfları üzerinden O'nun örnekliği dile getirilmektedir.¹⁴⁹ İkinci ünite dinin kültür üzerindeki etkisi ve görünümüleri işlenirken mimarî, musiki, edebiyat, dil ve örf-adetlerimiz üzerindeki dinî etkiler örneklendirilmektedir. Kültürü doğru anlama ve değerlendirmede dini doğru

¹⁴⁷ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 961.

¹⁴⁸ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 962.

¹⁴⁹ MEB, "İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları", 970.

anlamanın önemi üzerinde durulurken dinî bağınazlığın zararlarından bahsedilmektedir. Âyetü'l-Kürsî'nin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi ile konu tamamlanmaktadır. Din, akıl ve bilim ana başlığını taşıyan üçüncü ünite dini sorumluluğun ön şartı olarak akıllı olmak zikredilmektedir. Kur'ân'ın aklımızı kullanmamızı istediği belirtilerek İslâm'ın bilimsel çalışmalara karşı olmadığı bilakis teşvik ettiği ifade edilmektedir. Bilgisiz taklidin taassuba götürdüğü vurgulanarak doğru inanç ve davranış için doğru bilginin şart olduğu ifade edilir. Bir sonraki ünite – dördüncü ünite- kader konusu işlenirken insanın özgürlüğü oranında sorumlu olduğu ve çalıştığı karşılığını alacağı vurgulanmaktadır.¹⁵⁰ İnanç-davranış ilişkisinin anlatıldığı beşinci ünite sâlih amel vurgusu yapılmaktadır. İnsana yakışan davranışlar konusunda çalışmak, üretmek, dürüst olmak, yardımlaşmak, sabretmek, şükretmek ve tevekkül etmek üzerinde durulmaktadır. Altıncı ünite dindeki anlayış farklılıkları üzerinde durulmaktadır. Bunun nedenleri -insan yapısı, ortam ve kültür, siyaset, ekonomi- ve bu nedenlerle ortaya çıkan farklılıkların birer zenginlik olduğu, bunların sistemleştiği mezhep, tarikat ve cemaat yapılanmalarının olduğu ifade edilmektedir.¹⁵¹ Cemaatlerin varlığı başka öğretim programlarında gündeme getirilmemektedir.

Yedinci ve son ünite dinlerin ve İslâm'ın evrensel öğütleri yer almaktadır. Doğruluk, iyilik ve yardımseverlik, temizlik, büyüklere saygı göstermek, küçükleri sevmek, hayvanları ve çevreyi korumak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak evrensel dinî öğütler olarak yer almaktadır. Başkalarına zarar vermeme ilkesi altında ise öldürmemek, çalmamak ve yalancı şahitlik yapmamak hususları anlatılmaktadır.¹⁵²

1.3.4. 2005 Yılında Yayınlanan Ortaöğretim DKAB Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Bu programda üniteler öğrenme alanlarına ayrılarak konular işlenmektedir. Bu öğrenme alanları yedi başlıktan- inanç, ibadet, vahiy ve akıl, Hz. Muhammed, ahlak

¹⁵⁰ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 971.

¹⁵¹ MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 972.

¹⁵² MEB, “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”, 972.

ve değerler, din ve laiklik ile din, kültür ve medeniyet- oluşmaktadır. Her sınıf düzeyinde bu öğrenme alanlarına ait bir konu ayrıntılı olarak işlenmektedir.¹⁵³

1.3.4.1. 9. Sınıf Konuları

İnsan ve din başlığını taşıyan birinci ünite insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olduğu bu sebeple inanan da bir varlık olduğu belirtilip din ve inancın hayata etkisi irdelenirken vahiy dışı inancın hayata yansımalarının -söz, davranış, tavır ve sorumluluk vb. bakımdan- farkına varması istenir.¹⁵⁴

İkinci ünite ibadetin ön koşulu olan temizlik ve ibadet konusu anlatılmaktadır. İbadetin amacı, önemi, kapsamı ve insanın hayatındaki yerine değinilir. İbadetin ön koşulu olarak temizlik başlığı altında temizliğin önemi, beden, mekân ve çevre temizliğinin bir bütün olduğu vurgulanıp namaza hazırlığın gereği olarak abdest ve guslün alınışını anlatılır. Teyemmümün bir kolaylık olduğu belirtilerek nasıl alındığı öğretilir. İslâm dininin temizliğe verdiği önem anlatılarak konu tamamlanır.¹⁵⁵

Üçüncü ünite Hz. Peygamberin hayatı ve mücadelesine ayrılmıştır. Burada kronolojik olarak kısa bir siyer anlatısı yer alır. Vahyin gelişi ve peygamberlik dönemi Mekke-Hicret-Medine dönemlendirmesi, Medine’de sosyal barışın sağlanması, İslâm’ın tebliğ edilmesindeki mücadele anlatılmakta, veda hutbesi, insan hakları bağlamı öne çıkarılarak programda yer bulmaktadır. Resulullah’ın vefatı ve sahabe üzerindeki tesiri ile konu tamamlanmaktadır.¹⁵⁶

Kur’ân-ı Kerim ve ana konularının anlatıldığı dördüncü ünite Kur’ân’ın dinimizdeki yeri ve önemi anlatılarak başlanan ünite kısa bir Kur’ân tarihine yer verilir, ardından âyet, sûre, cüz, mushaf gibi kitabın iç düzeni ile ilgili kavramlar yanında, okunması ile ilgili tecvit, mukabele, hatim, hafızlık kavramları anlatılmaktadır. Kitabın ana konularının iman, ibadet ve ahlak olduğu vurgulanırken

¹⁵³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 18-23.

¹⁵⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 45, 74.

¹⁵⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 46, 75.

¹⁵⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 47, 76.

meâl, tercüme ve tefsirin Kur'ân'ın anlaşılıp yorumlanmasındaki bilinmesi gereken hususlar olduğu öğretilmektedir.¹⁵⁷

Beşinci ünite de aile ve değerler konusu gündem edilmektedir. Değerlerin oluşumunda dinin ve yaşanılmasında ailenin yeri ve önemi anlatılırken ahlaki değerler ile örf ve adetlerin dinle ilişkisi kurulmaktadır. Toplumun temelini oluşturan ailenin önemi vurgulanırken dinlerin evliliğe verdiği önem öne çıkarılmaktadır. Ailenin kurulması ve korunması ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilerek aile içi ilişkilerde, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde, hısımlar ve akrabalarla ilişkilerde uyulması gereken kurallar ile ilgili öğütlere yer verilmektedir. Toplumu birleştiren temel değerler olarak vatan ve millet sevgisi, bayrak ve İstiklal Marşı, hürriyet ve bağımsızlık, insan haklarına saygı teması yer bulmaktadır.¹⁵⁸

Altıncı ünite de dinin bireyi esas aldığı, din ve vicdan hürriyetini sağlamada önemli yeri olan laiklik düşüncesi üzerinden din, birey ve devlet ilişkisi gündeme getirilmektedir.¹⁵⁹

9. sınıf düzeyinin son ünitesi olan yedinci ünite de Türklerin Müslüman oluş süreçleri ile İslâm'ın Türkler arasında yayılma ve yerleşmesinde Türklerin İslâm'ı benimseyip kabul edişlerinde etkili olan şahsiyetlerden örnekler verilmektedir. İnanç, fıkıh ve tasavvuf alanlarında örneklerin yer aldığı bu bölümde fıkıh alanında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî' de anlatılmaktadır.¹⁶⁰

1.3.4.2. 10. Sınıf Konuları

Birinci ünite de Allah inancına ve İslâm'ın temel inanç esaslarına yer verilirken burada insanın Allah ile olan iletişimde ibadet, dua, Kur'ân okuma ve tövbenin önemi vurgulanmaktadır.¹⁶¹

İkinci ünite de ibadetler konusuna yer verilmekte olup burada inanç-ibadet ilişkisi anlatılıp başlıca ibadetler olarak namaz, oruç, hac, zekât ve kurban yer almaktadır. Sâlih amel konusu ibadetlerin ardından işlenmektedir. İbadetlerle ilgili

¹⁵⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 48, 77.

¹⁵⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 49, 78.

¹⁵⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 50, 79.

¹⁶⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 51, 80.

¹⁶¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 52, 74.

temel ilkeler olarak içtenlik, samimiyet, isteklilik, güç yetirebilirlik, kolaylık ve gösterişten uzak olma yer almaktadır. İbadetlerin yapılışları ve başkalarının ibadet hakkına saygı duyulması gerektiği belirtilmektedir.¹⁶²

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) öğrenme alanı olduğu üçüncü ünite de Hz. Peygamberin vahiy almasının O'nun diğer insanlardan farkı olduğunu, Hz. Peygamberin görevlerinden birinin de Kur'ân-ı açıklamak olduğu, bundan dolayı uyarıcı olduğu yer almaktadır.¹⁶³

Dördüncü ünite de Kur'ân'ın temel amacının doğru bilgi üzerine doğru inanç oluşturmak olduğu bununla da doğru davranışlar ortaya konulmasının amaçlandığı anlatılmaktadır. Kur'ân'ı yüzünden okumanın ve meâlinden/tercümesinden okumanın gerekliliği ifade edilmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmaq için indirildiği, anlaşılması/yorumlanması için temel ilke ve yöntemlerin bulunduğu izah edilmektedir.¹⁶⁴

Beşinci ünite de İslâm dininin hak ve özgürlüklere değer verdiği anlatılırken, korunması gereken beş aslın -can, akıl, din, nesil ve malın korunması- günümüz diliyle ifadeleri olan -yaşam ve sağlık hakkı, eğitim hakkı, düşünme ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ibadet hakkı, ekonomik haklar ve özel hayatın gizliliği hakkı- kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Özel hayatın gizliliği ilkesinden hareketle mahremiyet konusu işlenmektedir. Burada tesettür emrine yer verilmemektedir. Başkalarının haklarına saygı göstermenin gerekliliği üzerinden alkollü içecekler, uyuşturucu, kumar ve sigaradan kaçınılmasının önemi anlatılır. Bunların haram ve günah olduğuna değinilmez. Daha çok kişinin kendisine ve başkasına zarar vermesi üzerinden -kul hakkı bilinci oluşturmak suretiyle- sakındırılmaya çalışılır. İslâm dininde hukukun üstünlüğü ilkesine uyulduğunu ve kul haklarının önemli olduğunu vurgulayan anlatılar yapılmaktadır. Vergi vermenin, askere gitmenin, seçimlere katılmanın ve kanunlara saygı göstermenin vatandaşlık görevleri olduğunu fark eder ve bu görevleri yerine getirmeye istekli olur. Devlete karşı olan görev ve

¹⁶² MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 53, 75.

¹⁶³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 54, 76.

¹⁶⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 55, 77.

sorumlulukların ifa edilmediği durumlarda karşılaşılabilecek olumsuzluklar konusunda uyarılar yer almaktadır.¹⁶⁵

İslâm'ın bilgiye ve bilime bakışının yer aldığı altıncı ünite doğru bilgi kaynakları olarak akıl, vahiy ve duyular sıralanmaktadır. İslâm'ın bilmeye ve bilime verdiği önem ifade edilirken medeniyetimizdeki eğitim kurumları ve Müslümanların bilimsel katkıları anlatılmaktadır.¹⁶⁶

1.3.4.3. 11. Sınıf Konuları

Birinci ünite kader inancı konusu işlenirken insanın akıl ve cüz-i irade sahibi olduğu bu nedenle davranışlarında sorumlu olduğu ifade edilerek rızık temini, sağlıklı olma, başarı, afetler gibi durumlarda kendi gayretinin olacağı ifade edilmektedir.¹⁶⁷

İkinci ünite ibadetlerin bireysel -Allah ile irtibat, kendine güven, iç huzur oluşturma sorumluluk sahibi olma- ve toplumsal -güzel ahlakın yerleşmesi, sosyal yardımlaşma ve kaynaşma, kötülüklerden alıkoyma, diğerkâmlık ve sabırlı olma-faydalarına yer verilmektedir.¹⁶⁸

Üçüncü ünite Hz. Peygamberin Kur'ân'da örnek insan olarak anlatıldığı ve bu ahlakî örneklikteki özellikleri konu edilmektedir. Kültürümüzdeki nebi ve ehl-i beyt sevgisi üzerinde durulmaktadır.¹⁶⁹

İslâm düşüncesinde yorumların yer aldığı dördüncü ünite mezhepler konusu işlenmektedir. Mezheplerin -yorum farklılıklarının- oluşma nedenleri olarak insanın yapısı, sosyal-kültürel, siyasi, coğrafi farklılıklar ile dini metinlerin yapısı yer almaktadır. Fıkhî/amelî mezhepler olarak Hanefilik, Şâfiilik, Mâlikîlik, Hanbelîlik ve Ca'ferîlik sayılmaktadır. Mezheplerin dinleştiremeyeceğinin ve yorum farklılıklarının rahmet olduğunun üzerinde durulmaktadır. Bu programda diğer programlarda rastlanılmayan İslâm düşüncesinde yorumları birleştiren unsurlar olarak tevhit, nübüvvet, Kur'ân ve ahiret kavramlarına yer verilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 56, 78.

¹⁶⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 58, 80.

¹⁶⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 59, 74.

¹⁶⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 60, 75.

¹⁶⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 61, 76.

¹⁷⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 62, 77.

Beşinci ünite de İslâm'ın barış yanlısı bir din olduğu, yaşam hakkına değer verdiği, Müslümanın sosyal çevreyle uyumlu-barışık olması gerektiği vurgulanmaktadır. Zorunlu olmadıkça savaşın bir insanlık suçu olduğu ifade edilmektedir.¹⁷¹

Altıncı ünite de ülkemizin yakın tarihi din uygulamaları üzerinde durularak Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş amacı, görev ve görevlilerinin sayılması, Cumhuriyet döneminde halkın dinini daha iyi ve doğru öğrenebilmesi için yapılan hadis, tefsir ve meâl çalışmalarında Atatürk'ün rolü anlatılırken hutbelerin Türkçeleştirilmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir.¹⁷²

Yedinci ünite de İslâm ve estetik ilişkisine yer verilirken söz, davranış, iş ve üründe güzellik (ihسان) gündeme getirilmekte olup evrendeki düzen-denge ve ahenk vurgusu ile Kur'ân'dan ve sünnetten örnekler verilmektedir. İslâm medeniyetindeki estetik olgusu mimarî, edebiyat ve diğer sanatlar -hat, tezhip, minyatür- başlıkları ile anlatılmaktadır.¹⁷³

1.3.4.4. 12. Sınıf Konuları

Ahret inancı konu alanında olan birinci ünite de çalışmamızla ilgili olarak ölen kişinin ardından yapılacak görevler de yer almaktadır. Burada cenaze namazının nasıl kılınacağı anlatılırken yaşamak ve yaşatmanın bir sorumluluk olduğu üzerinden konu yaşam ve ölüm ekseninde ifade edilmektedir. Ölen kişinin ardından Kur'ân okumak, mevlit okumak, dua etmek ve hayır yapmanın faydaları yer almaktadır.¹⁷⁴

İkinci ünite dinlerde ibadetler -dua, namaz, oruç, hac, sadaka ve kurban-, ibadet yerleri ve dini gün ve geceler konuları yer alırken diğer dinlerde olanların ibadet haklarına saygı gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁷⁵

Hz. Peygamberin öğrenme alanı olarak yer aldığı üçüncü ünite de hadis ve sünnet kavramları, Hz. Peygamberin yerel ve evrensel yönü ile sünnetin çeşitliliği ve bağlayıcılığı gündeme getirilmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmasında ve dinin

¹⁷¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 63, 78.

¹⁷² MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 64, 79.

¹⁷³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 65, 80.

¹⁷⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 66, 74.

¹⁷⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 67, 75.

yaşanılmasında hadis ve sünnetin yeri ve önemi anlatılarak temel hadis kitapları öğretilmektedir.¹⁷⁶

Beşinci ünite hatadan dönme ve af konusuna ayrılmış olup tövbe ve istiğfarın nasıl yapılacağı, gereği ve önemi üzerinde durulmaktadır. Bağışlamanın aynı zamanda toplumsal yönü de ele alınmaktadır.¹⁷⁷

Dünya dinleri ve bunların farklı ve ortak özelliklerinin ele alındığı yedinci ünite İbrahimî dinler ile uzak doğu dinleri müfredatta yer almaktadır. İbrahimî dinlerin ortak inanç, ibadet ve ahlak özelliklerine -özellikle çevreye duyarlılık ve çevrenin korunması- vurgu yapılmaktadır. Farklı inanç gruplarının inanç, düşünce ve ibadetlerine saygılı olmanın toplumsal barış açısından önemi değinilmekte farklı dinler arasında diyalog kapılarının açık tutulması istenmektedir.¹⁷⁸

1.3.5. 2006 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Hazırlanmış olan öğretim programı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 28.12.2006 tarih ve 410 sayılı kararınca 2007-2008 Eğitim-Öğretim yılından itibaren uygulanacaktır.

İnsana, düşünceye, hürriyete, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygı çerçevesinde oluşturulan bu programda saygı ve insan temele alınmaktadır.¹⁷⁹

Programın genel amaçları bireyin yetiştirilmesi, toplumu tanıma, ahlaki olanı içselleştirme, kültüre uyum ve evrensel olanı fark edebilmeyi amaçlamaktadır.¹⁸⁰

Müfredatta üniteler ve öğrenme alanları temelinde planlama yapılmıştır. Öğrenme alanları inanç, ibadet, Hz. Muhammed, Kur'ân ve yorumu, ahlak ve din ve kültür olarak belirlenmiştir. Bu öğrenme alanları içerisine her sınıf düzeyinde birbirini tamamlayan ve genişleten konular yerleştirilmiştir. Öğrenciye din ve buna dair bilgiye doğru ulaşmasını sağlayacak temel beceriler kazandırılmak istenmiştir. Konular

¹⁷⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 68, 76.

¹⁷⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 70, 78.

¹⁷⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2005, 72, 80.

¹⁷⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 3-5.

¹⁸⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 12-13.

içerisinde kavram öğretimi önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim-öğretim süreçleri içerisinde değerlerin öğretilip benimsenmesi de bir amaç olarak yer bulmaktadır.¹⁸¹

1.3.5.1. 4. Sınıf Konuları

2000 yılında yayınlanan programdaki 4. Sınıf konuları 1. ve 2. ünite de aynı şekilde konu başlıkları ve içerik olarak burada da yer almaktadır.¹⁸²

Üçüncü ünite olan Hz. Muhammed'i tanıyalım ünitesinde Hz. Peygamberin soyu, aile büyükleri, çocuklu ve gençliği hem kronolojik olarak hem de bu dönemlerdeki ahlakî özelliklerinin anlatılması şeklinde yer almaktadır. Kevser sûresi ve anlamının öğretilmesi de burada yapılmaktadır.¹⁸³

Dördüncü ünite de Kur'an'ın inişi ve hidâyet kaynağı oluşu ile başlayan bilgilendirme, Kur'an'ın kitap (mushaf) haline getirilmesi, çoğaltılması (istinsah edilmesi) ve bir nev'i Kur'an'ın ilk dönem tarihsel süreci anlatılmaktadır. Kur'an'ın iç düzeni ile ilgili olarak âyet, sûre ve cüz kavramları öğretilmektedir.¹⁸⁴

Beşinci ünite de toplumsal hayatın sevgi üzerine bina edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sevgi, dostluk, kardeşlik değerleri ile Allah sevgisi, İslâm'ın barış ve huzur dini olduğu vurgusu yapılmaktadır.¹⁸⁵

Aile kurumu ve bunun öneminin ele alındığı altıncı ünite de aile içi ilişkilerin iyilik, geçimli olmak, hak ve sorumluluklar üzerine bina edildiği anlatılmaktadır. Aile içerisinde herkesin görev, sorumluluk ve haklarının olduğu vurgulanmakta ebeveyn-çocuk ve kardeşlerin problem oluşturma değil çözüm odaklı geçim temelli bir yaşamı öncelemeleri istenmektedir. İslâm'ın aile hayatına dair prensipleri anlatılmaktadır.¹⁸⁶

1.3.5.2. 5. Sınıf Konuları

¹⁸¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 20-23.

¹⁸² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 35-36, 71-72.

¹⁸³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 37, 73.

¹⁸⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 38, 74.

¹⁸⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 39, 75.

¹⁸⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 40, 76.

Allah inancı başlığını taşıyan birinci ünite de insanın akıllı ve inanan bir varlık olduğu belirtilerek yaptıklarının karşılıksız bırakılmayacağı belirtilerek insan çalışmaya ve iyilik yapmaya teşvik edilmektedir.¹⁸⁷

İkinci ünite de ibadetin tanımı, ibadetle ilgili kavramlar -farz, vacip, sünnet-, ibadetin amacı, dua ve duanın amacı, başlıca ibadetler, ibadetlerin davranışları güzelleştirdiği, caminin tanıtılması, Kur'ân'dan ve peygamberimizden dua örnekleri, sâlih amel kavramı ve içeriği yer almakta; Rabbenâ dualarının ezberlenmesi ve anlamlarının öğretilmesi ile ünite tamamlanmaktadır.¹⁸⁸

Hız. Peygamberin ve ailesinin konu edildiği üçüncü ünite de O'nun Hız. Hatice ile evliliği, çocukları ve eşi ile olan örnek tavırları, onlara verdiği değer anlatılırken aile içerisindeki örneklikleri – istişare etmesi, ayırım yapmaması, akraba ziyareti, cömert davranışları, ikram severlikleri, israftan kaçınmaları, yoksul, yetim ve öksüzleri korudukları ve komşularla olan iyi ilişkileri- dile getirilmektedir. Salavat dualarının (Allahümme salli ve bârik duaları) ezberi ve anlamlarının öğretilmesi bu bölümde yer almaktadır¹⁸⁹

Dördüncü ünite de Kur'ân kıssaları anlatılmakta, kıssanın tanımı ve niçin Kur'ân'da kıssalara yer verildiği Hız. İbrâhîm, Hız. Yûsuf, Hız. Eyyüb kıssaları örneği ile dile getirilmektedir. Hız. Lokman'ın öğütleri ile devam eden ünite nüzul dönemi yakın tarih olayı Fil olayının konu edildiği Fil sûresinin ezberi ve anlamının öğretilmesi ile bölüm tamamlanmaktadır.¹⁹⁰

Sevinç ve üzüntülerin paylaşılmasının gerekliliğinin dile getirildiği altıncı ünite de sevinç günleri olan dini ve millî bayramlar ile buralarda yapılması gerekenler, dini gün ve geceler, Cuma gününün önemi ve Ramazan coşkusu öne çıkarılırken; üzüntülü zaman dilimleri olan hastalıklar, ihtiyaç halleri, engellilik ve ölüm olaylarında geçmiş olsun ve taziye ziyaretleri, ihtiyaçların karşılanması ve engellerin

¹⁸⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 41, 71.

¹⁸⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 42, 72.

¹⁸⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 43, 73.

¹⁹⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 44, 74.

hayatını kolaylaştıracak çözümler dile getirilmektedir. Tahiyat duasının ezberi ve anlamının öğrenilmesi burada yer bulmaktadır.¹⁹¹

Beşinci sınıfın altıncı ve son ünitesinde vatan ve millet kavramlarının tanımı ve İstiklal Marşı ve bayrağın önemi ile bunlarla ilgili görevler temelinde askerlik yapılması, barışın yurt ve dünyada sağlanması, şehitlik ve gazilik mertebelerinin önemi anlatılmaktadır.¹⁹²

1.3.5.3. 6. Sınıf Konuları

Peygamberlere ve kitaplara iman etmek konusunun ele alındığı birinci ünite de nebi ve resul kavramlarının tanımı, peygamberlerin sıfatları, insan peygamber vurgusu, ilahi hitabın anlamı ve muhtevası, semavi kitaplar ve suhurlar anlatılmaktadır. Asr sûresinin ezberi ve anlamının öğrenilmesi de burada yer almaktadır.¹⁹³

İkinci ünite bir bütün olarak namaz konusuna hasredilmiştir. Namazın tanımı, amacı, önemi anlatılarak konuya giriş yapılmakta, hazırlık şartları olan abdest, boy abdesti ve teyemmüm ayrıntılı olarak yer almaktadır. Namazın diğer hazırlık şartları ve kılınış şartlarının ardından ezan ve kamet anlatılmaktadır. Namaz çeşitleri içerisinde beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazları, teravih namazı, cenaze namazı ve cemaatle namaz işlenmektedir. Namazı bozan durumlar sıralanırken namazın insana kazandırdıkları bireysel ve toplumsal olarak ele alınmaktadır. Kunut dualarının ezberi ve anlamlarının öğrenilmesi ile konu tamamlanmaktadır.¹⁹⁴

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin nübüvvet dönemi hayatı ilk vahyin gelişi ile başlayıp Mekke ve Medine dönemleri şeklinde dönemsel ayırım yapılarak anlatılmaktadır. Mescid-i Nebinin fonksiyonları, toplumsal barışın sağlanması, eğitim-öğretim faaliyetleri, Hudeybiye antlaşması, Mekke'nin fethi, veda hutbesi ve vefatı ile konu bitirilmektedir. Nasr sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de bu bölüm içerisinde yapılmaktadır.¹⁹⁵

¹⁹¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 45, 75.

¹⁹² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 46, 76.

¹⁹³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 47, 71.

¹⁹⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 48, 72.

¹⁹⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 49, 73.

Dördüncü ünite de Kur'ân'ın dinimizdeki yeri ve önemi anlatılmaktadır. İslâm'ın temel kaynağı olduğu vurgusu yapılarak onun hidâyet ve yol göstericiliği - insan ve Allah ilişkisi, insan ve insan ilişkisi, insan ve evren ilişkisi, Allah ve evren ilişkisi başlıkları ile- öne çıkarılmaktadır.¹⁹⁶

Beşinci ünite de ise İslâmiyet'in sakınmamızı istediği bazı kötü davranışlardan -yalan söylemek ve hile yapmak, gıybet ve iftira etmek, hırsızlık, kıskançlık, alay etmek, büyüklenmek, kötü zanda bulunmak, kusur araştırmak, büyüklere saygısızlık etmek- bahsedilmekte bunlardan kaçınılması gerektiği ifade edilmektedir. Felak sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de bu dölüm içerisinde yer bulmaktadır.¹⁹⁷

Altıncı ünite de Türkler ve Müslümanlık konusu anlatılmaktadır. Burada İslâm'ın yayılıp yerleşmesinde etkili olan bazı şahsiyetler içerisinde Ebû Hanîfe'de yer almaktadır. Peygamber ve ehl-i beyt sevgisinin de yer aldığı ünite de İslâm medeniyetine Türklerin katkısı da dile getirilmektedir.¹⁹⁸

1.3.5.4. 7. Sınıf Konuları

Birinci üniteyi melek ve ahiret inancı oluşturmaktadır. Burada toplumda yaygın olan bazı batıl inançlar olarak bid'at ve hurafelere örnekler verilmektedir. Kur'ân'a göre şeytan ve özellikleri -Nas sûresinin ezberi ve anlamına vurgu ile anlatılmaktadır. Her yapının karşılığı olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹⁹

Ramazan ayı ve oruç konusunun yer aldığı ikinci ünite de Ramazan'ın Kur'ân ve oruç ayı olduğu vurgulanmaktadır. Oruç ve oruçla ilgili kavramların -iftar, imsak, sahur, teravih, fidye, fitre, mukabele, bayram- tanımları yapılmakta, orucu bozan durumlar sıralanmaktadır. Orucun amaç ve önemi ifade edilirken bireye ve topluma kazandırdıkları ile faydaları dile getirilmektedir. Mâûn sûresinin ezberi ve anlamının ihlâs ve yardımlaşma değerinin öne çıkarılarak öğretilmesi ile konu sonlanmaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 50, 74.

¹⁹⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 51, 75.

¹⁹⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 52, 76.

¹⁹⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 53, 71.

²⁰⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 54, 72.

Üçüncü ünite Hz. Peygamberin insanî yönü ve peygamberlik görevi -tebliğ, uyarı, açıklama, örneklik, rahmet oluşu, güzel ahlakın tamamlayıcısı olduğu- vurgulanmaktadır.²⁰¹

Dördüncü ünite aklın sorumluluğun ön şartı olduğu anlatılırken, Kur'an'ın akli kullanmaya verdiği önem bilgilenme sürecinde doğru bilgi kaynaklarından -vahiy, akıl, duyular- yararlanmanın önemi vurgulanıp bağınazlık ve taassuptan uzak durulması teşvik edilmektedir.²⁰²

Beşinci ünite İslâm dininin yasakladığı kötü alışkanlıklar yer almaktadır. Alkollü içecek içmek, sigara içmek, kumar oynamak ve uyuşturucu kullanmanın nasıl başladığı, bunlara başlamada merak ve çevrenin etkisi öne çıkarılmaktadır. Bu tür kötü alışkanlıklardan korunmanın eğitim ve irade ile mümkün olduğu anlatılmaktadır. Başkalarına zarar vermenin kul hakkı olduğu anlatımı ile can, akıl, din, mal ve nesli korumanın gerekliliği anlatılmaktadır.²⁰³

Altıncı ünite din ve kültür etkileşimi anlatılmakta dinî olan ile kültürel olanın ayırılmasına varılması gerektiği anlatılmaktadır. Dil, mimari, musiki, örf ve adetlerdeki din etkisine örnekler verilmektedir. Laikliğin inanç ve düşünce hürriyetindeki yeri de bu bölüm içerisinde anlatılmaktadır.²⁰⁴

1.3.5.5. 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite kader konusu ile ilişkili olup burada insanın özgürlük ve tercih temelinde akıl, irade ve sorumluluğu üzerinde de durulmaktadır. İnsan rızkını çalışma ve gayret ile elde eder. Toplumsal yasalar insanın ve toplumun her yerde ve her zaman muhatap olduğu yasalardır. Bu yasalar herkes için aynı işlemektedir. Her suç bir iradenin ve tercihin sonucudur ve bu bizzat insanın kendisine aittir. Âyetü'l-Kürsî'nin ezberlenmesi ve anlamını kavratılması bu ünite yer almaktadır.²⁰⁵

İkinci ünite zekât ve hac konusuna tahsis edilmiştir. Paylaşma ve yardımlaşmanın önemi, gerekliliği ve İslâm'ın bu hususta ortaya koymuş olduğu

²⁰¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 55, 73.

²⁰² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 56, 74.

²⁰³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 57, 75.

²⁰⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 58, 76.

²⁰⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 59, 71.

ameller ve bakış açısı vurgulanmaktadır. Zekât ve sadakanın tanımları benzerlik ve farkları anlatılıp zekâtın kimler tarafından kimlere, nelerden, hangi ölçülerde ve nasıl ulaştırılması gerektiği genişçe izah edilmektedir. İslâm'ın vermeyi teşvik ettiği bunun için de çalışma ve gayret etmenin bir görev olduğu vurgulanmaktadır. Ülkemizdeki yardımlaşma kurumları ve bunların organizasyonları anlatılmaktadır. Zekâtın ardından hac ibadeti tanımı, kimlere farz olduğu, nasıl ve nerelerde -mîkât yerleri, Arafat, Kâbe, Mina, Müzdelife, Safa, Merve- hangi iç ibadetlerle -şafat, tavaf, sa'y, vakfe, şeytan taşlama, hedy- yapılacağı, umre ile benzer yönleri ve aralarındaki farklar anlatılmaktadır. Kurban ibadeti, tarihsel süreç, nelerden kurban olur, kimler bununla sorumludur, niçin kurban kesilir vb. hususlar ile anlatılır.²⁰⁶

Üçüncü ünite Hz. Peygamberin ahlakı içerisinde merhameti, adaleti, hakkı gözetmesi, istişare etmesi, güvenilirliği, hoşgörüsü, affediciliği, sabrı, cesareti, yardımseverliği, çalışkanlığı gibi ahlaki özellikleri öne çıkarılmak suretiyle anlatılmaktadır.²⁰⁷

Dördüncü ünite İslâm düşüncesinde yorumların ele alındığı görülmektedir. Burada siyasi/itikadi, fıkhi/ameli yorumlar yanında tasavvufi yorumlar da yer almaktadır. Yorum farklılıklarının sebepleri, bunların bir rahmet/zenginlik olduğu, çatışma sebebi olamayacağı, din ile yorumun aynı olmadığı üzerinde durulmaktadır. Fıkhi yorumlar içerisinde mezhepler ve bunların kurucu müçtehitleri hakkında bilgi verilmektedir.²⁰⁸

Sekizinci sınıfın beşinci ünitesinde din ve güzel ahlak ilişkisi işlenmektedir. Ahlaklı olmanın bireysel ve toplumsal hayattaki katkıları ve güzelliği dile getirilerek öğrencilerin ahlaklı olmaya istekliliği artırılmaya çalışılmaktadır. İslâm dininde övülen bazı davranışlar içerisinde, dürüstlük, doğruluk, başkalarına yardımda bulunmak (infak), israf ve savurganlıktan uzak yaşamak, adil, emin olmak, emaneti korumak, mütevazî olma, iyi davranış ve güzel söz sahibi olma, kardeşçe hoşgörülü olabilme ve sözünde durmanın değerli olduğu anlatılmaktadır.²⁰⁹

²⁰⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 60, 72.

²⁰⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 61, 73.

²⁰⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 62,74.

²⁰⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 63, 75.

Son ünite de ise din ve evrensel gerçekliği, insanlık tarihi üzerinden dünya dinleri anlatılarak öğretilmektedir. Dünya dinlerinin ortay çıkış nedenleri, aralarındaki farklar ve benzerlikler temel değerler üzerinden işlenmektedir. Dinlerin içerisinde İslâm'ın yeri anlatılırken dinlerin temel evrensel değer ve öğretileri arasındaki benzerlikler vurgulanmaktadır. Doğruluk, temizlik, yardımseverlik, iyilik yapmak, büyüklere saygı, küçükleri koruma, çevreyi/doğayı ve hayvanları koruyup bakmak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak evrensel öğütler olarak dile getirilmektedir. Başkalarına zarar vermemek gerektiği -öldürmemek, hırsızlık yapmamak, yalancı şahitlik yapmamak- alt başlıkları ile evrensel boyutu öne çıkarılarak anlatılmaktadır. Konu başkalarının inançlarına karşı hoşgörölü olabilmenin önemi ile sona ermektedir.²¹⁰

1.3.6. 2010 Yılında Yayınlanan İlköğretim DKAB Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

DKAB Müfredat programları içerisinde 2000'li yıllarda yayınlanan üçüncü programda programın amaç, yöntem, sistem ve vizyonunda yaş seviyelerine uygun, millî eğitimin genel amaçları doğrultusunda pedagojik esaslara bağlı olduğu görölmektedir. Program içeriğinde öğrenme alanları belirlenmiş üniteler karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlar, inanç, ibadet, Hz. Muhammed, Kur'ân ve yorumu, ahlak ile din ve kültür olarak belirlenmiştir.²¹¹

İlköğretim DKAB dersinde öğrenilecek kavramların bir listesinin oluşturulduğu görölmektedir. Her sınıf düzeyi için öğrenme alanları ile ilgili kavramlar bir liste şeklinde programda yer almaktadır.²¹² Yine programda değerlerin önemli bir yerinin olduğu müşahede edilmektedir. Altmışın üzerinde değer konularla ilişkilendirilmektedir.²¹³ Öğrenci merkezli, öğretmenin yönlendirici olduğu etkinlik temelli ve iş birlikli öğrenme stratejisinin öncelendiği program din eğitimi ve öğretimi için çeşitli imkanlar sunmaktadır.²¹⁴

²¹⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2007, 64, 76.

²¹¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 12-18.

²¹² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 22.

²¹³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 23-24.

²¹⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 24-28.

1.3.6.1. 4. Sınıf Konuları

Birinci ünite de günlük konuşmalarımızda kullandığımız eûzü besmele, tekbir, hamd, tesbih, salavat kelimeleri ile oluşmuş olan terkipleri doğru kullanmanın önemi vurgulanırken sevap ve günah kavramlarına örneklerin verildiği görülmektedir. Neredeyse tüm ünitelerin sonunda namazlarda okunan bir sûre veya dua anlamı ile öğretilmektedir. Bu ünite de namazlarda kıyamda ve cenaze namazında okunan Sübhaneke duası ve anlamının yer aldığı konu başlığında bu duanın okunma yerleri de öğretilmektedir.²¹⁵

İkinci ünite de ibadet öğrenme alanında ibadetlere hazırlık olarak temizlik konusu işlenmektedir. Burada beden ve giysi temizliği, çevre temizliği ile maddi ve manevi temizlik ayrımı yapılarak ibadet-temizlik ilişkisi öğretilmektedir. Namaz kırâatinin vaciplerinden Fatiha sûresi ezberi ve anlamı da bu ünite sonunda öğretilmektedir.²¹⁶

Üçüncü ünitenin sonunda Kevser sûresinin ezberletilmesi ve anlamının öğretilmesi vardır.²¹⁷

Dördüncü ünite de ilahi kitabımız ve ana kaynağımız Kur'ân'ın iç düzeni ve bununla ilgili sûre, âyet ve cüz kavramları yer almaktadır. Beşinci ünite de toplumsal hayatın sevgi üzerine bina edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sevgi, dostluk, kardeşlik değerleri ile Allah sevgisi, İslâm'ın barış ve huzur dini olduğu vurgusu yapılmaktadır. Aile kurumu ve bunun önemini ele alındığı altıncı ünite de aile içi ilişkilerin iyilik, geçimli olmak, hak ve sorumluluklar üzerine bina edildiği anlatılmaktadır. Aile içerisinde herkesin görev, sorumluluk ve haklarının olduğu vurgulanmakta ebeveyn-çocuk ve kardeşlerin problem oluşturma değil çözüm odaklı geçim temelli bir yaşamı öncelikle istenmektedir. İslâm'ın aile hayatına dair prensipleri anlatılmaktadır.²¹⁸

1.3.6.2. 5. Sınıf Konuları

²¹⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 36, 72.

²¹⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 37, 73.

²¹⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 38, 74.

²¹⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 41, 75.

Birinci ünite de çalışmanın mutlaka bir karşılığının olduğu vurgulanarak öğrenciler iyi işler yapmaya, sâlih ameller işlemeye teşvik edilmekte; kötü ve çirkin işler konusunda uyarılmaktadırlar. İhlâs sûresinin ezberletilmesi ve anlamının öğretilmesi de istenilmektedir.²¹⁹

İkinci ünitenin ibadet öğrenme alanıyla ilgili olması hasebiyle ibadetin tanımı ve ilgili kavramlar -farz, vacip ve sünnet- bu ünite de yer almaktadır. “İslâm beş temel üzerine kurulmuştur...” hadisi merkez alınarak namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerinden bahsedilmektedir. Cami ve bölümleri de namaz ibadeti ile ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Dua ve sâlih amel kavramları da burada konu başlığı olarak yer almaktadır. Rabbenâ dualarının ezberi ve anlamının öğretimi de bu bölümde yer almaktadır.²²⁰

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin örneğinde aile hayatı anlatılmaktadır. Burada ailenin önemi, aile bireyleri arasındaki sevgi, saygı, hak ve sorumluluklar gündeme getirilmektedir. Peygamber ailesinde yetim ve öksüzlerin gözetildiğine, cömertliğin hâkim olduğuna ve israftan kaçınıldığına vurgu yapılmaktadır. Salavat dualarının ezberi ve anlamlarının öğrenilmesi ile ünite sona ermektedir.²²¹

Dördüncü ünite de Kur’ân’ın dinimizde ve Müslümanın hayatındaki yeri ve önemi vurgulanır. Fil sûresinin ezbere okunması ve anlamının öğretilmesi burada yer almaktadır.²²²

Beşinci ünite de sevinç ve üzüntülerin paylaşılması bahsinde dini bayramlar, cuma günü ve namazı, Ramazan ayı ve önemi ile dinimizde önemli olan gün ve gecelerde yapılması gerekenler; üzüntülü durumlarda hasta ziyareti ve zor durumlarda yardımlaşma anlatılmaktadır. Tahiyat duasının ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi bu bölümde karşımıza çıkmaktadır.²²³

Altıncı ünite de ise gazilik ve şehitlik kavramları vatan sevgisi konusu içerisinde işlenmektedir.²²⁴

²¹⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 42, 72.

²²⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 43, 73.

²²¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 44, 74.

²²² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 45, 75.

²²³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 46, 76.

²²⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 47, 77.

1.3.6.3. 6. Sınıf Konuları

Birinci üniteye peygamberlere gelen vahiylerin ortak yönlerinin bulunduğu açıklanmaktadır. Bu ortak yönler içerisinde ahlakî-hukukî konuların da bulunduğu vurgusu yapılır, örnekler verilir. Ünite sonunda Asr sûresinin ezbere okunması ve anlamının öğretilmesi de vardır.²²⁵

İkinci ünitenin öğretim alanı ibadettir. Bu üniteye namaz ibadeti işlenmektedir. Namazın önemi, bireysel ve toplumsal yararları ile anlatım başlanmaktadır. Namazın hayata katkıları, duygu gelişimi, davranışları düzenleme, temizlik alışkanlığı kazanma ve zaman bilinci ve disiplini ile ilişkilendirilerek anlatılır. Namazın şartları başlığı altında hazırlık ve kılınış şartları ayrımı yapılmakta olup hazırlık şartları içerisinde hadesten taharet başlığı altında gusül abdesti, abdest ve teyemmüm konuları işlenmektedir. Namazın diğer hazırlık şartları -necasetten taharet, setr-i avret, istikbali kible, vakit, niyet- da ayrıntılı bir şekilde müfredatta yer almaktadır. Kılınış şartları başlığı altında ise başlangıç tekbiri, kıyam, kırâat, rükû', secde ve ka'de-i ahire farzlarına yer verilmektedir. Namazın kılınışı anlatılır ve gösterilir. Ezan ve kametin namazla ilişkisi vurgulanır. Namazı bozan durumlar hakkında bilgiler verilir. Beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazı, cenaze namazı, teravîh namazlarının kılınışı, kılınma vakitleri hakkında bilgiler yer alır. Ünite sonunda Kunut dualarının ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi gerekmektedir.²²⁶

Üçüncü üniteye Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatının peygamberlik dönemi anlatılmaktadır. İlk vahyin içeriğinden "oku" emri gereğince ilim öğrenme ve Kur'an okuma vurgusu yapılır. Hz. Peygamberin hicret sonrası Medine'de gerçekleştirdiği toplumsal barışı sağlayıcı çalışmalar anlatılır. Burada hem Müslümanlar arasında kardeşlik uygulaması hem de diğer inanç mensupları arasında birlikte yaşama sözleşmesi uygulamasına vurgu yapılarak İslâm'ın barış ve huzur dini olduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca Bedir gazvesi sonrasında esirlere yapılan muameleler de anlatılmaktadır. Uhud gazvesi, Hudeybiye barış antlaşması ve Mekke'nin fethindeki uygulamalar ve Veda hutbesi de bu üniteye yekûn teşkil eden konular olarak durmaktadır. Bütün bunlar hukukiliği ifade eden uygulamalar olarak kabul

²²⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 48, 72.

²²⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 49, 73.

edilmelidir. Nasr sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğrenimi ile konu sona ermektedir.²²⁷

Dördüncü ünite de Kur'ân-ı Kerim'in temel konuları işlenirken inanç, ibadet ve ahlak ve kıssalar başlıkları olarak anlatılmaktadır. Hz. Eyyüb kıssası örneğinden kıssalar ile ilgili bilgiler verilmekte olup Kureyş sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi de bu bölümde yer almaktadır.²²⁸

Beşinci ünite de dinimizin sakınmamızı istediği davranışlar bağlığı altında yalan söylemek, hile yapmak, gıybet etmek, iftira atmak ve hırsızlık yapmak, teccüs, anne babaya saygısızlık eylemlerine yer verilmektedir. Bu eylemlerin bireysel ve toplumsal zararları vurgulanarak bunlardan uzak durulması istenmektedir. Ayrıca küfür (kötü söz), taciz, her türlü şiddet, soygun ve kapkaç gibi ahlaki olmayan tutum ve davranışlardan da uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır. Ünite sonunda Felak sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi gerekmektedir.²²⁹

Altıncı sınıf düzeyinin altıncı ve son ünitesinde ise Türklerin Müslüman olmaları ve bu süreçte etkili olan şahıslar anlatılmaktadır. Bu bölümde kelim, fıkıh ve tasavvuf alanlarından isimler bulunmakta olup çalışmamızla ilgili olarak Ehl-i sünnetten Ebû Hanîfe ve Şia'dan Ali er-Rıza yer almaktadır. Ayrıca ehl-i beyt sevgine de bu bölüm sonunda vurgu yapılmaktadır.²³⁰

1.3.6.4. 7. Sınıf Konuları

Melek ve cin gibi varlıkların anlatıldığı birinci ünitenin diğer konusu da ahiret inancıdır. Bu bölümde ruh çağırma, falcılık ve sihir-büyü gibi dinimizin yasakladığı davranışların batıl inanç ve hurafeler olduğu belirtilmektedir. Bu bölümde Nâs sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğrenilmesi de amaçlanmaktadır.²³¹

İkinci ünitenin öğrenme alanı ibadet ve konusu ise Ramazan ayı ve oruç ibadetidir. Ramazan ayı ve oruçla ilgili kavramlar -imsak, sahur, iftar, mukabele, teravih, fidye, fitre, Kadir gecesi, bayram- öğretilmektedir. Oruç ve Ramazan'ın önemi

²²⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 50, 74.

²²⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 51, 75.

²²⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 52, 76.

²³⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 53, 77.

²³¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 54, 72.

bireysel ve toplumsal açıdan ele alınmaktadır. Oruçlunun dikkat etmesi gereken hususlar ve orucu bozan durumlar ile orucun kazası ve kefâreti de işlenmektedir. Bu bölümde Muharrem orucu da Kербela ve Aşure ile irtibatlandırılarak vurgulanmaktadır. Mâûn sûresinin ezberlenmesi ve anlamının öğretilmesi ile ünite sona ermektedir.²³²

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin insanî yönü ile ahlakı ve peygamberlik yönü ile O'nun Kur'ân'ı açıklama görevi izah edilerek tebyîn görevi üzerinden sünnet vurgusu, örnekliliği ve sünnetin gerekliliği belirginleştirilmektedir.²³³

Dördüncü ünite de Kur'ân ve yorumu öğretim alanında dindeki yorum çeşitleri, nedenleri ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Yorum farklılıklarının bir çatışma değil rahmet olduğu vurgulanmaktadır. İtikâdî, fikhî ve tasavvufî yorum ayrımı yapılarak konu öğrenci seviyesi gözetilerek işlenmektedir. Burada fikhî yorum bölümü çalışmamızla ilgili olup mezhep kavramı ve mezhepler ile bunların kurucu müçtehitleri hakkında bilgiler verilmektedir.²³⁴

Ahlak öğretim alanına tahsis edilmiş olan beşinci ünite de ahlaklı olmanın önemi ve faydaları yanında güzel ahlaklı olmayı sağlayacak davranışlar örneklendirilmektedir. Doğru sözlü olmak, sözünde durmak, infak etmek, emanete riâyet etmek ve adil olmak, israftan kaçınmak üzerinde durulmaktadır.²³⁵

Altıncı ünite de kültürümüzdeki dini motifler başlığı altında örf alanındaki mevlit uygulaması ve mimari alandaki camiler gibi yapılar anlatılmaktadır.²³⁶

1.3.6.5. 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite de kaza ve kader konusu anlatılmaktadır. Burada insanın özgür iradesi ile kendisinin lehinde ve aleyhinde olan hususları tercih etmesinin sorumluluğunu üstlendiğine vurgu yapılmaktadır. İlim, irade ve rızık konuları insan

²³² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 55, 73.

²³³ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 56, 74.

²³⁴ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 57, 75.

²³⁵ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 58, 76.

²³⁶ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 59, 77.

sorumluluğu çerçevesinde ele alınmaktadır. Bakara sûresinin 255. âyeti olan Âyetü'l-Kürsî'nin ezberlenmesi ve anlamının öğrenilmesi ile konu pekiştirilmektedir.²³⁷

İkinci ünite de ibadet öğretim alanı içerisinde zekât, sadaka, hac, umre ve kurban ibadetleri yer almaktadır. Zekât ibadetinin önemi, faydaları, kimlerin vereceği, kimlere verileceği, nelerden hangi oranda verileceği, verilirken dikkat edilmesi gereken hususlar, nisap miktarı, öşür kavramları, havâic-i asliyye ve fitre kavramlarının öğretimi yapılmaktadır. Hac ve umre konusunda kavramlar -ihram, mîkât yerleri, say, vakfe, şaft, tavaf, şeytan taşlama, hedy-, mekanlar -Kâbe, Arafat, Mina, Müzdelife, Safa ve Merve tepeleri-, hac ve umrenin yapılışı, aralarındaki farklar, farzları ve vacipleri, ihram yasakları haccın inananların iletişim ve insana bakışları konusundaki önemi işlenmektedir. Kurban ibadeti konusunda tarihçesi, bireysel ve toplumsal yönleri, ibadet ve yardımlaşma-dayanışma yönü, nelerden kurban kesileceği kesilecek hayvanda bulunması gereken özellikler ele alınmaktadır.²³⁸

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin ahlaki özellikleri üzerinde durulurken O'nun güvenilirliği -doğru sözlülük, dürüstlük, sözünde durma, emanete riâyet-, hakkı gözetmesi, adil olması, istişare ile iş yapması, yardımseverliği, hayvana ve doğaya zarar vermemesi örnekleri işlenmektedir.²³⁹

Dördüncü ünite de Kur'ân'ın doğru bilgi yolları olarak anlattığı vahiy, akıl ve duyulara vurgu yapılmaktadır. Akıllı olmanın dinin sorumluluğun ön şartı olduğu anlatılmakta aklın vahyin anlaşılması için gerekli olduğu ifade edilmektedir. Vahyin doğru bilgi kaynağı olduğu vurgusu Kur'ân ve sünnetin delilliğini anlatmaktadır.²⁴⁰

Beşinci ünite de ahlak öğrenme alanında İslâm dininin yasakladığı alkollü içecekler, kumar, uyuşturucu, sigara gibi bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların bireysel ve toplumsal zararları ifade edilirken kul hakkı vurgusu öne çıkarılmaktadır.²⁴¹

²³⁷ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 60, 72.

²³⁸ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 61, 73.

²³⁹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 62, 74.

²⁴⁰ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 63, 75.

²⁴¹ MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 64, 76.

Altıncı ünite de dinler ve evrensel öğütleri başlığı altında dünya dinlerinin genelinde öne çıkan evrensel değerler konu edinilirken doğruluk, temizlik, yardımseverlik, büyüklere saygı, hayvanlara ve çevreye duyarlı olma, zararlı alışkanlıklardan kaçınma ile başkalarına zarar vermemek başlığında, öldürmemek, hırsızlık yapmamak ve yalancı şahitlik yapmamaya vurgu yapılmaktadır.²⁴²

1.3.7. 2010 Yılında Yayınlanan Ortaöğretim DKAB Dersi (9-12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

İlköğretim müfredat programı ile aynı amaç ve misyonla hazırlanan aynı değerlere vurgu yapan bu programda öğretim alanları; inanç, ibadet, Hz. Muhammed (s.a.s.), vahiy ve akıl, ahlak ve değerler, din ve laiklik, din, kültür ve medeniyet olarak belirlenmiştir.²⁴³

Programda hiçbir sınıf düzeyinde ezberlenecek bir sûre ve dua bulunmamaktadır.

1.3.7.1. 9. Sınıf Konuları

İkinci ünite ibadet öğrenme alanı olarak belirlenmiştir. İbadetin önemi niçin yapılması gerektiği anlatılmaktadır. Namaz ibadetine bir hazırlık olması hasebiyle temizlik (taharet) konusu işlenmektedir. Burada abdestin ve guslün alınışı ile teyemmüm yapmanın temizlik çeşidi olduğu anlatılmaktadır. Beden, mekân ve çevre temizliğinin bir bütün olarak düşünülmesi ve yapılması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴⁴

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin hayatı bir bütün olarak işlenmektedir. Burada özellikle çalışmamızla ilgili olarak Medine’de toplumsal barışın kurulması için yapılan çalışmalar ve düzenlemeler ile İslâm’ın insanlara ulaştırılması için verilen mücadelelerde uyulması gereken kurallar ve örneklikler anlatılmakta veda hutbesindeki vurgular gündeme taşınmaktadır.²⁴⁵

²⁴² MEB, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, 2010, 65, 77.

²⁴³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 14.

²⁴⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 33, 62.

²⁴⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 34, 63.

Dördüncü ünite de Kur'ân-ı Kerim'in dinimizdeki yeri ve önemi işlenirken Kur'ân okuma ile ilgili kavramlardan -kırâat, tecvit, mukabele vb.-, kitabımızın ana konularından -iman, ibadet ve ahlak- bahsedilmektedir.²⁴⁶

Beşinci ünite de şahsiyet oluşumunda örf-adetlerin ve ahlakın din ile olan ilişkisi vurgulanmaktadır.²⁴⁷

Altıncı ünite de din ve laiklik anlatılmakta olup din, sadece inanç ve ibadet ile bireyin bunları kabulünden oluşur vurgusu yapılarak İslâm dininin inanç ve ibadet dışındaki hayata yansıyan hükümleri görmezden gelinmektedir.²⁴⁸

Yedinci ünite de Türklerin Müslüman olmaları İslâm'ın Türkler arasında yerleşmesinde etkisi olan şahsiyetlerden bahsedilirken Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin de tarihçe-i hayatları ve katkıları anlatılmaktadır.²⁴⁹

1.3.7.2. 10. Sınıf Konuları

Birinci ünite de insanın Allah ile irtibatı başlığı altında bu irtibat yollarından dua, ibadet, Kur'ân okuma ve tövbe-istiğfar amellerine vurgu yapılmaktadır.²⁵⁰

Öğretim alanı ibadet olarak belirlenen ikinci ünite de ibadetlerin sınıflandırılması – özel anlamda ve genel anlamda ibadet- yapılmış olup ibadetlerin yapılaş ve temel özellikleri anlatılmaktadır. Genel anlamda sâlih amellerin ibadet olduğu özel anlamda ise namaz, oruç, hac, zekât, sadak ve kurban uygulamalarının ibadet olduğu vurgulanmıştır.²⁵¹

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin peygamberlik yönü ele alınmakta ve tebyîn görevi (açıklayıcı ve örnek oluşu) üzerinden sünnete bağlılığın gerekliliği anlatılmaktadır.²⁵²

Dördüncü ünite de dinimizin ana kaynağı olan Kur'ân'ı okuma, anlama ve yorumlamanın önemine ve bunun yöntemlerine değinilmektedir.²⁵³

²⁴⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 35, 64.

²⁴⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 36, 65.

²⁴⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 37, 66.

²⁴⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 38, 67.

²⁵⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 39, 61.

²⁵¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 40, 62.

²⁵² MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 41, 63.

²⁵³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 42, 64.

Beşinci ünite İslâm dininin hak ve özgürlüklere değer verdiği anlatılırken, korunması gereken beş aslın -can, akıl, din, nesil ve malın korunması- günümüz diliyle ifadeleri olan -yaşam ve sağlık hakkı, eğitim hakkı, düşünme ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ibadet hakkı, ekonomik haklar ve özel hayatın gizliliği hakkı- kavramların kullanıldığı görülmektedir. Özel hayatın gizliliği ilkesinden hareketle mahremiyet konusu işlenmektedir. Burada tesettür emrine yer verilmemektedir. Başkalarının haklarına saygı göstermenin gerekliliği üzerinden alkollü içecekler, uyuşturucu, kumar ve sigaradan kaçınılmasının önemi anlatılır. Bunların haram ve günah olduğuna değinilmez. Daha çok kişinin kendisine ve başkasına zarar vermesi üzerinden sakındırılmaya çalışılır. İslâm dininde hukukun üstünlüğü ilkesine uyulduğunu ve kul haklarının önemli olduğunu vurgulayan anlatılar yapılmaktadır.²⁵⁴

Yedinci ünite din bilim ilişki içerisinde İslâm dininde doğru bilgi kaynakları olarak vahiy, akıl ve duyuların kabul edildiği anlatılıp İslâm'ın bilimi teşvik ettiği ve medeniyetin gelişmesine katkıları bulunduğu vurgulanıp hukuk alanında da katkı yapan isimler zikredilmektedir.²⁵⁵

1.3.7.3. 11. Sınıf Konuları

Birinci ünite inanç alanında olmakla birlikte kader konusu ele alınırken insan akli ve özgür iradesine vurgu yapılarak yaptıklarından mutlaka sorumlu olacağı üzerinde durulur. Küllî iradenin yanında mutlaka niyet, söz ve davranış alanında cüzî irade sahibi insanın sağlık, hastalık, rızık, başarı ve başarısızlık, hayır ve şer, leh ve aleyhine olan durumlarda helal, haram, sevap ve günah anlayışı belirginleştirilmeye çalışılır.²⁵⁶

İkinci ünite ibadet alanına hasredilmiştir. Bu kısımda ibadetin temel ilkeleri (niyet, ihlâs, huşû, kolaylık ve güç yetirebilirlik), kolaylaştırma (ruhsatlar), başkalarının ibadet etme hakkına saygı, ibadetin bireysel (iç huzuru, özgüven, özdenetim) ve toplumsal faydaları ele alınırken ibadet-ahlak ilişkisinde ibadetin ahlakın güzelleşmesine olan etkisi-katkısı üzerinde durulmaktadır.²⁵⁷

²⁵⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 43, 65.

²⁵⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 45, 67.

²⁵⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 46, 61.

²⁵⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 47, 62.

Üçüncü ünite de Hz. Peygamberin insanî özellikleri ile peygamberlik özellikleri arasında bir ayırım yapılarak O'nun örnekliğinin gerekliliği üzerinde durulur. Ehli Beyt kavramı ve kültürümüzde ehli beyt sevgisi işlenir.²⁵⁸

Vahiy ve akıl öğretim alanındaki dördüncü ünite de İslâm düşüncesinde yorumlar konusu din-din yorumu ekseninde ele alınmaktadır. İslâm ile yorum arasındaki farklıklar ele alınmakta, dinin asıl kaynaklarından ilke ve usulünce anlama ve yorumlama faaliyetinin (icthâh) yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Mezhep oluşumlarının nedenleri açıklanmakta itikâdî ve amelî mezhep ayrımı yapılarak amelî mezheplerden Hanefîlik, Malikîlik, Şafîlik Hanbelîlik ve Caferîlik hakkında bilgiler verilmektedir.²⁵⁹

Beşinci ünite de ahlak ve değerler alanında aile kurumu ve aileye dinlerin ve İslâm dinini verdiği önem üzerinde durulur. Ailenin kurulması, korunması, aile içi iletişim becerileri ve oluşun/oluşması muhtemel sorunları çözüm yönünde yapılması gerekenler hakkında örneklerle somutlaştırma yapılmaktadır. Kur'ân'dan ve Hz. Peygamberin aile hayatı üzerinden örnek ailenin özellikleri işlenmektedir. Aile bireylerinin (anne-baba ve çocuklar) hak, görev ve sorumlulukları temelinde akraba (sıla-i rahim) ve komşularla ilişkilerde gündeme alınmaktadır.²⁶⁰

Altıncı ünite de başka müfredatlarda görmediğimiz bir konu yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde Müslüman halkın dinî görev ve sorumluluklarını yerine getirmek için kurulmuş olan Diyanet İşleri Başkanlığı ve bu kurum içerisinde istihdam edilen din görevlileri ile bilgiler verilmektedir. Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından halkın İslâm dinini asıl kaynaklardan öğrenmesi için yaptırdığı meâl, tefsir, hadis çalışmaları anlatılmakta ve hutbelerin Türkçe okutulmasının da bu nedenle başlatıldığına yer verilmektedir.²⁶¹

Yedinci ünite de İslâm ve estetik konusunda ibadetlerde ihsan ile yapılmasının önemi ve medeniyetimizdeki bazı yapı ve sanatlardaki estetik olgusu üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber örnekliğinden hareketle niyet, söz ve davranışlarda

²⁵⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 48, 63.

²⁵⁹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 49, 64.

²⁶⁰ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 50, 65.

²⁶¹ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 51, 66.

güzel olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Cami ve mescitlerin mimari alanda estetik olması gerektiği ifade dilmektedir. Güzel sanatlardan bahsedilirken musiki, tezhip, ebru, hat ve minyatür hakkında bilgiler verilmektedir.²⁶²

1.3.7.4. 12. Sınıf Konuları

Birinci ünite de ahiret inancı gereğince davranış ve sözlerimizden hesaba çekileceğimiz bilinciyle hareket etmemiz üzerinde durulmaktadır. Ölen kişi için yapılacak işlerden bahsedilmektedir. Cenaze namazı, öncesinde ve sonrasında yapılacaklar konu edilmektedir. Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, defni, taziye yapılması, Kur'ân okunması, dua edilmesi, hayır-hasenat yapılması ve mevlit okunması gibi dini-kültürel uygulamalar hakkında bilgiler verilmektedir.²⁶³

İkinci ünite de tövbe ve bağışlanma isteğinin hatadan dönme ve sâlih amellerle iyiliğe yönelmede Allah'ın bir isteği olduğu üzerinde durulmaktadır.²⁶⁴

Üçüncü ünite de hadis ve sünnet olgusu üzerinde durularak İslâm dininde Hz. Peygamberin örnekliğinin -sebebi- vürûd gözetilerek yerel ve evrensel ayrımı yapılarak- dinin anlaşılma ve yaşanılmasındaki yeri, önemi ve gerekliliği vurgulanarak hadis, sünnet kavramaları aralarındaki farklar da belirtilerek işlenmekte, sünnetin kavli, amelî ve takrirî şeklindeki ayrımı yapılmaktadır. Başlıca hadis kaynakları ve bunların müellifleri hakkında bilgiler verilmektedir.²⁶⁵

Dördüncü ünite de tasavvuf-ahlak ilişkisi üzerinde durulmakta olup burada Alevilik anlayışı kısmında Muharrem ayı ve aşurenin toplumumuzdaki yerine temas edilmektedir.²⁶⁶

Beşinci ünite de İslâm dininin bir barış dini olduğu vurgulanıp yaşatmanın dinin en öncelikli amacı olduğu vurgulanmaktadır. Yaşam hakkının kutsiyeti vurgulanırken öldürme eyleminin bir suç olduğu, savaşın ancak bir zorunluluksa olabileceği ifade edilmektedir.²⁶⁷

²⁶² MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 52, 67.

²⁶³ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 53, 61.

²⁶⁴ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 54, 62.

²⁶⁵ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 55, 63.

²⁶⁶ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 56, 64.

²⁶⁷ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 57, 65.

Yedinci ünite de çeşitli dinlerden ve bu dinlerin ortak özelliklerinden bahsedilmektedir. Çalışmamızla ilişkili olarak dinlerde dua, ibadet, ahlak ve dini gün ve geceler ile çevrenin korunması konusunda içerikleri ve isimleri farklı olsa da benzerlikler bulunduğu vurgulanmaktadır. Ünitinin 15. kazanımı açıkça “Küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark eder.” şeklinde olup, 4. konu başlığı da “Küreselleşen Dünyada Dinler Arası İlişkiler” ifadesiyle yer almaktadır.²⁶⁸ Günümüzden bakınca bu ünite ile dinler arası diyalog süreçlerinin ve isteğinin müfredata sokulması amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır.

1.3.8. 2018 Yılında Yayınlanan DKAB Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkhî Konular

Tarihî süreç içerisinde müfredat programlarının son versiyonu olan bu programda yetkinlikler başlığı altında toplumsal konularda ve bir vatandaşın gündelik hayatında uyumlu ve çözüm odaklı olması beklenmektedir.²⁶⁹

İbadetlerin öğretimi aşamasında mezhepler arasındaki farklılıkların anlatılması ders öğretmenine bırakılmaktadır.²⁷⁰ Burada farklılıkların dile getirilmesi toplumsal yapıdaki çeşitliliğin göz önüne alındığına ve öğretmene inisiyatif verilmesi ile de dersin işlenişinde öğretmen yeterliliğine vurgu yapılmaktadır.

1.3.8.1. 4. Sınıf Konuları

Birinci ünite de günlük konuşmalarımızda kullandığımız eûzü besmele, tekbir, hamd, tesbih, salavat kelimeleri ile oluşmuş olan terkipleri doğru kullanmanın önemi vurgulanırken sevap ve günah kavramlarına örneklerin verildiği görülmektedir. Nerdeyse tüm ünitelerin sonunda namazlarda okunan bir süre veya dua anlamı ile öğretilmektedir. Bu ünite de namazlarda kıyamda okunan Sübhaneke duası ve anlamının yer aldığı konu başlığında bu duanın okunma yerleri de öğretilmektedir.²⁷¹

İkinci ünitesinde ise İslâm’ın şartları başlığı altında namaz, oruç, zekât ve hac ibadetleri hakkında yaş seviyesine uygun olacak şekilde ibadet kavramı ekseninde bilgi verilmektedir. Üçüncü ünite de ise ünite başlığı güzel ahlak olsa da namazların

²⁶⁸ MEB, *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*, 2010, 59, 67.

²⁶⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 4.

²⁷⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 9.

²⁷¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 16.

vaciplerinden ve gündelik hayatın pek çok yerinde de okunan Fatiha Sûresi ve anlamı öğretilmektedir.²⁷²

Dördüncü ünite Hz. Muhammed'in hayatının peygamberlik dönemi ile ilgili olarak Mekke ve Medine yılları ayrımı yapıldığı, ilk vahiy ile başlayan hicret ile devam eden süreçte Medine döneminde İslâm toplumunu oluşması için yapılan çalışmalar, Hudeybiye antlaşması, Mekke'nin fethi ve veda haccı-hutbesi konu olarak yer almakta vefatının anlatımının ardından teşehhütlerde okunan Salli ve Bârik duaları ve anlamı ile ünite sona ermektedir. Bu sınıf düzeyinin son ünitesi olan beşinci ünite ise genel anlamda temizlik, ibadet temizlik ilişkisi ve alt konu olarak da abdest konusu yer almaktadır. Abdest ve taharet kavramlarına vurgu yapılmaktadır.²⁷³

1.3.8.2. 5. Sınıf Konuları

Birinci ünite sonunda İhlâs Sûresi ve anlamı namaz kırâatinde okunmak ve anlamı öğretilmek üzere yer almaktadır.²⁷⁴

İkinci ünite öğrenme alanı Ramazan ve oruç olarak tespit edilmiş olup oruç ibadeti hakkında öğrencilerin yaş ve gelişimi de dikkate alınarak bilgi verilmektedir. Orucun önemi, oruç çeşitleri farz, vacip, sünnet ve müstehab kelimeleri seviyeye uygun olarak yer almakta ve oruç ve Ramazan ayı ile ilgili kavramların – sahur, imsak, iftar, teravih, mukabele ve fitre- öğretimi öne çıkarılmaktadır. Ayrıca ünite sonunda namazların ka'de-i ahîre bölümünde okunan Rabbenâ duaları ve anlamının öğretimi yapılmaktadır.²⁷⁵

Üçüncü ünite toplumsal nezaket kuralları içerisinde kişisel mahremiyet işlenmekte olup selamlaşma ve iletişimde uyulması gereken kurallar verilmekte, sofrada adabı başlığı altında ise helal kazanç ve helal lokma vurgusu yapılmaktadır. Ünite sonunda ise namazların oturuşlarında okunan Tahiyat duası ve anlamı öğretilmektedir.²⁷⁶

²⁷² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 17.

²⁷³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 19.

²⁷⁴ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 21.

²⁷⁵ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 22.

²⁷⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 23-24.

Dördüncü ünite de Hz. Peygamberin aile hayatındaki örneklikleri içerisinde aile bireylerine danışması da konu edilmekte istişare ve şûra eğitiminin ailede başlamasına atıf yapılmaktadır. Ünite sonunda Kevser sûresi ve anlamı yer almaktadır.²⁷⁷

Beşinci ünite de çevremizde dinin görünümüleri içerisinde cami ve iç bölümleri anlatılmakta namaza çağrı olan ezan ve bir hatırlatma uygulaması olan salâ, musikimizdeki dini örnekler olarak ifade edilmektedir. Toplumsal hafızayı oluşturan örf ve adetlerimizden düğün, sünnet, isim koyma ve bayramlaşma uygulamaları örnek verilmektedir.²⁷⁸

1.3.8.3. 6. Sınıf Konuları

Birinci ünite de peygamberlik ve vahiy kavramları açıklanır. Peygamberimize vahyedilen Kur'ân-ı Kerim'i okuma ve anlamının önemine vurgu yapılır. Vitir namazlarında okunan Kunut duaları ve anlamlarının öğretimi yapılır.²⁷⁹

İkinci ünite namaz konusuna tahsis edilmiştir. Namaz ibadetinin önemi, faydaları, farz-vacip ve nafil namaz çeşitleri, namazın farzları, ezan ve kametin okunuşu, beş vakit namaz, Cuma namazı, bayram namazları, cenaze namazı ve teravih namazının kılınışı gösterilip öğretilir. Cami ve cemaatle namazın önemi vurgulanır. Ünite Fil sûresi ve anlamının öğretimi ile sona erer.²⁸⁰

Üçüncü ünite de zararlı alışkanlıklar ve bunların zararları işlenir. İslâm dininin yasakladığı alkollü içecekleri içmek, uyuşturucu madde kullanımı, kumar oynamak, sigara/tütün mamullerinin kullanımı ile bunların bireysel ve toplumsal zararları üzerinde durulmaktadır. Ünite sonunda Tebbet Sûresi ve anlamının öğretimi yapılır.²⁸¹

Dördüncü ünite Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili olup çalışmamız kapsamında irtibatlı olan konu Mescid-i Nebi'nin toplumsal işlevi, toplumsal barışın sağlanmasında diğer inanç grupları ile ilişkilerde Hz. Peygamberin uygulamaları yer

²⁷⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 24.

²⁷⁸ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 25.

²⁷⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 26.

²⁸⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 27.

²⁸¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 28.

almakta ve veda hutbesindeki Kur'ân ve sünnet mirasına vurgu yapılmaktadır. Nasr sûresi ve anlamının öğretimi yapılmaktadır.²⁸²

Altıncı ünite toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında dini gün (cuma günü) ve bayramların (Ramazan ve Kurban Bayramları) önemine vurgu yapılır. Şehadet ve gaziliğin değeri ve şehit ve gazilere karşı şükran borcumuz olduğu belirtilir.²⁸³

1.3.8.4. 7. Sınıf Konuları

Birinci ünite sonunda Nâs Sûresi ve anlamı yer almaktadır. İkinci ünite ise tamamıyla hac ve kurban ibadetine ayrılmıştır. Hac ibadetinin önemi, hac ile ilgili kavramlar -ihram, şaft, tavaf, vakfe, sa'y-, haccın zamanı, haccın yapılışı, hac mekanları -Kâbe, Arafat, Safa ve Merve, Mina, Müzdelife-, ayrıntıya girilmeden öğrenci seviyesi gözetilerek anlatılır. Umrenin yapılışı anlatılır. Hac ve umre arasındaki farklar ifade edilir. Haccın çeşitlerine yer verilmez. Kurban ibadetinin önemi, Hz. İsmail ile bağlantısı, yapılışı ve çeşitleri -vacip, akıka ve adak (nezir) kurbanları- öğretim programında yer alır.²⁸⁴

Üçüncü ünite Felak sûresi ve anlamı öğretilmektedir.²⁸⁵ Dördüncü ünite Hz. Peygamberin Kur'ân-ı Kerim'in açıklayıcısı olduğunu ifade eden tebyîn özelliği dile getirilir, ünite sonunda Kâfirûn sûresi ve anlamına yer verilir.²⁸⁶

Beşinci ünite İslâm düşüncesinde yorumlar başlığı altında itikâdî/siyasî ve fikhî mezhepler ile tasavvufî yorumlar konusu anlatılır. Burada kavramlar, farklı yorumların sebepleri, mezheplerin temel usulleri, müçtehit imamlar hakkındaki bilgiler öğrenci seviyesine uygun bir şekilde yer alır.²⁸⁷

1.3.8.5. 8. Sınıf Konuları

Birinci ünite toplumsal yasalar başlığı altında günah-ceza ve suç-ceza arasındaki ilişkide insanın iradesi ve sorumluluğuna vurgu yapılmaktadır. Bu ünite

²⁸² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 29.

²⁸³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 30.

²⁸⁴ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 32.

²⁸⁵ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 33.

²⁸⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 34.

²⁸⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 35.

namaz ibadetinde tesbihat bölümünde okunan Âyetü'l-Kürsî ve anlamının öğretimi müfredatta yer almaktadır.²⁸⁸

İkinci ünite alan itibariyle tamamen malî ibadetleri konu edinmekte, zekât, infak ve sadaka konusu işlenmektedir. Zekâtın tanımı, zekât ile ilgili kavramlar (nisap-öşür vb.), kimlerin vereceği, nelerden verileceği, kimlere ve nasıl verilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Hz. Şuayb'ın kıssası anlatılırken ölçü ve tartıda hile yapılmaması ve uyulması gereken kurallar ibret alınması cihetiyle konu edilmektedir. Ünitenin sonunda Mâûn Sûresi ve anlamı ünite ile ilişkilendirilerek öğretilmektedir.²⁸⁹

Üçüncü ünite de din ve hayat ilişkisi temasında dinin birey ve toplum hayatındaki önemi ele alınır. Dinin temel gayesi olan İslâm dininde zarûrât-ı dîniyye kapsamında ele alınan din, can, akıl, nesil ve mal emniyetinin sağlanması gayesi güncel konularla ilişkilendirilmektedir. Canın korunmasında, “iş sağlığı ve güvenliği”; malın korunmasında, “haksız kazanç”; aklın korunmasında, “zararlı alışkanlıklar”; neslin korunmasında, “aile kurumunun önemi” gibi konulara da değinilir. Asr sûresi ve anlamının konu ile ilişkilendirilerek öğretimi yapılır.²⁹⁰

Dördüncü ünite de Hz. Peygamberin örnekliliği başlığı altında çalışmamızla ilişkilendirilebilecek doğruluk ve güvenilirlik, istişare yapılması, insanlara değer verilmesi ve hakkın gözetilmesi örneklikleri de yer almaktadır. Kureyş sûresi ve anlamı bu bölümde öğretilmektedir.²⁹¹

Beşinci ünite de İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet, Kur'ân'ın ana konuları olan iman, ibadet, ahlak, sosyal hayat (muamelat) ve kıssalar temelinde ayrıntıya girilmeden öğrenci seviyesi göz önünde bulundurularak işlenir. İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet aynı zamanda İslâm hukukunun da ana kaynak ve delilidir.²⁹²

1.3.9. 2018 Yılında Yayınlanan DKAB Dersi (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programındaki Fıkâh Konular

²⁸⁸ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 36.

²⁸⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 37.

²⁹⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 38.

²⁹¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 39.

²⁹² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 40.

Ortaöğretim düzeyindeki bu öğretim programı da ilkokul ve ortaokul öğretim programları gibi aynı amaç, sistematik, vizyon ve formatta hazırlanmıştır. Uygulamadaki yansımalar ve geri dönüşlere uygun güncellemelerin yapılabileceği de ifade edilmektedir.²⁹³

MEB tarafından haftalık ders çizelgelerinde yapılan değişiklik ile DKAB dersleri ilkokul ve ortaokullarda olduğu gibi liselerde de haftada iki saat olarak okutulacak olup geçiş süreci 2017-2018 eğitim-öğretim yılından itibaren dokuzuncu sınıflardan başlamak üzere kademeli olarak gerçekleştirilecektir.²⁹⁴

1.3.9.1. 9. Sınıf Konuları

Birinci ünite de İslâm'da bilgi kaynakları başlığı altında sadık haber (mütevâtir haber ve Peygamberden gelen haberler), selim akıl ve salim duyuların doğru ve objektif bilgi kaynağı olduğu ifade edilirken rüya, ilham, keşf gibi bilgi kaynaklarının öznel bilgi kaynakları olduğu vurgulanıp doğru ve güvenilir bilgi kaynağı olmadıkları belirtilir. Bilgi edinme ve bunun kullanımının da bir ahlakı olduğu vurgulanır. İman-amel ilişkisi bu bölümde örneklerle anlatılır.²⁹⁵

İkinci ünite sonunda yer alan Nisa sûresi 36. âyetin yorumunda Cibril hadisine değinilmesi gerektiği ifade edilir ki bu hadiste İslâm nedir? sorusunun cevabı; İslâm'ın beş şartı şeklinde öğretilen kelime-i şهادeti söylemek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek vecibelerinden oluşmaktadır. Bu vecibeler ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁶

Üçüncü ünite de ibadet kavramının tanımı ve kapsamı (özel anlamda ibadet ile genel anlamda ibadet (sâlih amel) ele alınmakta olup ibadet sorumluluğu olan kişilerin (mükellef) özellikleri ve efâl-i mükellefîn şeklinde ifade olunan sorumluluk neticeleri olarak öğrendiğimiz farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, mekruh ve haram hükümleri geniş bir şekilde ele alınmaktadır. İbadetlerin teşrî-i hikmetine değinilir.

²⁹³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 6-9.

²⁹⁴ MEB, "MEB Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi", *Tebliğler Dergisi* 80/2717 (Haziran 2017), 1548-1557.

²⁹⁵ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 15.

²⁹⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 16.

İbadetlerin temel ilkeleri olan Kur'ân ve sünnete uygunluk, niyet ve ihlâs ilişkisi ele alınırken Bid'atlardan kaçınmak gerektiğine vurgu yapılır.²⁹⁷

Dördüncü ünite de gençlik ve değerler alanında bilgi verilirken haksızlıklardan uzak durma, hukuka uygunluk (adalet), haramlardan uzak durma (iffet) ve kötülükle mücadelede cesaretli olma (şecaat) hususlarında çalışma konumuza temas edilmektedir.²⁹⁸

Beşinci ünite de İslâm dininin ve medeniyetinin dünya üzerinde çeşitli coğrafyalara yayılması ve yerleşmesinde emeği geçen alimlere vurgu yapılır. Bu alimler arasında müçtehit İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye de yer verilmektedir.²⁹⁹

1.3.9.2. 10. Sınıf Konuları

Birinci ünite de insanın Allah ile irtibatı konusunda ibadet ile duanın yeri ve Kur'ân okuma (tilavet-kırâat), tövbe- istiğfarın önemine vurgu yapılmaktadır.³⁰⁰

İkinci ünite de özellikler genç sahâbîlerden örnekler verilerek ilim öğrenme, istişare etme ve toplumsal konularda duyarlı olma ve sorumluluk alma teşvik edilmektedir.³⁰¹

Üçüncü ünite de din ve hayat bağlantısı konu edilmektedir. Din ve aile başlığında aileye dinimizin verdiği önem terbiye, yardımlaşma-dayanışma, mahremiyet ekseninde ele alınmakta aileye zarar verecek işlerden uzak durmak gerektiği vurgulanmaktadır. Din ve kültür-sanat başlığında "Eşyada aslolan ibahadır." ilkesine vurgu yapılmaktadır. Çağımızın güncel sorunlarından olan çevre ve ekosistemin bozulması konusunda İslâm'ın bakış açısı ve çözüm önerileri gündeme getirilmektedir. Din ve sosyal değişim olgusunda bazı dinî hüküm ve yorumların zamana ve mekâna göre değişebileceğine değinilmektedir. İslâm dininin ekonomi ve sosyal adaletle ilgili ilkelerine yer verilmektedir.³⁰²

²⁹⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 17.

²⁹⁸ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 18.

²⁹⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 19.

³⁰⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 20.

³⁰¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 21.

³⁰² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 22.

Dördüncü ünite de İslâm ahlakının konusu, kaynakları ve amaçları ele alınmaktadır. Duygu yönetimi, düşünce yönetimi, davranış yönetimi, irade yönetimi gibi konular ahlaklı bir yaşam açısından ahlak-terbiye ilişkisi ekseninde ele alınmaktadır. Burada yerilen bazı davranışlara -yalan ve iftira, mahremiyetin ihlali (tecessüs), gıybet, haset, suizan, hile ve israf- yer verilmekte bunlardan sakınılması öğütlenmektedir. Aşırılıklardan (ıfrat ve tefrit) uzak durulması, itidal üzere yaşanılması tavsiye edilmektedir.³⁰³

Beşinci ünite de din ve din yorumu farkı, dindeki yorum farklılıklarının sebepleri, konuyla ilgili bazı kavramlar -mezhep, fırka, ihtilaf, ictihad, te'vil, kelam, akaid, fıkıh vb.-, İslâm düşüncesindeki itikadî/siyasî ve fikhî yorumlar ele alınmaktadır. Yorum farklılıklarının bir çatışma nedeni değil bir rahmet ve alternatif olduğu üzerinde durulur. Yorumların farklı oluşunun nedenleri olarak insan unsuru - bilgi, kavrayış, anlayış farkları-, zaman ve mekân farklılığı, âyetlerim yorumlanması, hadislerin kabul ve yorumlanması ayrıntıya girmeden seviyeye uygun bir biçimde ele alınır. Amelî-fikhî yorumlar Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri Ehl-i sünnet içerisinde Ca'ferî ve Zeydî mezhepleri Şia bünyesindeki mezhepler olarak ele alınmaktadır.³⁰⁴

1.3.9.3. 11. Sınıf Konuları

Birinci ünite de Ahirete iman ve ahirete uğurlama konuları ele alınmaktadır. Ahirete uğurlama başlığı içerisinde cenaze ile ilgili yapılacaklar, vefat eden kişinin borçları ve vasiyetleri, cenazenin teçhiz işlemleri -gasil, kefenleme, namazın kılınışı, defin-, taziye ve vefat edenin ardından yapılacaklardan -dua, Kur'ân okuma, hayır-hasenat, infak vb.- bahsedilmektedir. Bakara sûresinin 153-157 âyetlerindeki şehitlik ve gazilik konuları vurgulanmakta cihat kavramına değinilmektedir.³⁰⁵

İkinci ünite de Hz. Peygamberin anlaşılması ve örnek alınmasında insanî yönü ile peygamberlik yönü şeklinde bir ayırım yapılmaktadır. Hz. Peygambere ittibâ ve itaatin gerekliliği vurgulanmakta, Hz. Peygamberin görevlerinin tebliğ, tebyîn, temsil ve teşriî olduğu, bu görevlerin dinin anlatılması, açıklanması, onun örnekliğinde

³⁰³ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 23.

³⁰⁴ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 24.

³⁰⁵ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 25.

yaşanmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Teşriî görevinde ise Kur'ân'a uygun ve ona aykırılık teşkil etmeyecek hükümler koyabileceği anlatılmaktadır. İslâm hukukunun Kur'ân'dan sonra ikinci sırada delil kabul ettiği sünnetin bizlere aktarıldığı güvenilir hadis kaynakları -kütüb-ü sitte ve tis'a şeklinde- müelliflerinin de isimleri ile müfredatta yer bulmaktadır.³⁰⁶

Üçüncü ünite Kur'ân'dan bazı kavramlar başlığı altında yedi kavram konu edilmektedir. Bunlardan ihsan, ihlâs, sâlih amel ve cihad kavramları çalışma alanımızla ilgilidir. İhlâs, niyet ve samimiyetle ibadet ve kulluğu; ihsan, kulluğun kurallarına uygun ve en güzel şekilde yapılmasını, sâlih amel genel anlamda ibadetleri ve cihad kavramı ise sadece savaşı değil din-i mübîn için her türlü gayret ve çabayı -mücadele, iyiliği emir ve kötülükten sakındırma, şehadet, irşat, infak- kapsayacak şekilde farz-ı ayn ve farz-ı kifaye ayrımı ile anlatılmaktadır.³⁰⁷

Dördüncü ünite inançla ilgili felsefî yaklaşımlardan bir bölümü işlenmektedir. Bunlardan dinin hukuk ve ahlak yoluyla hayata etkisini yok sayan ya da sınırlandıran yaklaşımlardan deizm, materyalizm, pozitivism, nihilizm ve sekülerizm çalışmamızla ilişkilendirilebilir. Din istismarı ile dini esas alan şiddet ve terör oluşumlarının cihad ile ilişkilendirilemeyeceği ifade edilmektedir.³⁰⁸

1.3.9.4. 12. Sınıf Konuları

Birinci ünite İslâm medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişiminde pek çok ilim dalı arasında fıkıh ilmine de yer verilmekte, fıkıh alimlerinden örnekler verilmektedir.³⁰⁹

İkinci ünite Anadolu'da İslâm gündeme getirilirken Türklerin İslâm'la tanışmaları ve Müslüman olma süreçlerinde etkili olan isimler arasında mezhep imamı fakih-müctehid imamlardan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Ca'fer-i Sadık hakkında bilgiler verilmektedir.³¹⁰

³⁰⁶ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 26.

³⁰⁷ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 27.

³⁰⁸ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 28.

³⁰⁹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 30.

³¹⁰ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 31.

Üçüncü ünite tasavvufi yorumlar içerisinde hakkında bilgi verilen Alevi-Bektaşî geleneğinin Hızır orucu ve Muharrem orucuna yer verilmektedir.³¹¹

Dördüncü ünite güncel dini meseleler alanında dini meselelerin çözümünde uyulması gereken ilkeler ve yöntemlerden bahsedilirken zarûrât-ı dîniyye kavramına ve din-can-akıl-nesil ve mal emniyetine vurgu yapılır. İcmâ edilen ilkeler, ahlakî ilkeler ile aklın, tarihin ve diğer bilim dallarının verilerinden istifade edilmesi gerektiği ifade edilir. İslâm'ın mülkiyet anlayışı çerçevesinde fakirlikle mücadele, işçi-işveren ilişkileri, hak ve sorumlulukları, gıda maddelerinin helalliği-haramlığı konusunda “Eşyada aslolan ibahadır.” ilkesi ekseninde -helal, haram, mekruh, mübah kavramları ile anlatılarak- güncel meselelerin çözümü, GDO'lu gıdalar, bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların -uyuşturucu, sigara, alkollü içecekler, kumar- hükmü ve bunlarla mücadelenin yöntemleri, sağlıkla ilgili olarak otopsi, ötenazi, kan ve organ bağıışı, intihar ve haram maddelerle tedavi konuları öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden işlenmektedir.³¹²

³¹¹ MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 32.

³¹² MEB, *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*, 34.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA TESPİT EDİLEN FIKHÎ KONULARIN FIKHİN ALT DALLARI İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ, TASNİFİ, TAHLİLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

2. Öğretim Programlarında Tespit Edilen Fikhî Konuların Tasnifi, Tahlili ve Değerlendirilmesi

Bu bölümde, birinci bölümde kronolojik olarak tespiti ve sınıf düzeylerinde tasnifi yapılan 1923-2023 yılları arasında ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan farklı dönemlerde farklı isimlendirmeleri yapılan din derslerinin öğretim programlarında (müfredatlar) yer alan fıkıhla ilgili konuların fıkıh ilmine dair alt disiplinlerin inceleme alanlarına göre tasnifi, tahlili ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Fıkıh ilmi Mecelle'nin 1. maddesinde yapılan tanımlamaya göre "Fıkıh: şer'î amelî konuları bilmektir." Burada "bilmek" ifadesi ile yöntem; "konular" ifadesi ile de belirlenmiş yöntem ile delillerden ulaşılan sonuçlar/hükümler kastedilmektedir. Günümüzde İslâm hukuku olarak yapılan isimlendirmede fıkıhın ibadet kısmı haricindeki evlilik, ticaret, eşya, miras, ceza vb. bölümlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.³¹³

Öğretim programlarında her Müslümanın günlük hayatında bilmesi ve uygulaması gerekli iman, ibadet ve ahlak konularının ilmihal sistematiğine benzer bir yaklaşımla Sünnî-Hanefî mezhebi görüşlerine istinat eden bilgilerin yer aldığı öğretim programı ve kitapların incelenmesinden anlaşılabilir. ³¹⁴ 2000'li yıllardan sonra hazırlanan öğretim programlarında hem ilmihalci yöntem yerine bilimsel olarak dinin incelenip öğrenilmesi hem de mezhepler üstü temel-ana kaynakları referans alan mezhepler üstü bir bakış açısı ortaya konulmaya başlanmıştır. ³¹⁵

³¹³ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 25.

³¹⁴ Altaş, "Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)", 226.

³¹⁵ Yürük, *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışlar*, 159.

Öğretim programlarında tespit edilen fikhî konuların, fıkıh ilminin alt disiplinleri olan fūrû-ı fıkıh, usûl-i fıkıh, İslam hukuk tarihi, makâsıdu's-şerîa ve külli kaideler başlıkları ile ilişkilendirilmesine geçebiliriz.

2.1. Fūrû-ı Fıkıh Konuları

Fıkıhın gündelik hayattaki amellerin hükümlerini bilmek olduğu bilgisi ile değerlendirildiğinde 1926 müfredatının ilköğretim beşinci sınıf seviyesinde dünyevi işlerde aklın ve ilmin otoritesine tabi olunması gerektiği, fıkıhın dünyevi işlere, insanlar arası hukuki muamelelere müdahil olmaması gerektiği ifade edilirken – ki burada fıkıhın ibadet yanında diğer dünyevi muamelelerde de hükümler ihtiva ettiği gerçeği³¹⁶ inkâr edilmektedir- Allah ile kul arasındaki irtibat -ibadet ve dua- kişi ya da sınıfların araçları olarak bulunamayacağı vurgulanmaktadır. Üstünlüğün fazilet üzerine inşa edildiği kişi ya da sınıflarda olmayacağı üzerinde durulurken İslâm'ın Araplara özgü olmadığı diğer Müslüman toplumların kendi dilleri ile dua edebilecekleri öne çıkarılmaktadır. 2018 ortaöğretim programında ise on birinci sınıf konuları içerisinde dinin hukuk ve ahlak yoluyla hayata etkisini yok sayan ya da sınırlandıran yaklaşımlardan deizm, materyalizm, pozitivism, sekülerizm ve nihilizm gibi felsefi akımlar genel kültür ve bilgi düzeyinde yer almakta olup bu tür felsefi akımlara dair bir özendirme yapılmamaktadır.

1967 ve 1976 lise ikinci sınıf, 1982 temel eğitim 6, 7 ve 8. sınıf, 1992 ilköğretim 5 ve 7. sınıf, 2000 ilköğretim 7 ve 8. sınıf, 2006 ilköğretim 8. sınıf müfredatında ifade edildiği gibi müfredatların genel bakış açısı içerisinde mevzu bahis konuların ele alındığı yerlerde neredeyse tamamına yakınında Allah inancının, peygamber örneğinin ve dinin fert ve cemiyet hayatına etkisi anlatılırken ahlak kavramına atıf yapılarak dinen/fıkhen haram kılınan pek çok amel ile hukukun temelini oluşturan bazı ahlaki hususlar - edep, emanet, ahde vefa, adalet, tutumluluk (iktisat), cömertlik, istişare, kusurları teşhir etmeme, dedikodu yapmama, müsamaha (hoşgörü), haya, namuslu olma, içki, zina ve kumardan uzak durma, Allah için yardım etme, cesaret vb. – ile Allah'a, peygambere ve Kur'ân'a karşı görevlerimiz, kendimize, ana-baba ve öğretmenlerimize, kardeşlerimize ve akrabalarımıza ile topluma ve diğer

³¹⁶ Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 111.

insanlara karşı görevlerimiz ahlak konusu olarak ele alınmaktadır. Bu şekilde bir ele alış biçiminin zihinlerde bıraktığı iz İslâm dinine ait din-hukuk-ahlak birlikteliğinin toplum oluşturmaktaki önemidir. Zira ahlak hukukun öncülüdür, hukuk ahlak üzerine bina edilir.³¹⁷

Kılık-kıyafet ve giyim-kuşam ile ilgili hususlar ise tesettür emri içerisinde değil de görgü kuralları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca gençliğin değerleri bilip değerlerle barışık yaşamasının temini noktasında da 2018 ortaöğretim 9. sınıf konularında haksızlıklardan uzak olma, hukuka uygunluk (adalet), haramlardan uzak olma (iffet) ve kötülükle mücadelede cesaretli olma (şecaat) konuları temel değerler olarak anlatılmaktadır ki bunlar fikhın da toplumda yerleştirmeye çalıştığı olgulardır. Bu şekildeki bir yaklaşımın-toplumsal hayata dair konularda hukuka göre suç olan davranışların değer ve ahlak başlıkları içerisinde yer almasının-arka planında devletin çok hukukluluğa olumlu bakmamasının yer aldığı kabulü düşünülebilir.

1982 ortaöğretim 2 ve 3. sınıf, 1992 ortaöğretim 2. sınıf, 2000 ilköğretim 7 ve 8. sınıf, 2010 ilköğretim 5 ve 7. sınıf konularında görüleceği üzere ibadetlerin insan ve toplum üzerindeki olumlu etkilerinin yer aldığı bölümlerde ibadet etmenin güzel ahlaklı olmaya etkisi üzerinde durulmaktadır. Dinin emir ve yasaklarına uymanın ahiret inancına sahip olmanın bireysel ve toplumsal hayatta iyilikleri çoğaltmanın ve kötülükleri önlemenin en önemli enstrümanları olduğu zihinlere işlenmek istenmektedir.

İslâm'ın emir ve yasakları genel bir başlık altında 1982 ortaöğretim 2. sınıf, 1992 ortaöğretim 2. sınıf müfredatında yer bulmakta olup ayrıntıya girilmemektedir.

Müslüman bireyin yıl içerisinde gündelik hayatında Kur'ân ve sünnette yer alan mübarek gün, gece ve ay olarak yer bulan diğer gün ay, gece ve aylardan farklı gördüğü Cuma günü, aşure günü, Kadir gecesi, Ramazan ayı, üç aylar, Ramazan ve kurban bayramları gibi zaman dilimleri 1982 temel eğitim 8. sınıf, 1992 ilköğretim 8. sınıf, 2006 ve 2010 ilköğretim 5. sınıf müfredatında işlenirken sonraki dönemlerde Müslümanların kültürel anlamda hayatlarında yer bulan kandil geceleri de programa eklenmiştir.

³¹⁷ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 52; Yaman- Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 29.

Yapılan her amelin bir hükmü ve karşılığı olduğu düşünüldüğünde önceki müfredatlarda bir bütünlük içerisinde bulunmayan helal-haram, sevap- günah kavramlarının tanım ve örnekleri 2000’li yıllarda yenilenen ve güncellenen müfredat programlarında 2000, 2006, 2010 ve 2018 ilköğretim programları 4. sınıf düzeyinde öğrenci yaş seviyesi dikkate alınarak gündelik hayattan örneklerle anlatılmaktadır.

Akıl ve irade sahibi söz ve davranışlarından sorumlu bir varlık olan insanın, hayatında vahyin ve dinin olumlu etkisi yanında vahiy dışı kabullerin sakıncaları 2005 ortaöğretim 9. sınıfta yer verilirken, insanın Allah ile iletişim ve irtibatında dua, ibadet, tövbe ve Kur’ân-ı Kerim okumanın gerekliliği vurgusu 10. sınıf konuları içerisinde yer bulmaktadır. 11. sınıf müfredatında ise rızık temini, sağlık ve hayatı sürdürmede söz ve davranışlarının sorumluluğu insanın bizzat kendisine yüklenmektedir ki lehine ve aleyhine olan durumları bilip bunun gereğini yapabilsin. Hata ve yanlış durumunda tövbe ve istiğfar edebilmenin önemini ve nasıllığını kavrayabilsin. Buradaki konular 2010 yılı ortaöğretim müfredatında bir sınıf ötelenerek 10. sınıf, ayrıca 11 ve 12. sınıf konuları içerisinde aynı başlıklar ve bakış açısı ile ele alınmaktadır. 2018 ilköğretim 8. sınıf müfredatında günah-suç-ceza konusu irade ve sorumluluk kapsamında işlenmektedir.

Kişisel mahremiyetin nezaket başlığı altında da olsa ilk kez müfredata girdiği 2018 ilköğretim 5. sınıfta helal kavramı kazanç ve rızık olarak yer almaktadır.

İslâm dininin ana kaynaklarının Kur’ân ve sünnet olduğunun ifade edildiği 2018 ilköğretim 8. sınıf müfredatında Kur’ân’ın ana konuları içerisinde ibadetler ve sosyal hayat (muamelat) sayılmakta olup hem kaynak kemde muhteva açısından bunlar fikhin da ana kaynağı ve ana konularını oluşturmaktadır.

Genel anlamda fikhin ibadetler ve cihat gibi bölümleriyle ilişkilendirilebilecek olan ihsan, ihlas, sâlih amel, takva ve cihad kavramları 2018 ortaöğretim programında 11. sınıf konuları içerisinde yer almakta olup ihlâs kavramı, niyet ve samimiyetle ibadet ve kulluğu; ihsan, kulluğun kurallarına uygun ve en güzel şekilde yapılmasını, sâlih amel ise genel anlamda ibadetleri ve cihat kavramı ise sadece savaşı değil din-i mübîn için her türlü gayret ve çabayı -mücahede, iyiliği emir ve kötülükten

sakındırma, şehadet, irşat, infak- kapsayacak şekilde farz-ı ayn ve farz-ı kifaye ayrımı ile anlatılmaktadır.

Güncel dini meseleler alanında İslâm'ın mülkiyet anlayışı çerçevesinde fakirlikle mücadele, işçi-işveren ilişkileri, hak ve sorumlulukları, gıda maddelerinin helalliği-haramlığı konusunda “Eşyada aslolan ibahadır.” ilkesi ekseninde -helal, haram, mekruh, mübah kavramları ile anlatarak- güncel meselelerin çözümü, GDO’lu gıdalar, bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların -uyuşturucu, sigara, alkollü içecekler, kumar- hükmü ve bunlarla mücadelenin yöntemleri, sağlıkla ilgili olarak otopsi, ötenazi, kan ve organ bağıışı, intihar ve haram maddelerle tedavi konuları öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden 2018 ortaöğretim programında 12. sınıf konuları içerisinde işlenmektedir.

2.1.1. İbadetler

Fıkıh eserlerinde ibadetler konusunda giriş olarak nitelendirilebilecek, ibadetler ile ilgili olarak genel bilgilerin özet bir şekilde toplu olarak verilmediği görülmektedir. Her bir ibadet kendi başlığı altında ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Buna rağmen ibadet konusunda yazılmış özel mahiyette kitap ve makalelerde genel olarak ibadetlerle ilgili temel esaslar, ilkeler ve ibadetlerin niçin yapılması gerektiğine dair bilgiler yer alabilmektedir. İbadetlerin genel ve özel olarak ibadetler ayrımı yanında, beden ve mal ile yapılan ibadetler, ibadetlerin ilkeleri olarak gösteriş ve menfaat olmadan Allah rızası niyeti ile yapılması gerektiği, baskı ver zorlama olmadan gönüllü olarak samimiyetle ve ihlasla yapılması gerektiği, ibadetlerin Kur’ân ve sünnette emredilip/anlatılıp gösterildiği gibi yapılması gerektiği, ibadetlerin Allah ile kulları arasında bir bağ ve iletişim olmasının yanında toplumsal bilincin oluşması hususunda roller üstlendiği, bireysel ve toplumsal faydalarının olduğu ifade edilmektedir.³¹⁸

1926 programı 3. sınıf konuları içerisinde Allah sevgisinin ibadetlerin özü ve en önemlisi olduğu vurgulanmaktadır. 2000 programında 4. sınıf konuları içerisinde Allah-insan ilişkisinin temelinde sevgi duygusu olduğu vurgulanıp ibadetlerin sevgi

³¹⁸ Mehmet Erdoğan, “İbadet”, İslâm’a *Giriş-Evrensel Mesajlar* Ed. Mehmet Paçacı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 90-104.

temelli olduğu üzerinde durulmaktadır. 2018 ortaöğretim programında 10. sınıf konuları içerisinde insanın Allah ile irtibatı konusunda ibadet ile duanın yeri, Kur'ân okuma (tilavet-kırâat) ve tövbe- istiğfarın önemine vurgu yapılmaktadır

1982 programında temel eğitim 4. ve 6. sınıf, 1992 programı ilköğretim 4. ve 6. sınıf, 2000 programında 5. sınıf konuları içerisinde ibadetin tanımı, önemi, amacı ve yararları işlenmekte ibadet yerleri anlatılmakta İslâm'ın şartlarına toplu bir bakış sergilenirken Müslümanın tanımı, İslâm'ın şartları, kelime-i tevhit ve şehadetin öğretimi yapılmaktadır.

1924 programında lise ilk devre (ortaokul) 1. sınıflarda, 1967 ve 1976 programında lise 1. sınıf, 1976 programında lise 2. sınıf, 2005 ortaöğretim programı lise 1. sınıf, 2006 programında ilköğretim 5. sınıf, 2010 ve 2018 programında ilköğretim 4. sınıf konularında ibadet ile ilgili genel bir bilgi verilmektedir. İbadetlerde farz, vacip, sünnet kavramları, İslâm'ın şartları olarak bilinen namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek hakkında bunlara toplu bir bakış başlığı yer almaktadır. 2018 ortaöğretim programında 9. sınıf konuları içerisinde ibadetlerin teşriî hikmetine değinilir. Nisa sûresi 36. âyetin yorumunda Cibril hadisine değinilmesi gerektiği ifade edilir ki bu hadiste İslâm nedir? sorusunun cevabı; İslâm'ın beş şartı şeklinde öğretilen kelime-i şehadeti söylemek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek vecibelerinden oluşmaktadır. Bu vecibeler ibadet olarak karşımıza çıkmaktadır. 2005 ortaöğretim programı 10. sınıf, 2010 ortaöğretim programında 11. sınıf, 2018 ortaöğretim programında 9. sınıf konuları içerisinde ise bunlara ek olarak ibadetlerdeki temel ilkeler olarak içtenlik, samimiyet, isteklilik, güç yetirebilirlik, kolaylık ve gösterişten uzak olma yer almaktadır. Sonradan uydurulmuş ibadet olarak telakki edilen bid'at uygulamalardan sakınılması gerektiği ifade edilir. İbadetlerin yapıları ve başkalarının ibadet hakkına saygı duyulması gerektiği belirtilmektedir.

İbadetlerin yapıları amacının Allah'ın rızasını kazanmak olduğu niyet ve ihlas ile yapılması gerektiği yanında hem bireysel hem de toplumsal açıdan ibadetlerin genel faydaları olduğu gibi her ibadet türü içinde özel faydalarında oluşacağı muhakkaktır. İnsanın hissî, fikrî, bedenî ve ictimâî açıdan sağlıklı bir insan olarak kişisel gelişimini tamamlayıp ve varlığını-hayatını anlamlandırabilmesi, sosyal olarak sorumluluk ve

aidiyet kurabilmesi için ibadetlerin çok boyutlu fonksiyonlarının olduğu bilinmelidir.³¹⁹

1967 programında lise 2. sınıf, 1974 programında lise 1. sınıf, 1976 programında ortaokul 2. sınıf, 2005 ortaöğretim programında 11. sınıf, 2010 ortaöğretim programında 9. sınıf konuları içerisinde ibadetlerin bireysel -Allah ile irtibat, kendine güven, iç huzur oluşturma sorumluluk sahibi olma- ve toplumsal -güzel ahlakın yerleşmesi, sosyal yardımlaşma ve kaynaşma, kötülüklerden alıkoyma, diğerkâmlık ve sabırlı olma- faydalarına yer verilmektedir.

2010 ortaöğretim programında 10. sınıf, 2018 ortaöğretim programında 9. sınıf konuları içerisinde ibadetlerin sınıflandırılması – özel anlamda ve genel anlamda ibadet- yapılmış olup ibadetlerin yapılış ve temel özellikleri anlatılmaktadır. Genel anlamda sâlih amellerin ibadet olduğu özel anlamda ise namaz, oruç, hac, zekât, sadaka ve kurban uygulamalarının ibadet olduğu vurgulanmıştır.

2018 ortaöğretim programında 10. sınıf konuları içerisinde insanın Allah ile irtibatı konusunda ibadet ile duanın yeri, Kur'ân okuma (tilavet-kırâat) ve tövbe-istiğfarın önemine vurgu yapılmaktadır

2005 ve 2010 ortaöğretim programında 11. sınıf konuları içerisinde İslâm ve estetik konusunda ibadetlerde ihsan ile yapılmasının önemi ve medeniyetimizdeki bazı yapı ve sanatlardaki estetik olgusu üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber örneğinden hareketle niyet, söz ve davranışlarda güzel olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Cami ve mescitlerin mimari alanda estetik olması gerektiği ifade edilmektedir. Güzel sanatlardan bahsedilirken musiki, tezhip, ebru, hat ve minyatür hakkında bilgiler verilmektedir.

2018 ilköğretim programında 4. sınıf konuları içerisinde günlük konuşmalarımızda kullandığımız eûzü besmele, tekbir, hamd, tesbih, salavat kelimeleri ile oluşmuş olan terkipleri doğru kullanmanın önemi vurgulanırken helal-haram ve sevap-günah kavramlarına örneklerin verildiği görülmektedir.

³¹⁹ Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, İslam İlmihali, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 81-83.

Klasik fıkıh eserlerinde pek rastlanılmayan ibadetlerin toplu-genel ifadelerle anlatılması konusu ibadetlerle ilgili olarak yazılan müstakil eserlerde gündeme getirilmiştir. Öğretim programlarında ise neredeyse hepsinde ibadetlerin tanımları başta olmak üzere ibadetlerin farklı bakış açılarıyla öğretim amaçlı şematik ayrımların yapıldığı, bireysel ve toplumsal faydalarının anlatıldığı görülmekte, ibadetler ile ilgili ilkelerin -niyet, ihlas ve Kur'ân'a sünnete uygunluk-itidal- anlatıldığı görülmektedir. Ayrıca ilmihal türü eserlerde ibadetlerin dünyevi ve uhrevi olarak bireysel ve toplumsal faydalarının bulunduğu ifade edilmektedir.

2.1.1.1. Temizlik

Fıkıhta taharet olarak adlandırılan temizlik kavramı Müslüman kişinin hem ibadetlerinde hem de gündelik hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Temizlik hem maddi hem de manevi tarafı olan bir fiildir. Maddi olarak kişinin kendisinin, elbisesinin, çevresinin ve yaşadığı ortamın temizliği olarak ifade edilirken manevi olarak fikirlerinin duygularının ve davranışlarının kötülükten arındırılması olarak ifade edilir.

Fıkıh eserlerinde “Taharet” bölümlerinde abdest konusu işlenmekte olup abdestin farzları, sünnetleri, müstehapları, abdesti bozan durumlar ele alınmaktadır. Ardından guslün farzları, sünnetleri, guslü gerektiren durumlar (gusletmenin farz olduğu durumlar ve sünnet olduğu durumlar), cünüp iken yapılamayacak işler konu olarak yer almaktadır. Ayrıca suların çeşitleri ile kuyuların hükümleri ve temizlenmesi konuları ayrıntılı şekilde işlenmektedir. Suyun bulunmaması ya da kullanılamaması durumunda bir temizlenme işlemi olarak teyemmüm uygulamasının hangi tür maddelerle yapılacağı, nasıl yapılacağı anlatılmaktadır. Meshin niteliği ve geçerlilik müddetleri de eserlerde ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³²⁰

Kadınlara has onlara özel durumlar olarak hayız (adet-regl) ve nifas (lohusa) konularına yer verilmektedir.³²¹

İstihazenin ne olduğu, hangi durumlarda olabileceği ve böyle özel durumlarda temizliğin nasıl olacağı ve bunun hükümleri de taharet bölümünde yer almaktadır.

³²⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/11-39.

³²¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/39-44.

Necis maddeler, elbiselerin temizliği açısından necasetin nasıl temizleneceği hususu da aynı bölümde işlenmektedir.³²²

Öğretim programlarında 1976 programının 5. sınıf, 1982 programının temel eğitim ve 1992 programının ilköğretim 5., 6. ve 7. sınıf. 2000, 2006 ve 2010 programında ilköğretim 4. sınıf, 2005 ve 2010 ortaöğretim 1. sınıf konularında maddi (dış) ve manevi (i) temizliği olarak ayrılmakta beden, çevre ve ahlaki temizlik olarak örneklendirilmektedir. 1992 ortaöğretim 1. sınıfta temizlik ve doğruluğun manevi-ahlaki yönü öncelenerek toplumsal önemi vurgulanmaktadır.

Temizlik konusunda yukarıda ifade edilen temizlik çeşitleri yanında namaz ibadetine hazırlık aşamasında namazın dışındaki/hazırlık şartları olarak abdest ve gusül (boy abdesti) yer alırken bir kolaylık olarak teyemmüm konusuna da temas edilmektedir. 1924 programında 4. ve 5. sınıf, 2018 ilköğretim programında 4. sınıf konularında abdestin alınışının öğretilmesi yer almaktadır. 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf programında abdest, gusül ve teyemmüm farz vacip, sünnet ve müstehapları anlatılıp ardından abdesti bozan durumlar işlenmektedir. 2000 ilköğretim 6. sınıf programında abdesti bozan durumlara yer verildiği görülmektedir. 1956 programında ortaokul 1. sınıf, 1976 programında ortaokul 2. sınıf, 1992 ilköğretim 6. sınıf konularında abdest ve gusül yer alırken abdesti bozan durumlar bulunmamaktadır. 1948 ve 1968 programlarında ilkokul 5. sınıf, 1982 temel eğitim 4. ve 6. sınıf konularında abdest ve temizlik konusu yer almaktadır. 1968 de 4. sınıfta abdesti bozan durumlar da öğretilmektedir. 2005 ve 2010 ortaöğretim programında 9. sınıf, 2000, 2006, 2010 ilköğretim 6. sınıf konuları içerisinde namaza hazırlığın gereği olarak abdest ve guslün alınışını anlatılır. Teyemmümüm bir kolaylık olduğu belirtilerek nasıl yapılacağı öğretilir.

Fıkıh kitaplarında taharetle ilgili konuların neler olduğu, öğretim programlarında bunlarla ilgili nelerin yer aldığına bakıldığında abdest, gusül ve teyemmüm konularının programlara konulduğu müşahede edilmektedir. Abdestin alınışı, farz-vacip ve sünnetleri, abdesti bozan durumlar ayrıntılarında farklılık

---

³²² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/44-54.

olmakla beraber ilkokul ve ortaokul programlarında yer almaktadır. Gusül ve teyemmüm konuları da aynı sınıf düzeylerinde abdestle birlikte anlatılmaktadır. Guslü gerektiren durumlar, cünüp iken yapılamayacak işler, hayız ve nifas durumları ile istihâzeeye ait hükümler programlar da yer almamaktadır. Guslü gerektiren hallerin ve kadınlara özel durumların öğretim programlarında yer almamasının sebebi olarak bahse mevzu konuların 5. ve 6. sınıf düzeyinde olması -ki öğrenciler on bir ve on iki yaşlarındadırlar- ve kız-erkek karışık sınıflarda öğretim yapılmasıdır. Bu tür mahrem konuların işlenmesi de mahremiyet gerektirmektedir. Yaş seviyeleri de bu konuların anlatılmasına müsait değildir. Öğretim programlarında suların çeşitleri ve kuyularla ilgili hükümlere değinilmemektedir. Mesh konusuna ise İslâm'da kolaylıklar konusunda temas edilmekte olup mesh ile ilgili ayrıntılara yer verilmemektedir.

2.1.1.2. Namaz

Namaz konusu fıkıh kitaplarında ve öğretim programlarında farklı bir sıralamayla ele alınmaktadır. Öğretim programlarında namazın tanımı, insana bireysel ve toplumsal faydaları konusu ile başlamakta ardından namazın farzları olarak bilinen şart ve rükünleri ile devam etmektedir. Abdest, gusül ve teyemmüm hadesten taharet başlığı altında incelenmekte; namaz vakitleri ise vakit şartı içerisine dahil edilmektedir. Namazda okunması gereken sûreler kırâat; dua ve tesbihat-zikirler ise rükû, secde ve oturuşların anlatıldığı bölümlerde ya da namazın kılınışının izah edildiği yerlerde geçmektedir. Ezan ve kamet konusu da namaz vakitlerinin olduğu bölümlerde namaza çağrı olarak yer almaktadır. Fıkıh kitaplarında ise temizlik için ayrı bir başlık açılırken namaz konusu vakitler ile başlamakta ezan ve müezzinlik bunu takip etmektedir.

Fıkıh kitaplarında “Salat” bölümünde anlatılan namaz konusunun anlatımının tertibi şu şekilde yapılmıştır. Namazların vakitleri ve kerahet vakitleri denilen namaz kılınamayacak/kılınması mekruh vakitler ilk olarak anlatılmaktadır. Namaza davet ve namaz vaktinin ilanı olan ezan konusu okunuşu, ezanla ilgili hükümler, müezzinde bulunması gereken özellikler ve kamet ezan başlığı ile yer almaktadır.³²³ Namazın farzları olarak bilinen on iki madde namazın şartları -hadesten ve necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit, niyet-, rükünleri -iftitah tekbiri, kıyam, kırâat, rükû,

³²³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/55-63.

secde-ka'de-i ahîre- olarak yer alırken namazın vacipleri, sünnetleri, edepleri anlatılmaktadır. Bütün bunların nasıl icra edileceği sırasıyla anlatılmaktadır.³²⁴ İmamın kırâati cehri ya da hafi okuması gereken yerler de anlatılmaktadır.³²⁵ Cemaatle namazın hükmü ve imamda bulunması gereken özellikler, cemaatin sıralanışı, kimlerin kimlere imam olabileceği, namazda iken namazı bozucu bir durumun ortaya çıkması gibi hususlar için de ayrı bir başlık ayrılmıştır.³²⁶

Namazı bozan durumlar ve namazın mekruhları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³²⁷ Vitir, teravih ve beş vakit namazın öncesi ve sonrasındaki nafile namazlar, küsüf-husüf namazları ve yağmur duası için ayrı bir bölüm yer alır.³²⁸ Namazların vaktinde kılınması, geçirilen namazın kazası, tertip sahibinin uygulaması namaz bölümünde anlatılır.³²⁹ Namazın farzlarının geciktirilmesi, vacibin terki ve tehirinde yapılan sehiv secdesinin nasıl yapılacağı anlatılır.³³⁰ Hasta ve engelli kişinin namazını nasıl kılacağı da bir başlık olarak yer alır.³³¹ Kur'ân'daki secde âyetlerinin kırâati nedeniyle yapılması gereken tilavet secdesi konusu da bir başlık ile işlenir.³³² Seferîlik konusu seferîliğin mesafesi, müddeti ve namazların kısaltılması ile ilgili olarak anlatılır.³³³ Cuma namazı konusu cumanın farz oluş şartları, kimlere farz olduğu, farziyetin kimlerden düşeceği, kılınış farzları, sünnetleri, cemaatin sayısı ve hutbe hususları ile anlatılır.³³⁴ Bayram namazları da şart, rükün, zaman ve hutbesi ile anlatılır.³³⁵ Korku namazının ne zaman ve nasıl kılınacağı anlatılır.³³⁶ Cenaze namazının hükmü, ölen kişinin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, kabrin hazırlanması ayrıntılı olarak anlatılırken ardından şehit olan kişi ile ilgili cenaze

³²⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/64-89.

³²⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/90-92.

³²⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/93-102.

³²⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/102-110.

³²⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/111-124.

³²⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/124-130.

³³⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/130-132.

³³¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/133-135.

³³² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/136-138.

³³³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/139-142.

³³⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/143-148.

³³⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/149-152.

³³⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/153.

hüküm ve uygulamalarına yer verilir.³³⁷ Kâbe’de kılınacak namazdaki hükümler ile namaz bölümü tamamlanır.³³⁸

Öğretim programlarında namaz konusu hem içerik hem sınıf düzeyi hem de programın yürürlüğe girdiği yıllar konusunda bir hayli farklılaşma olduğundan namazla ilgili sistematik bir düzenlilik oluşturabilmenin zorluğu görülecektir. Bir düzen içerisinde namazın incelenebilmesi için 1923-1950, 1950-1982 ve 1982 sonrası şeklinde kabaca bir ayırım yapılarak tasnif ve değerlendirme yapılmaya çalışılacak olup bazen tekrarlara düşülmesi de kaçınılmaz olacaktır. 1976 ortaokul 2. sınıf, 1982 temel eğitim 4. sınıf programı içerisinde namazın tanımı, önemi, amacı, yararları yer almaktadır.

Fıkıh eserlerinde namazların vakitleri ve kerahet vakitleri denilen namaz kılınamayacak/kılınması mekruh vakitler ilk olarak anlatılmaktadır. Namaza davet ve namaz vaktinin ilanı olan ezan konusu okunuşu, ezanla ilgili hükümler, müezzinde bulunması gereken özellikler ve kamet ezan başlığı ile yer almaktadır.³³⁹ 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf, 1948 ve 1968 ilköğretim 5. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf, 1982 temel eğitim 4. sınıf, 2000 ilköğretim 6. sınıf programında ezan ve kamet işlenmektedir. 1956 programında ortaokul 1. sınıf, 1982 temel eğitim 4. sınıf konuları içerisinde ezan, namaz için yapılan duyuru olarak yer alırken kamet konusu programda yer almaz. 2000 ve 2010 ilköğretim 6. sınıf programında ezan ve kametin okunuşu aralarındaki lafız farkları ile öğretilir.

Namazın farzları olarak bilinen on iki madde namazın şartları -hadesten ve necasetten taharet, setr-i avret, istikbal-i kible, vakit, niyet-, rükünları -iftitah tekbiri, kıyam, kırâat, rükû, secde-ka‘de-i ahîre- olarak yer alırken namazın vacipleri, sünnetleri, edepleri anlatılmaktadır. Bütün bunların nasıl icra edileceği sırasıyla anlatılmaktadır.³⁴⁰ 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf, 1948 ve 1968 ilköğretim 5. sınıf, 1956 ortaokul 1. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf programında namazların vakitleri, rekâtları, namazın şart ve erkânı (iç ve dış şartlar) yer almaktadır.

³³⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/154-167.

³³⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/168.

³³⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/55-63

³⁴⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/64-89.

1924 ilk mektep 5. sınıf, 1948 ilkokul 5. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf programında namazda okunacak bazı sûrelerin ezberletilmesi, namazın kılınışının öğretilmesi ve pekiştirilmesi yapılmaktadır. 1948 ve 1968 ilkokul 5. sınıf programında namaz sûre ve duaları öğretilmektedir.

İmamın kırâati cehri ya da hafî okuması gereken yerler anlatılmaktadır.³⁴¹ Cemaatle namazın hükmü ve imamda bulunması gereken özellikler, cemaatin sıralanışı, kimlerin kimlere imam olabileceği, namazda iken namazı bozucu bir durumun ortaya çıkması gibi hususlar için bir başlık ayrılmıştır.³⁴² 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf programında cemaatle namaz, imama uyma ve uyanın halleri işlenmektedir. 1948 ve 1968 ilkokul 5. Sınıf programında cemaatle namaz, imamlık ve müezzincilik konuları yer almaktadır. Kâbe, kiblemiz ve kible tayini konusu 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. Sınıf programında yer almaktadır.

Vitir, teravih ve beş vakit namazın öncesi ve sonrasındaki nafil namazlar, küsüf-husuf namazları ve yağmur duası için ayrı bir bölüm yer alır.³⁴³ Cuma namazı konusu cumanın farz oluş şartları, kimlere farz olduğu, farziyetin kimlerden düşeceği, kılınış farzları, sünnetleri, cemaatin sayısı ve hutbe hususları ile anlatılır.³⁴⁴ Bayram namazları da şart, rükün, zaman ve hutbesi ile anlatılır.³⁴⁵ 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf, 1968 ilkokul 5. sınıf, 1982 temel eğitim 4. sınıf programında namaz çeşitleri olarak vitir namazı ve kunut duaları, teravih, cuma ve bayram namazları ile hutbeye yer verilmektedir. 1948 ve 1968 ilkokul 5. Sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf programında farz, vacip, sünnet olarak namaz çeşitlerine, cuma ve bayram namazlarına yer verilmektedir. Hatiplik ve hutbe konusu da işlenmektedir. 1968 ilkokul 5. sınıf programında cemaatle kılınacak namazlar içerisinde cenaze namazına da yer verilmektedir. 1956 programında ortaokul 1. sınıf konuları içerisinde namaz ve çeşitleri -çeşitleri olarak hangilerinin olduğu yer almaz- başlık olarak yer alır. 1926 programı 3. sınıf konuları içerisinde cuma ve bayram toplantılarının önemi ve burada yaşananlar üzerinden dine dair kavramların açıklanması istenmektedir.

³⁴¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/90-92.

³⁴² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/93-102.

³⁴³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/111-124.

³⁴⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/143-148.

³⁴⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/149-152.

Namazın rükünlerinden olan kırâatin yerine getirilmesi için okunan sûre ve âyetler ile namaz içerisinde tesbihat, zikir ve dua olarak yer bulan ifadeler 1923-1982 yılları arasında yer alan programlarda genellikle namaz sûre ve dualarının ezberlenmesi şeklinde müfredatta yer alan sûre ve dualar, 1982'den sonraki yıllarda hazırlanan programlarda ilkökul ve ortaokullarda 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda ünite sonlarında anlamları ile birlikte okunma, öğrenme veya ezberlenme kazanımı ile yer almıştır. Lise programlarında sûre ve dua konularına yer verilmemiştir. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. sınıf, 2000, 2006, 2010 ve 2018 ilköğretim 4. sınıf programında besmele, Sübhaneke, Tahiyat, Allahümme salli-bârik duaları (Tahiyat ve salavat duaları 2000, 2006, 2010, 2018 ilköğretim 5. sınıf programına aktarılmıştır) ve Fâtiha, Kevser ve İhlâs sûreleri yer almaktadır. 1982, 1992, 2000 ilköğretim 5. sınıf Rabbenâ ve kunut duaları (2000 ilköğretim 7. sınıfa aktarılmıştır) ile Asr ve Fil (2000, 2006 ilköğretim 6. sınıfa aktarılmıştır) sûreleri yer alır. 1982, 1992, 2000 ilköğretim 6. sınıfta, 2018 ilköğretim 7. ve 8. sınıf programında Kureys, Felak, Nâs, Kâfirûn, Tebbet sûreleri ve Âyetü'l-Kürsî yer almaktadır. 2000 ilköğretim 7. sınıf, 2006 ilköğretim 6. sınıf konuları içerisinde Mâûn ve Nasr sûresi ile Kunut duaları yer alır. 2000, 2006 ve 2010 ilköğretim 8. sınıf konuları içerisinde Âyetü'l-Kürsî yer alır.

Namazla ilgili olarak namaz kılınan yer cami ve seccade birer dini sembol olarak 2000 ilköğretim 4. sınıf programında, caminin bölümleri ve görevlileri ise 1956 ortaokul 2. sınıf, 2000, 2010 ve 2018 ilköğretim 5. sınıf programında yer bulmuştur. 2018 ilköğretim 5. sınıf programında salâ okunması musikimizdeki dini motif olarak yer almaktadır.

Cuma namazı konusu cumanın farz oluş şartları, kimlere farz olduğu, farziyetin kimlerden düşeceği, kılınış farzları, sünnetleri, cemaatin sayısı ve hutbe hususları ile anlatılır.³⁴⁶ Bayram namazları da şart, rükün, zaman ve hutbesi ile anlatılır.³⁴⁷ Namaz konusu bir ünite bütünlüğü içerisinde 1982 yılından sonra genellikle 4. ve 6. sınıf düzeyinde programlarda yer bulmuş olup 1982 temel eğitim 6. sınıf, 1992 ilköğretim 4. ve 6. sınıf, 2000, 2006, 2010 ve 2018 ilköğretim 6. sınıf konuları içerisinde namazın yararlarına değinilirken namazın dışındaki farzları- şartlar- ve içindeki farzları -

³⁴⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/143-148.

³⁴⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/149-152.

rükünler- şeklinde ayrıntılı bir şekilde verilip namazı kılınışı ve namazı bozan durumlar anlatılmaktadır. Namaz dualarının anlamları anlatılmaktadır. Namazlar, vakit namazları, Cuma, teravih, bayram, cenaze ve nafil namaz çeşitleri olarak programda yer bulmaktadır. Bayram namazları işlenirken Ramazan ve Kurban bayramlarının önemine vurgu yapılmaktadır.

Seferîlik konusu seferîliğin mesafesi, müddeti ve namazların kısaltılması ile anlatılır.³⁴⁸ 2000 ilköğretim 6. sınıf programında yolculukta namaz konusuna yer verilir.

Namazı bozan durumlar ve namazın mekruhları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁴⁹ 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf, 1956 ortaokul 1. sınıf, 1968 ilkokul 5. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf. 1982 temel eğitim 4. sınıf programında namazı bozan haller yer almaktadır.

Namazların vaktinde kılınması, geçirilen namazın kazası, tertip sahibinin uygulaması namaz bölümünde anlatılır.³⁵⁰ 1956 ortaokul 1. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf programında geçmiş namazların kazası konusu işlenmektedir.

Cenaze namazının hükmü, ölen kişinin yıkanması, kefenlenmesi, namazının kılınması, kabrin hazırlanması ayrıntılı olarak anlatılırken ardından şehit olan kişi ile ilgili cenaze hüküm ve uygulamalarına yer verilir.³⁵¹ 2005 ve 2010 ortaöğretim 12. sınıf ve 2018 ortaöğretim 11. sınıf programında ölen kişi için yapılacak işlerden bahsedilmektedir. Cenaze namazı, öncesinde ve sonrasında yapılacaklar konu edinilmektedir. Cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, defni, taziye yapılması, Kur'ân okunması, dua edilmesi, hayır-hasenat yapılması ve mevlit okunması gibi dini-kültürel uygulamalar hakkında bilgiler verilmektedir.

Fıkıh eserlerinde yer alan imam ve müezzinde bulunması gereken vasıflar, cemaatin sıralanışı (erkek-çocuk-kadın), imama sonradan uyan kişilerin uygulaması, tertip sahibinin durumu, kûsûf ve husûf namazları, korku namazı, yağmur duası, sehiv ve tilavet secdeleri, namazın vacip, sünnet ve mekruhları, hasta ve özürülülerin nasıl

³⁴⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/139-142.

³⁴⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/102-110.

³⁵⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/124-130.

³⁵¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/154-167.

namaz kılacakları ve cuma ve bayram namazlarının şartları konuları öğretim programlarında yer almamaktadır. Seferîlik ve namazların kazası konusu ise öğretim programlarında birer kez yer almaktadır.

Öğretim programlarında yer alan namazın tanımı, amacı ve yararları konuları ile namaz içerisinde okunabilecek sûre ve duaların öğretim ve ezberi konuları son dönemde yazılan ilmihal kitaplarında yer almaktadır.

2.1.1.3. Zekât

Fıkıh kitaplarında zekâtın tanımı ile başlanır, kime verileceği, kimlere verilemeyeceği ile devam edip zekât verilecek kişide bulunması gereken şartlar -akıl, buluğ, Müslüman olmak, havl, borç ve asli ihtiyaç dışı nisaba malik olmak- sıralanır. Zekâtta niyet, edanın şartı olarak ifade edilir.³⁵²

Zekât verilecek mallar -deve, koyun, keçi, sığır, altın ve gümüş, ticaret malları, zirai malların öşrü, madenler, hazineler- ve bunların miktarları ayrıntılı olarak açıklanır.³⁵³

Zekâtın verileceği yerler -fakir, miskin, zekât görevlileri, köleler, borçlular, yolcular, mücahitler, müellefe-i kulûb-, verilmeyecek yerler -mescid yapımı, zenginler, ölümler, üst ve alt soy, eş, Haşimoğulları soyu-, zekâtı vermenin mendupları ve mekruhları da belirtilmektedir.³⁵⁴

Fıtır sadakası (fitre) de zekât bölümünde anlatılmakta olup vacip oluşu, kimlerin kimlere ne miktarda ve ne zaman vereceği hususları yer almaktadır.³⁵⁵

Öğretim programlarında zekâtın tanımı, amacı ve sosyal işlevi öne çıkarılmak suretiyle yer alan zekâtın ele alındığı dönem ve sınıf seviyeleri dikkate alınarak işlendiği müşahede edilmektedir. 1948 ve 1968 ilkokul 5. sınıf, 1956 ortaokul 1. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf, 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. Sınıf programında zekâtın tanımı, veriliş amacı ve sosyal işlevi konusu yer almaktadır. 1992 ilköğretim

³⁵² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/169-172.

³⁵³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/174-188.

³⁵⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/188-193.

³⁵⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/1188-191.

6. sınıf programında toplumsal yararları işlenirken başkalarının hakları öne çıkarılarak komşu hakkı, kul hakkı, yetim ve yoksulların hakları göz önünde tutulmaktadır.

Uygulandığı dönemin tarihi, ekonomik, ictimâî ve siyasi atmosferi göz önüne alındığında devletleşmenin yeni baştan oluşturulmaya başlandığı cumhuriyetin ilk dönemlerindeki 1926 programı içerisinde zekât, sadaka ve kurbanların hastane, darülaceze, memleketi müdafaa eden kurumlara ve çocuk esirgeme kurumlarına verilmesinin hayırlı olacağı ifade edilmektedir. 1956 ortaokul 2. sınıf programında hayır kurumları ve vakıf müessesesi vurgusu yapılmaktadır. 1967 lise 1. sınıf programında zekât ve sadaka konusu İslâm ahlakında yardımlaşma ve iyilikseverlik içerisinde yer almaktadır. 1974 ilkokul 4. sınıf programında bedensel ve sosyal olarak yardıma muhtaç olanlara kol kanat geren yardım kuruluşlarına yer verilmektedir. 5. sınıf programında ise afetlerde zarar görenlere el uzatan milletler arası ahlak ve yardımlaşma kurumlarına yer verilir. Ortaokul 1. sınıfta ise toplumsal iş birliği ve birliktelik için rol alan yardımlaşma kurumları işlenmektedir. 1976 lise 1. sınıf, 1982 temel eğitim 7. ve 8. sınıf, 1992 ilköğretim 7. sınıf, 2006 ilköğretim 8. sınıf programında aile, komşuluk ve dostluk temelinde toplumda yardımlaşma ve dayanışma vurgusu ile ülkemizdeki sosyal yardımlaşma ve yardımlaşma kurumları konusu işlenmektedir.

Zekât ibadeti ile ilgili olarak teknik anlamda fihri hükümlerin bulunduğu öğretim programlarının anlatımında 1948 ilkokul 5. sınıf programında kimlerin kimlere vereceği, yardımlaşmada önemi konu olarak yer almaktadır. 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf, 1968 ilkokul 5. sınıf programında zekâtın hükmü, nisap miktarı, asli ihtiyaçlar, zekâtın nelerden, ne kadar ve nasıl verileceği anlatılırken fitre konusuna da bu bölümde yer verilmektedir. 1956 ortaokul 1. sınıf, 1976 ortaokul 2. sınıf, 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. Sınıf programında zekâtı kimlerin vereceği, zekâtın nerelere verileceği ve fitir sadakasını tanımını konu olarak yer bulurken zekâtın hangi mal ve ürünlerden hangi oranlarda verileceği yer almaz.

1982 yılından sonra hazırlanan programlarda zekât konusu her yönüyle bir ünite halinde çeşitli sınıf düzeylerinde yer almaktadır. 1982 temel eğitim, 1992 ilköğretim ve 2000 ilköğretim 6. sınıf, 2006 ilköğretim 8. sınıf programında zekâtın tanımını, yararları, kimlerin vereceği, kimlere verileceği, nelerden verileceği ifade

edilmektedir. Fıtır sadakasına da bu bölümde anlatılmaktadır. 2010 ilköğretim 7. sınıf, 2018 ilköğretim 8. sınıf programında zekât ibadetinin önemi, faydaları, kimlerin vereceği, kimlere verileceği, nelerden hangi oranda verileceği, verilirken dikkat edilmesi gereken hususlar, nisap miktarı, öşür kavramları, havâic-i asliyye, fitre kavramlarının öğretimi yapılmaktadır.

Zekâtın toplumda işlevini yerine getirebilmesi için bir nevi zihinlerin infak hissiyatına alışabilmesi için daha çok ahlaki anlamda yardımlaşma, dayanışma, paylaşma duygularının hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Bu duygular da çocukluk döneminde oluşturulmalıdır. Ardından infak etme ibadetinin farz ve vacip düzeyinde gerekliliği kolayca anlatılabilecektir. Bu amaçla 2000 programında ilköğretim 4. sınıf konuları içerisinde paylaşmanın bir ihtiyaç olduğu vurgusu ile sevinç ve üzüntülerimizin paylaşılması gerektiği ortak paydasında bayramlarımız -dinî ve millî- ve diğer dini gün ve gecelerde -kandiller, cuma günü, Ramazan ayı- tebrikleşmenin, ziyaretleşmenin yine üzüntülü durumlarda hastalık ve diğer zor durumlarımızda yardımlaşmanın ve ziyaretleşmenin önemi anlatılmaktadır. Geçmişleri anmanın bir vefa olduğu belirtilmektedir. Buradan da hem kişisel hem de toplumsal anlamda bedensel ve malî paylaşma ve yardımlaşmanın temelleri atılmaktadır.

Fıkıh kitapları ve öğretim programları karşılaştırıldığında zekât konusunda her ikisinde de aynı sistem ve süreç sistematığının var olduğu görülmektedir. Fıkıh kitaplarında daha çok ayrıntının bulunması normal bir durum iken öğretim programlarında zekâtın toplumsal işlevinin daha çok öne çıkarıldığı mülâhaza edilmektedir. 1950’li yıllara kadar devletin kurumlarına zekât verilmesi öncelenirken-ki bu durum yeni bir devletin kuruluş aşamasında bireysel fakirlikten ziyade muhtaçlara yardım için kurulmuş kurumlara verilmesinin istenmesi ve devletin elinin güçlü tutulması düşüncesi olabilir³⁵⁶-kurumsal ihtiyaçları öncelemesi 1950’li yıllardan sonra zekât verilecek yerler konusunda Tevbe sûresinin 60. âyetindeki toplum kesimlerine verilebileceği öne çıkarılmaya başlanmıştır.

³⁵⁶ Öz, “Din Dersi Programlarında Zekât Öğretimi”, 210-211.

Zekât ile ilgili konuların ilkokul ve ortaokul sınıflarında neredeyse farklı dönemlerde farklı sınıf düzeylerinde öğretim programlarında yer aldığı görülmektedir. Lise düzeyinde ise zekât konusu genel anlamda ibadet anlatımıyla verilmektedir.

2.1.1.4. Oruç

Fıkıh eserlerinde orucun tanımının imsaktan iftara kadar yeme, içme ve cinsi münasebetin terki olduğu, Ramazan ayında farz olduğu, nezîr ve kefâretin vacip olduğu diğer oruçların nafîle olduğu Ramazan'ın hilalin görülmesiyle başlayıp sona ereceği ifade edilir.³⁵⁷

Orucu bozan durumların ne olduğu ve bunların kaza ve kefâret gerektirenlerin ayrımı, kefâretin süresi, orucu bozmayan durumların anlatımı, bozmayı ve tutmamayı gerektirecek mazeretlerin hastalık ve yolculuk olduğu, oruç tutulması haram ve mekruh olan günler ile Şevval orucu anlatılmaktadır.³⁵⁸ İ'tikâf konusu da zamanı, şekli ve hükmü ile anlatılmaktadır.³⁵⁹

Öğretim programlarında 1924 ilk mektep 5. sınıf programında orucun nasıl tutulacağı anlatılmaktadır. 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf programında oruç ve kısımları, Ramazan orucu, orucu bozan ve bozmayan durumlar, fidye, nezir konularına yer verilmektedir. 1948 ve 1968 ilkokul 5. sınıf, 1956 ortaokul 1. sınıf programında oruç, orucu bozan durumlar, yolcu ve hastalara tanınan kolaylıklar, sağlığı korumanın önemi, orucun kazası yer almaktadır. 1976 ortaokul 2. sınıf programında orucun tanımı, farz, vacip ve sünnet oruç, orucun şartları, nasıl ve hangi vakitte tutulacağı, bozan durumlar, orucun kazası ve faydaları bir bütünlük içerisinde işlenmektedir. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. ve 6. Sınıf programlarında oruç konusu yer almakta orucun tanımı, önemi, bedensel ve ruhsal yararları -altıncı sınıfta sabır, irade terbiyesi, çevreyle iyi ilişkiler kurma ve mali yardımlaşma yararı da-, şartları, nasıl tutulacağı ve orucu nelerin bozduğu konuları işlenmektedir.

2000 ve 2018 ilköğretim 5. sınıf programında ünite bütünlüğünde Ramazan ayı ve oruç konusuna hasredilmiştir. Kur'ân'ın Ramazan'da indirildiği ve bu ayda oruç

³⁵⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/196-198.

³⁵⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/199-205.

³⁵⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/206-207.

tutulmasının farz olduğunu anlatılmaktadır. Ramazan ayına has olan uygulamalar - fitre, mukabele, teravih- ve oruçla ilgili -sahur, imsak, iftar- kavramlar konu ediliyor. İftar duası ve anlamı da öğretiliyor. Oruç tutarken dikkat edilmesi gereken ahlakî güzellikler anlatılır. Orucu bozan durumlar öğrenci yaş ve anlayışına uygun olarak işlenir. Orucun bireysel ve toplumsal faydaları -iradeyi güçlendirme, davranışları güzelleştirme, yardımlaşma ve dayanışma imkanları- bir başlık olarak yer alır. Ramazan sonunda yapılan bayram ve bu süreçte yapılan uygulamalar anlatılır. 2006 ilköğretim 7. sınıf programında bunlara ek olarak Kur'ân ayı vurgusu da öne çıkmaktadır. 2010 ilköğretim 7. sınıf programında yukarıdaki konulara ek olarak orucun kazası ve kefareti yanında Muharrem orucu da işlenmektedir. 2010 ortaöğretim 12. sınıf programında tasavvuf-ahlak ilişkisi üzerinde durulmakta olup burada Alevilik anlayışı kısmında Muharrem ayı, orucu ve aşurenin toplumumuzdaki yerine temas edilmektedir. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında Muharrem orucuna ilaveten Alevi-Bektaşî geleneğine ait Hızır orucu da anlatılmaktadır.

Fıkıh eserleri ile öğretim programları arasında oruç konusunda pek çok benzerlik olduğu görülmekle birlikte orucu bozan davranışlardan cinsi münasebet-oruç ibadetine dair konuların yer aldığı ünitelerin ilköğretim 4. ve 5. sınıfta ya da ortaokulun 6. ve 7. sınıflarında olması nedeniyle öğrencilerin yaş seviyelerinin üzerinde bir bilgi olduğu için değinilmemiştir-, oruç kefareti, Ramazan orucuna başlama ve bitişte hilalin gözetlenmesi uygulaması ile i'tikâf ibadetinde fıkhi eserlerde yer verilirken öğretim programlarında bu konular yer almamaktadır. Orucun bireysel ve toplumsal faydaları ile Ramazan ayı ile Kur'ân ilişkisi, Ramazan'da mukabele okunması, Alevilikteki muharrem oruçları fıkıh eserlerinin oruç bölümlerinde görünmemektedir.

2.1.1.5. Hac

Haccın tanımı, hususi zaman diliminde hususi mekanların hususi bir fiille ömürde bir kez ziyareti olarak yapılmaktadır. Hac farızası ile yükümlü olmak için gerekli şartlar -hür, akıl, baliğ, sağlık, yol güvenliği, ailenin nafakası- sayılmaktadır. Haccın farzları ihram şartı ile Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı rüknü şeklinde sayılmaktadır. Mikât mahalleri, kadın ve erkek için ihramın gerekleri, yasakları, mendupları, ihramı bozan durumlar, telbiye, haccın yapılışı, tavaf, vakfe, say,

namazların birleştirilmesi, kurban kesilmesi, ihramdan çıkış için saç kesimi uygulamaları, şeytan taşlama ameliyesi ile Arafat, Kâbe, Mina, Müzdelife, Safa ve Merve hac mekanları olarak sayılmakta, Zilhicce ayının hac günleri sayılmaktadır. Hac çeşitleri olarak ifrad, temettü ve kıran hacları anlatılmaktadır. Hacda yapılan ceza gerektirici eylemler ve kefaretları ayrıntılı olarak ifade edilmektedir. İhramsız olarak mîkât mahallinin geçilmesi, başkasının yerine hac yapılması ve kurban (hedy) anlatılmaktadır.³⁶⁰

1924 ilk mektep 5. sınıf programında hac ibadeti genel anlamda -mücmelen- yer almaktadır. 1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf programında haccın hükmü, çeşitleri, haccın farzları yanında kurban ibadeti de bu bölümde yer almaktadır. 1948 ve 1968 ilköğretim 5. sınıf programında haccın tanımı ve kimlere farz olduğu ile kurban ibadeti ve yararları/sosyal işlevi yer almaktadır. 1968 ilköğretim 5. sınıf programında şartları taşımayanların hacca gitmesinin doğru olmadığı özellikle belirtilmektedir. 1956 ortaokul 1. sınıf programında haccın tanımı ve kimlere farz olduğu yer alırken hac ibadetinin içeriğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Önceki programlardaki sınırlılıklar aşılarak 1976 ortaokul 2. sınıf, 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 4. ve 6. Sınıf programında haccın tanımı, zamanı ve yeri anlatılıp kurban konusuna geçilmekte ardından hac ve kurbanın kimlere farz olduğu ve faydaları işlenmektedir. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 6. sınıfta haccın farzları ve adak kurbanı hakkında da bilgi verilmektedir.

2000 ve 2018 ilköğretim 7. sınıf, 2006 ve 2010 ilköğretim 8. sınıf programında hac ibadeti ve umre ibadeti ile ilgili konular işlenmektedir. Haccın tanımı, niçin yapılması gerektiği, kimlere farz olduğu, hac ile ilgili kavramlar -ihram, şavt, tavaf, say, vakfe-, hac ile ilgili, mekanlar -mîkât yerleri, Kâbe, Safa ve Merve, Arafat Dağı, Müzdelife ve Mina- anlatılmaktadır. Haccın yapılışı ve umre ile arasındaki farklara yer verilmektedir. Haccın insan davranışları üzerinde etkilerine değinilen bu bölümde Medine'deki Mescid-i Nebi'nin ziyareti konusu ile bu bölüm tamamlanmaktadır. 2000 ilköğretim 7. sınıf programında hassaten dinlerde kurban başlığı ile kurbanın dinlerdeki yeri anlatılır. Hz. İbrahim ve kurban başlığında İslâm'da kurbanın tarihi

³⁶⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/208-236.

süreçteki yeri anlatılmaktadır. 2018 ilköğretim 7. sınıf programında Hz. İsmail'in kurban ile olan tarihsel bağlantısı ve önemi anlatılır-. Kurban nasıl kesilir kısaca anlatılır. Kurban ibadetinin Allah'a yakınlaştırma işlevi yanında toplumsal yardımlaşma ve dayanışma rolü de anlatılmaktadır. 2018 ilköğretim 7. sınıf programında kurban çeşitlerine de- vacip, akıka ve adak (nezir) kurbanları- yer verilir.

Fıkıh kitaplarında hac konusu en ince teferruatına kadar anlatılırken öğretim programlarında hac ile ilgili olarak tanım, farzları, vacipleri, kavram ve uygulamaları, hac mekanları ayrıntıya girilmeden anlatılmaktadır. Öğretim programlarında hac yasaklarının ihlali durumunda uygulanacak cezalar konusunda bilgi verilmemektedir. Fıkıh kitaplarında hac ile ilgili olmadığından Medine ziyaretini konu etmezken öğretim programlarında Medine ve Mescid-i Nebi ziyareti de yer almaktadır. Kurban ibadeti öğretim programlarında tarihsel süreci de dahil olmak üzere ayrıntılı bir şekilde ifade edilmektedir. Hac konusundaki genel bilgi aktarımı yanında kurban ile ilgili daha ayrıntılı bilgilerin ihtiva edecek şekilde işlenmesi gündelik hayatta ve öğrencinin gündeminde daha çok yer alıyor olmasından kaynaklanabilir.

2.1.2.6. Bid'atlar

“Sünnetin karşıtı, din konusunda sahâbe ve tabiîn'in yapmadığı delilin de yapılmasını gerektirmediği sonradan çıkarılmış uygulamalar” olarak tanımlanan Bid'at³⁶¹ kavramı, dinde sonradan ortaya çıkarılmış, icat edilmiş inanç ve ibadetlerin Bid'at olduğu ve her Bid'atin bir sünneti yok ettiği Hz. Peygamber tarafından ifade edildiği üzere çalıştığımız konu ile ilişkili olarak ibadetlerde âyet ve hadislerde belirtilmiş/standartlaştırılmış olan zaman, mekân, miktar ve şeklin dışında farklılaştırılmış her türlü ibadet oluşumu bid'at olarak telakki edilmelidir.

Bu kapsamda bazı programlarda bununla mücadele edilmesi gerektiği ifade edilirken bazı programlarda kültürel bazı oluşumlar ibadet kisvesi altında yer bulabilmektedir. 1926 programı içerisinde, 1976 lise 1. sınıf programında batıl inanç ve hurafelerin bilinip bunlarla mücadele edilmesi gerektiği ön plana çıkarılmakta, 2018 ortaöğretim programında 9. sınıf konuları içerisinde ibadetlerin temel ilkeleri olan Kur'an ve sünnete uygunluk, niyet ve ihlas ilişkisi ele alınırken bid'atlardan

³⁶¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 59.

kaçınmak gerektiğine vurgu yapılır iken 1956 programında ortaokul 2. sınıf konuları içerisinde mevlitten bazı bölümlerin okunması istenmektedir.1982 temel eğitim 8. sınıf programında manevi değerlere saygı içerisinde türbelere saygı ile yerleşik tören ve uygulamalar içerisinde mevlide de yer verilmektedir. Dini günler ve geceler içerisinde kandil geceleri de sayılmaktadır. 2000, 2006 ve 2010 ilköğretim 7. sınıf programında görünmeyen varlıklar kapsamında cinlerden ve bunlarla ilgili yanlış inanç ve uygulamalardan -sihir (büyü) yapma, fal bakma ve ruh-cin çağırma-bahsedilmektedir. 2010 ilköğretim 7. sınıf programında kültürümüzdeki dini motifler başlığı altında örf alanındaki mevlit uygulaması anlatılmaktadır. 2005 ve 2010 ortaöğretim 12. sınıf programında ölen kişi için yapılacak işlerden bahsedilirken mevlit okunması gibi dini-kültürel uygulamalar hakkında bilgiler verilmektedir. 2018 ilköğretim 4. sınıf programında bir hatırlatma uygulaması olan salâ musikimizde dini örnekler olarak ifade edilmektedir.

Bid'atlar konusunda tanımından başlamak üzere çeşitlerine varana kadar ortak bir dilin olmaması Müslümanlar arasında olduğu gibi öğretim programlarında da tutarsız anlatımlar ortaya koymaktadır. Dinin yasakladığı sihir, büyü, falcılık, cin çağırma, ruh çağırma gibi yanlış uygulama ve hurafeler yerilirken diğer bid'at unsurları olarak görülebilecek olan mevlit, mübarek geceler, salâ gibi halk tarafından ibadet telakki edilen uygulamalar dinî-kültürel geleneksel uygulamalar olarak tasvip edilebilmektedir.

2.1.2. Evlilik-Boşanma (Nikah ve Talak)

İnsanoğlunun tarihsel süreç içerisinde aile kurma ve bununla neslini devam ettirme isteği yanında gelecek nesillere inancını, dinini, gelenek ve kültürünü aktarma ve böylece kendinden olanları çoğaltma gibi bir amacının olması evlilik konusunu dinin, hukukun ve ahlakın konusu haline getirmiştir. Evliliklerin kurulması ve devamı ile boşanmaların meydana gelmesi durumunda hak ve hukukun nasıl gerçekleşeceği ile ilgili hükümler konulmuştur.

2.1.2.1. Evlilik (Nikah) ve Süt Akrabalığı

Fıkıh eserlerinde ibadetler bölümünün akabinde nikah bölümü yer almaktadır. Burada nikahın tanımı verilmekte, icab ve kabul ile şahitler huzurunda gerçekleşen bir

akit olduğu ifade edilmektedir. Nikahlanacak kişilerde aranan özellikler anlatılmaktadır. Nikahlanması haram olan kişiler sayılmaktadır. Ehl-i kitap ile nikah konusu işlenmektedir. Nikahta velilerin durumu ve eşler arasındaki denklik hususu anlatılıp fuzulünün nikahı irdelenmektedir.³⁶² Erkeğin evleneceği kadına vereceği mehir ve boşanma halinde mehrin ne olacağı hususu ayrıntılı olarak konu edilmektedir. Kölenin ve kafirin nikahı ayrı başlıklar olarak anlatılmaktadır. İrtidat durumunda nikahın akıbeti konusunda bilgi verilir. Birden çok eşi olan kişinin adaleti de konu olarak yer alır. Süt emme yoluyla akrabalığın oluşmasındaki süt emme miktarı ve süresi gibi hususlar eserlerde yer bulur.³⁶³

1948 ilkokul 4. sınıf programında İslâmlıkta ahlaklılık içerisinde kişinin ebeveynine aile bireylerine ve topluma karşı ortaya koyması gereken ahlaki konular görev ve sorumluluk olarak işlenmektedir. 1956 ortaokul 1. sınıf programında aile konusu ahlak bölümü içerisinde anlatılmakta aile mensuplarının birbirlerine karşı görev, sorumluluk ve hakları ile hısım-akraba ve komşularla ilişkilerimizde dikkat etmemiz istenen hususlar dile getirilmektedir. Âdâb-ı muaşeret konusunda edep ve terbiyenin tanımı yapılmakta, meclislerde, misafirlikte, misafirlere, muhtaçlara, kadınlara, çocuklara, büyüklere, küçüklere nasıl davranılacağı, dini gün ve gecelerde, bayramlarda nelerin yapılacağı anlatılmaktadır.

Anne-baba ve çocukların birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarının olduğu, bu görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinin hem bireylerin hem ailenin hem de toplumun yararına olacağı aksi durumda herkesin kendi payına düşen zarara katlanması gerektiği izahtan varestedir. Aile içi görev ve sorumlulukların hem anne-babadan çocuklara hem çocuklardan anne-babaya hem de kardeşler arasında vaki olduğu sorumlulukların yerine getirilmesinin hem insanî hem de dinî bir yükümlülük olduğu bilinmelidir. Sorumlulukların yerine getirilmesi haklara daha kolay kavuşma imkânı doğuracaktır.³⁶⁴

1967 lise 2. sınıf, 1976 lise 1. sınıf programında İslâm'da aile düzeni konusunda kadın hakları vurgusu yapılmaktadır.

³⁶² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/237-247.

³⁶³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/248-258.

³⁶⁴ Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 147-155.

1974 ilkököl 4. sınıf programında çocuk ve aile konusunda aile bireylerinin görev, sorumluluk ve hakları dile getirilmekte aile bireylerinin birbirlerine olan saygı ve hoşgörülerinin gerekliliği vurgulanmakta ailenin ahlakî ve eğitici rolü üzerinde durulmaktadır. Ahlakî gelişim, değerlere saygı üzerinden işlenmektedir (kutsala değerlere saygı başlığı 1975 yılında güncellenen müfredata eklenmiştir). İnsanın kendisini tanıması bölümünde insanın özellikleri, ahlakî yanı işlenirken kızların ve erkeklerin birbirlerine karşı davranışları -mahremiyet- da ele alınmaktadır. İlkööl 5. sınıf programında dördüncü ünite de aile ahlakı içerisinde ailenin önemi ve (tarihsel süreçteki yeri 1975 yılında güncellenen müfredatta var) görev, sorumluluk ve haklar çerçevesinde gündem olmaktadır. Ailenin kuruluş ve devamı için maddî, ahlakî, duygusal, sosyal ve (manevi şartlar 1975 yılında güncellenen müfredatta var) şartların olması gerektiği ifade dilmektedir. Ortaööl 1. sınıf programında mutluluğa ulaşabilmek için kendimize, ailemize karşı görevlerimizi yapmamız sorumluluklarımızı üstlenmemiz gerektiği dile getirilmektedir. Ortaööl 2. sınıf programında aile ahlakı konu edilmektedir. Burada ailenin önemi, sosyal ve ahlaki olgunluk, karakterlerin uyuşması, inanç, düşünce ve davranışların uyuşması, karı-kocanın hak ve sadakat görevleri, boşanma, aile bireylerinin görev ve iş bölümü yapması, maddî imkanların dikkate alınarak dengeli yaşanılması, sağlıklı bir hayat için bulaşıcı hastalıklardan -verem, frengi, trahom- sakınılması, keyif verici maddelerden uzak durularak zararlarından emin olunması gerektiği ifade edilmektedir. Lise 2. sınıf programında her yönüyle aile kurumu yer almaktadır. Ailenin önemi, toplumun temeli oluşu, oluşumu, tarihsel evrimi, Türklerde aile kurumu, aile kurumunu zorlayan maddi, manevi, ahlakî, psikolojik, sosyal şartlar incelenmektedir. Evlilik kurumu bunun devamlılığın sağlanması, eşlerin hak ve sorumlulukları bu bölümde yer bulmaktadır. Aile içerisinde çocukların hak ve sorumlulukları ebeveynler-çocuk ve kardeşlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları anlatılmaktadır. Aile olma duygusunun eğitiminin aile, okul ve toplum üçlüsünde verilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

1976 ortaööl 3. sınıf programında ailede anne babaya düşen görevler -sıhhat, çocuk bakımı, eğitim ve öğretim, çalışıp kazanmak-, çocuğa düşen görevler -ebeveyne sevgi ve saygı göstermek, öğrenim- olarak yer bulmaktadır. Lise 1. sınıf programında bedenî, ruhî ve ailevi vazifelerimiz anlatılmakta burada ailenin kutsiyeti, kadın hakları,

ebeveynlerin çocuklarına çocukların da anne-babalarına karşı vazifeleri yer almaktadır.

1982 temel eğitim 4. sınıf programında ailemiz, evimiz ve çevremiz üst başlığı yer almaktadır. Burada anne, baba, kardeş ve aile sevgisi, iyi huylu olmanın gerekliliği, evimizde yaptığımız ibadetler, evimizde Ramazan ayı, komşularla ilişkilerimiz, birbirimizi sevmek ve saymak, doğayı, hayvanları sevmek ve korumak konuları üzerinde durulmaktadır.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 8. sınıf programında bazı tören ve geleneklerimiz başlığı altında, ad koyma, sünnet olma, selamlaşma, bayramlaşma, akraba ve arkadaş ziyareti (sıla-i rahim), hasta ziyareti, cenaze töreni, kabir ziyareti, manevî değerlere saygı -cenaze, mezarlık ve türbelere, töre ve geleneklere saygı-, mevlid ve evlenme tören ve uygulamalarına yer verilmektedir. 1992 ilköğretim 8. sınıf programında ayrıca konukluk, sofrası, kılık-kıyafet, yolculuk, konuşma, telefon görüşmesi, kutlamalarda dikkat edilmesi gereken görgü kurallarına yer verilmiştir.

1982 ortaöğretim ve 1992 ortaöğretim 2. sınıf programında aile düzeni başlığı altında anne-baba hakları, kardeş hakları, akraba hakları ve komşu hakları konu ile ilgili âyet ve hadislerle ilişki kurularak öğretilmektedir.

1992 ilköğretim 6. sınıf programında ahlakî özellikler içerisinde kendimize, ailemize, öğretmenlerimize, kardeşlerimize, yakınlarımıza, toplumumuza ve milletimize karşı görevlerimizin neler olduğu anlatılmaktadır.

2000 ilköğretim 4. ve 7. sınıf programında ailenin çocuğu sevdiği, ona güven verdiği, anne-babanın çocuklarının iyiliğini istediğini, anne-babaya iyi davranılması, saygı gösterilmesi gerektiği, kardeşlerle iyi geçinmenin önemini ve bütün aile bireyleri arasında sevgi ve saygının hâkim olması gerektiği çocuğun küçük dünyası merkezinde işleniyor. 2000 ilköğretim 7. sınıf programında ebeveynlerin çocuk yetiştirme sorumluluğuna vurgu yapılan bölümde başka bir öğretim programında rastlanılmayan aile planlaması da konular arasında yer almaktadır.

Aile planlaması uygulamalarının 2000’li yılların öğretim programında yer alması ilginç bir durum olarak dikkati celbetmektedir. 1990’lı yıllara gelene kadar nüfus artışı savunulurken bu yıllardan sonra nüfus planlaması uygulamaları ile nüfus

artış hızının düşürülmesi çalışmaları yoğunlaşmaya başlamıştır. Bunu çeşitli toplumsal, ekonomik ve konjonktürel sebepleri sayılabilmektedir.³⁶⁵ Bu uygulamanın bireysel (doğum kontrolü, çocuk düşürme, kürtaj gibi) ve toplumsal (nüfus planlaması gibi) boyutları bulunduğundan fikhında bu işlemlerle ilgili helal-haram noktasında hükümler koyduğu gibi bu uygulamaların nedenleri ve sonuçları ile de ilgilendiği görülebilmektedir.³⁶⁶

2005 ortaöğretim 9. sınıf programında değerlerin oluşumunda dinin ve yaşanılmasında ailenin yeri ve önemi anlatılırken ahlaki değerler ile örf ve adetlerin dinle ilişkisi kurulmaktadır. Toplumun temelini oluşturan ailenin önemi vurgulanırken dinlerin evliliğe verdiği değer öne çıkarılmaktadır. Ailenin kurulması ve korunması ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilerek aile içi ilişkilerde, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde, hısımlar ve akrabalarla ilişkilerde uyulması gereken kurallar ile ilgili öğütlere yer verilmektedir.

2006 ve 2010 ilköğretim 4. sınıf programında aile içi ilişkilerin iyilik, geçimli olmak, hak ve sorumluluklar üzerine bina edildiği anlatılmaktadır. Aile içerisinde herkesin görev, sorumluluk ve haklarının olduğu vurgulanmakta ebeveyn-çocuk ve kardeşlerin problem oluşturma değil çözüm odaklı geçim temelli bir yaşamı öncelemeleri istenmektedir. İslâm'ın aile hayatına dair prensipleri anlatılmaktadır. 2010 ve 2018 İlköğretim 5. sınıf konuları içerisinde Hz. Peygamberin Hz. Hatice ile evliliği, çocukları ve eşi ile olan örnek tavırları, onlara verdiği değer anlatılırken aile içerisindeki örneklikleri – istişare etmesi, ayırım yapmaması, akraba ziyareti, cömert davranışları, ikram severlikleri, israftan kaçınmaları, yoksul, yetim ve öksüzleri korudukları ve komşularla olan iyi ilişkileri- dile getirilmektedir. 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında ahlak ve değerler alanında aile kurumu ve aileye dinlerin ve İslâm dininin verdiği önem üzerinde durulur. Ailenin kurulması, korunması, aile içi iletişim becerileri ve oluşun/oluşması muhtemel sorunları çözüm yönünde yapılması gerekenler hakkında örneklerle somutlaştırma yapılır. Kur'ân'dan ve Hz. Peygamberin aile hayatı üzerinden örnek ailenin özellikleri işlenir. Aile bireylerinin (anne-baba ve

³⁶⁵ Mesut Doğan, “Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi* (İstanbul: Sayı: 23, Ocak- 2011), 297-302.

³⁶⁶ Çolak, *İslâm Aile Hukuku*, 255-266.

çocuklar) hak, görev ve sorumlulukları temelinde akraba (sıla-i rahim) ve komşularla ilişkilerde gündeme alınır.

2018 ortaöğretim 10. sınıf programında din ve aile başlığında aileye dinimizin verdiği önem terbiye, yardımlaşma ve dayanışma, mahremiyet ekseninde ele alınmakta aileye zarar verecek işlerden uzak durmak vurgulanmaktadır.

Öğretim programlarında her dönemde farklı sınıf düzeylerinde aile kurumu konu olarak yer almakta olup müfredatta yer bulması daha çok ebeveynler ve çocukların hakları ve karşılıklı sorumlulukları temeline dayandırılmıştır. Ailenin oluşumunu sağlayan nikah olgusu, bunun nasıl olacağı, kadın erkek ilişkileri, mahremiyet olgusu pek yer almamaktadır. Aile, toplumun temelini teşkil eden çocukların hayata hazırlanmasını sağlayan bir eğitim alanı olarak görülmekte aile bireylerinin birbirlerine karşı söz ve davranışlarının sevgi ve saygı üzerine bina edilmesi istenmektedir. Akrabalar arasındaki ilişkiler de aynı gerekçelerle yer almaktadır. Fıkıh eserlerinde nikah ile başlayan ailenin bireysel ve toplumsal, hukukî ve ahlakî her yönü ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Süt akrabalığı konusu da tarihsel ve toplumsal bir gerçekliğin yansıması olarak eserlerde yer alır. Evlilik ve bir sonraki başlık olan boşanma konularında nikah ve talak gibi hukukî yönü olan işlemlerin öğretim programlarında fıkıh eserlerinden farklı bir bakış açısı ile alınması çok hukukluluğa geçit verilmemesi düşüncesi olabilir. Bu nedenle evlilik ve boşanma olayı öğretim programlarında sosyal bir görev ve toplumsal-ahlaki bir konu olarak yer almaktadır.

2.1.2.2. Boşanma (Talâk) ve Nafaka

Talâk (boşanma) konusunun anlatıldığı bölümde boşanmanın sayısı, hangi sözlerle gerçekleşeceği, niyetin önemi, talâk hakkının kadına verilmesi, talâkın gelecek zamana izafesi, hastanın talâkı ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Talâk çeşitleri olarak ric'î, bâin, îlâ, hul', zihâr, liân, iktidarsızın boşaması şeklinde boşanma çeşitleri anlatılmaktadır. Evliliği sona eren kadının bekleyeceği iddet konusu anlatılır, ardından nesebin sübutu hususu açıklanır. Çocuğa bakım hakkında önceliğin annede olduğu ifade edilir. Nafaka hususu konu olarak yer alır.³⁶⁷

³⁶⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/259-305.

1974 lise 2. sınıf programında boşanma ve sonuçları mevzusu bu bölümde yer bulmaktadır.

Açıkça görüleceği üzere öğretim programlarında pek gündemde olmayan boşanma ve sonuçları konusu fıkıh eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

2.1.3. Suç ve Cezaları (Hadd-Ta'zir)

“Kitâbu'l-Hudûd” başlığı ile fıkıh eserlerinde yer bulan suçlar ve cezaları konusu had, ta'zir ve kısas şeklinde çeşitlenmektedir. Had -Kur'ân ve Sünnet'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimi³⁶⁸-cezası olan suçlar yol kesicilik, zina, zina iftirası, hırsızlık, alkollü içki içmek olarak sayılmaktadır.³⁶⁹

Fıkıhta cezası belirlenmemiş haramlar yanında cezası belirlenmiş haramların da bulunduğu izahtan varestedir. Öğretim programlarında 1975'li yıllardan sonra cezası belirlenmiş olan haramların, cezası belirlenmemiş haramlar gibi ahlak konusu ya da İslâm'da haramlar-kötü alışkanlıklar başlıkları altında fikhî-hukukî açıdan cezaları göz ardı edilerek işlenmiştir. 1976 ortaokul 3. sınıf programında haram olan davranışlar içerisinde farz olan davranışların terki, içki, kumar, fuhuş, riba-tefecilik, yalancılık, hırsızlık, pis hayvan eti yemek sayılmaktadır. Haram olan davranışların ferdi ve toplumu yıkan ve yok eden davranışlar olduğu vurgusu müşahede edilmektedir. 1982 ortaöğretim ve 1992 ortaöğretim 1. sınıf programında rüşvet ve rüşvetin toplumsal hayattaki olumsuz etkileri gündeme getirilmektedir. Ortaöğretim 2. sınıf programında kötülüklerden sakınma ve kötülükleri önleme üst başlığı altında hırsızlık yapmak, yalan söylemek, zina etmek, cana kıymak, kaçakçılık yapmak, devlet malını kötüye kullanmak, yağmacılık ve adaletsizlik, içki içmek ve kumar oynamanın kötülüğü ve bunlardan uzak durulması gerektiği işlenmektedir.

2000, 2006, 2010 ilköğretim 6. sınıf programında kul hakkına girmenin başkalarına zarar vermek olduğu ifadesi üzerinden kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan uzak durulması gerektiği öğretilmektedir. Dinimizin sakınmamızı

³⁶⁸ Ali Bardakoğlu, “Had”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996), 14/547.

³⁶⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/329-332.

istediği kötü davranışlar yalan söylemek, hile yapmak, hırsızlık, insan öldürmek, gıybet ve iftira etmek, haset, kibir, su-i zan, başkalarının özel hayatını gizlice araştırmak, alay etmek, anne-babaya saygısızlık etmek şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca dinimizin sakınmamızı istediği kötü alışkanlıklar olarak alkollü içecekleri kullanmak, uyuşturucu madde almak ve kumar oynamak yer almaktadır. Toplumsal yaşamın sevgi ve kardeşlik üzerine kurulu olduğu gerçeği hatırlatılmaktadır. 2006 ilköğretim 7. sınıf, 2010 ilköğretim 8. sınıf, 2018 ilköğretim 6. sınıf programında İslâm dinini yasakladığı kötü alışkanlıklar yer almaktadır. Alkollü içki içmek, sigara içmek/tütün mamulleri kullanmak, kumar oynamak ve uyuşturucu kullanmanın nasıl başladığı, bunlara başlamada merak ve çevrenin etkisi anlatılıp bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların bireysel ve toplumsal zararları ifade edilirken kul hakkı vurgusu öne çıkarılmaktadır. Bu tür kötü alışkanlıklardan korunmanın eğitim ve irade ile mümkün olduğu anlatılmaktadır. 2010 ilköğretim 6. sınıf, 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında dinimizin sakınmamızı istediği davranışlar/İslâm ahlakında yerilen bazı davranışlar bağılığı altında yalan söylemek, hile yapmak, gıybet etmek, iftira atmak, hırsızlık yapmak, mahremiyetin ihlali/tecessüs, anne babaya saygısızlık, israf, haset, su-i zan eylemlerine yer verilmektedir. Bu eylemlerin bireysel ve toplumsal zararları vurgulanarak bunlardan uzak durulması istenmektedir. Ayrıca küfür (kötü söz), taciz, her türlü şiddet, soygun ve kapkaç gibi ahlaki olmayan tutum ve davranışlardan da uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır. 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında aşırılıklardan (ifrat ve tefrit) uzak durulması itidal üzere yaşanılması tavsiye edilmektedir. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında GDO'lu gıdalar, bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların -uyuşturucu, sigara, alkollü içecekler, kumar- hükmü ve bunlarla mücadelenin yöntemleri, sağlıkla ilgili olarak otopsi, ötenazi, kan ve organ bağıışı, intihar ve haram maddelerle tedavi konuları öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden işlenmektedir.

Fıkıh eserlerinde suçlar ve cezaları ayrıntılı olarak hukuk formülasyonu ile anlatılırken öğretim programlarında bunların haramlığı, kaçınılması gereken kötülükler olduğu anlatılarak mevzunun ahlak dahilinde değerlendirildiği görülmekte, suça terettüp eden cezaların olduğuna hiç değinilmemektedir. Burada da karşımıza İslâm'ın bir din olduğu, dünyevi alana dair hukukî bir yaklaşımının olmadığı bakış

açısı çıkmaktadır. Bu bakış açısı suç ve ceza olgusunun hukukî yanı olduğundan ahlakî yönden doğru-yanlış ve dinî yönden günah-sevap kavramlarını kullanmayı tercih etmektedir.

Laik devlet düşüncesinden hareketle herhangi bir dine istinat etmemesi gereken hukukî yapılanma içerisinde anayasada ifadesini bulan din ve vicdan hürriyetinin inanma, ibadet etme ve din eğitimi alma ile sınırlı tutulduğu genel ve özel anlamda din istismarının önlenmesi düşüncesi ve gündelik hukukî alanın dinden bağımsız olarak akla ve bilime dayalı laik pozitif hukuk çerçevesinde düzenlenmesi gerektiği siyaset ve hukuk çevrelerinde savunulmaktadır.³⁷⁰ Öğretim programlarında haramların, kötü davranış ve alışkanlıkların yer alması tamamen pragmatik bir yaklaşımla ele alınmakta toplumsal yapının selameti için din olgusu, günah kavramı kullanıma sokulmaktadır. Burada yer alan pek çok haram ve günah davranışın başka başlıklara altında yer alabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

2.1.3.1. Zina, Kazf ve Cezası

Hadler bölümünde ayrı bir konu başlığı olarak anlatılan zina ve kazf (zina iftirası) suçunda filin gerçekleşmesinin ispatının şahitler ya da itiraf yoluyla olacağı anlatılmaktadır. Suçun cezasının celde ya da recm olduğu ifade edilir. Bu cezanın yanında farklı nedenler yüzünden ta'zîr cezasının da verilebileceği izah edilir.³⁷¹

1974 lise 2. sınıf programında ahlakın psikolojik görünümü ve bununla ilişkisinin ele alındığı birinci ünite de şuur, üst-ben ve benlik ilişkisi ele alınılıp ardından ahlakî gelişmenin basamakları incelenmekte bu kısımda cinsel ahlak, iffetli oluş, namus anlayışı, utanma duygusu ve evliliğin iyiliği konuları yer almaktadır. Üçüncü ünite de makine medeniyeti, teknoloji ve değerler konusu günün şartları içerisinde müfredata girmiş olup anılan dönemde televizyon, yazılı neşriyat ve filmlerde yer alması muhtemel zina vb. haramlar konusunda uyarılar yer alabilmektedir.

1982 ortaöğretim 2. sınıf programında zina etmenin kötülüğü yer almaktadır. 1992 ilköğretim 6. sınıf programında kişiye ve topluma karşı bazı zararlı davranışlar

³⁷⁰ Fevzi Demir, "T.C. Anayasasında Laik Devlet İlkesi ve Din ve Vicdan Özgürlüğü", *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan, C.21, Özel S., İzmir, 2019, 2845-2850.

³⁷¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/330-337, 339-343.

başlığı içerisinde iftira ve kötüleme, kusur arama, kavga ve geçimsizlik ve toplum ve ülke düzenine uymamak alt başlıklarına yer verilmektedir. Burada iftira davranışı genel bir çerçeve de anlatılmaktadır. 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında gençlik ve değerler alanında bilgi verilirken haramlardan uzak olma (iffet) konusu temel değerler içerisinde zikredilmektedir.

Zina suçu fıkıh eserlerinde cezası belirlenmiş hukuki bir suç ve haram bir fiil olarak ifade edilirken öğretim programlarında ahlakî bir kabahat dinî bir haram olarak ifade dilmekte hukukî bir suç olarak değerlendirilmemektedir. Toplumsal yaşamın sağlıklı devamı, aile içinde sadakat ile bireysel iffet ve namus gerekçeleri üzerinden ele alınmaktadır. Zina iftirası özel olarak değil genel olarak iftiranın kişiye ve topluma zararları anlatımı yapılmaktadır. Gençlik ve değerler açısından iffet değeri ile haramlardan uzak durma vurgusu yapılmaktadır. Mahremiyetin korunmasına dair uyarılar da yer almaktadır.

2.1.3.2. Hırsızlık ve Cezası

Hırsızlığın tanımı, haddi gerektiren çalmanın içeriği, çalınan malın özelliği, miktarı, cezasının (el kesme) ne olduğu ve nasıl uygulanacağı açıklanmaktadır.³⁷²

1974 programında ilkokul 4. sınıf konularında beşinci ünite de geçerli bir yol takip etmek ve gidişat için iyi olmak -doğru, cesur, dürüst, çalışkan, samimi, yardımsever- ve kötülüklerden-yalan, dedikodu, iftira, hırsızlık, hile, uygun ve kaba şakalar, kibir, aşağılık duygusu, züppelik, cimrilik, korkaklık, bencillik, gaddarlık (1975'te güncellenen müfredatta var)- uzak durmak gerektiği öğretilmektedir. 1982 ortaöğretim 2. sınıf programında hırsızlık yapmanın kötülüğü anlatılmaktadır.

Bu başlık altında yer alabilecek olan hırsızlığın kötü yasaklanmış bir davranış olduğu kul hakkı hassasiyeti olan bir husus olduğu yukarıda yer alan suçlar ve cezalar genel başlığı altında yer aldığından tekrara düşmemek için burada o bölüme atıf yapmakla yetinip değerlendirme yapılacaktır. Hırsızlık haram ve yasaklanmış kötü bir davranış olarak ifade edilmekte fıkıhtaki ayrıntılı anlatım ve suç-ceza ilişkisine programlarda yer verilmemektedir.

³⁷² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/344-351.

2.1.3.3. Yol Kesicilik ve Cezası

Yol kesmenin tanımı, buna eşlik eden başka suçlarının işlenip işlenmediği ele alınıp cezanın ne olacağına tespiti anlatılmaktadır.³⁷³

1982 ortaöğretim 2. sınıf programında devlet malını kötüye kullanma, kaçakçılık ve yağmacılık yapmanın kötülük olduğu ve önlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. 2018 ortaöğretim 11. sınıf programında din istismarı ile İslâm dinini esas aldığı iddia eden şiddet ve terör oluşumlarının cihat ile ilişkilendirilemeyeceği ifade edilmektedir.

Yol kesicilik suçu ve cezası fıkhıdaki anlatımına benzer şekilde öğretim programlarında yağmacılık ve kaçakçılık ile ilişkilendirilerek devlet malının kötüye kullanımının önlenmesi istenmektedir.

2.1.4. Cihat

Fıkıh eserlerinde “Kitâbu’s-Siyer” adı ile yer alan cihat kavramı fiili savaş olarak ifade edilmekte olup kafir ve isyancılar ile yapılan silahlı mücadeleyi anlatmaktadır. Hükmünün farz-ı kifaye olduğu saldırı durumunda farz-ı ayn olduğu belirtilmekte muaf olanlar anılmaktadır. Cihatta İslâm’a davet ve cizye teklifleri yapılacağı vurgulanmakta ağaç ve ürünlere zarar verilmeyeceği, işkence ve müse yapılmayacağı, muhariplerle ilişkiler ve sulh tekliflerinin değerlendirileceği ifade edilmektedir. Cihat bölümünde İslâm savaş hukuku anlatısı yapılmaktadır.³⁷⁴

Bu bölümde öğretim programlarında yer alan konular vatan sevgisi, bu uğurda verilecek mücadele ve müdafaa ile bunun sonucunda meydana gelmesi muhtemel şehitlik ve gazilik durumları öne çıkarılarak dinin bu konuda ortaya koyduğu manevi motivasyon ve şehitlik mertebesinin yüceliği temelinde askerlik görevi/hakkı bilinci ile anlatımlar yapılmaktadır. 1956 ortaokul 1. sınıf, 1967 lise 2.i sınıf, 2010 ilköğretim 5. sınıf programında ahlak bölümünde vatan sevgisi ve müdafaaşı işlenmekte şehitlik ve gazilik kavramları yer almaktadır. 1968 ilkokul 5. sınıf programında ahirete iman konusunun yer aldığı kısımda vatan-millet uğruna can vermenin şahadet olduğu ifade edilmektedir. 1974 ortaokul 1. sınıf programında hayata saygı -savaş ve barış-, meşru

³⁷³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/352-353.

³⁷⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/3534-360.

müdafaa, vatan savunmasında şehitlik ve gaziliğin önemi anlatılmaktadır. Lise 2. sınıf programında savaş ve ahlak başlığı altında Türklerde savaş yasalarına yer verilmektedir. 1976 ortaokul 3. sınıf programında toplum içerisinde kişiye düşen görevlerin iyilik ve yardım, vatan sevgisi, askerlik yapmak, vatan uğrunda savaşmak olduğu ifade edilmektedir. 1976 lise 1. sınıf programında vatan sevgisi üst başlığı altında askerlik görevi, nöbet tutma, savaşa hazırlık ile vatan için çarpışma ve akabinde şehitlik -cennetteki yeri- ve gaziliğin önemi üzerinde durulmaktadır. 1982 temel eğitim 5. ve 8. sınıf, 1992 ilköğretim 5. sınıf programında vatan ve millet sevgisi ile görevlerimiz içerisinde vatan savunmasının/askerliğin kutsallığı, şehitlik ve gaziliğin derecesi/önemi, kutsallara -vatan, bayrak, millet, İstiklal Marşı, Türk ve devlet büyüklerine, millî kahramanlara- saygı göstermek konusu yer almaktadır. 1982 ortaöğretim 1. sınıf, 1992 ilköğretim 8. sınıf programında vatan ve devletin bölünmezliği gündeme getirilmekte devlet ve millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır. Lise 1. sınıf müfredatına böyle bir konunun konmasının arkasındaki sebebin 1980 darbesi öncesinde memlekette yaşanan bölücü ve yıkıcı terör olaylarının, gençlik hareketlerinin olması bu olayların millî güvenliğe ve ülke huzuruna kastetmesi ile 1990'larda giderek artan PKK terör örgütü saldırılarının muhtemeldir. Bu durumda göstermektedir ki öğretim programlarındaki konuların ve amaçların oluşturulmasında ülkenin içinde bulunduğu siyasi-toplumsal atmosfer etkili olabilmektedir.³⁷⁵

2000 ilköğretim 6. sınıf programında barış asıl olmak üzere vatan ve millet sevgisi etrafında çalışmak, gerekirse savaşmanın gerekliliği şehadet kavramını da içerecek şekilde anlatılmaktadır. Şehit ve gazilere bir vefa borcu olarak saygı gösterilmelidir. 2005 ortaöğretim 9. sınıf programında toplumu birleştiren temel değerler olarak vatan ve millet sevgisi, bayrak ve İstiklal Marşı, hürriyet ve bağımsızlık, insan haklarına saygı teması yer bulmaktadır. 2006 ilköğretim 5. sınıf programında vatan ve millet kavramlarının tanımı ve İstiklal marşı ve bayrağın önemi ile bunlarla ilgili görevler temelinde askerlik yapılması, barışın yurt ve dünyada sağlanması, şehitlik ve gazilik mertebelerinin önemi anlatılmaktadır.

³⁷⁵ Zengin, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri", 130.

2018 ilköğretim programında 6. sınıf konuları içerisinde şehâdet ve gaziliğın değeri ve bunlara karşı şükran borcumuz olduğu belirtilir. 2018 ortaöğretim programında 11. sınıf konuları içerisinde Kur'ân'dan kavramlar yer aldığı ünite de cihat kavramı çalışma, gayret, can ve mal ile din uğruna mücadele etmeyi kapsayacak şekilde izah edilirken Bakara sûresinin 153-157 âyetlerinde şehitlik ve gazilik konuları vurgulanmakta cihat kavramına değinilmektedir.

Fıkıh eserlerindeki İslâm savaş hukukunun tüm detaylarının yer aldığı görülürken öğretim programlarında vatan savunması, devletin devamlılığının sağlanması, milletin birlik ve bütünlüğü, bayrak ve İstiklal Marşının önemi belirtilerek İslâm'ın kavramları olan şehitlik ve gaziliğın yüce bir makam olduğu ve şehit ve gazilerin vefâ gösterilmesi gereken kahramanlar olduğu vurgulanmaktadır. Buradaki şehitlik ve gazilik kavramları ulus devletin ve Türk milletinin bekâsı için araçsallaştırılarak kullanılmakta cihadın dini boyutu gündeme getirilmemektedir. Savaşılması gereken gruplar kafirler değil devlet otoritesinin belirlediği düşmanlardır.

2.1.5. Ortaklıklar (Şirket, Mudarebe, Müzâraa, Müsakat)

Fıkıhta şirketin tanım ve çeşitleri, bunlarla ilgili hükümler ayrıntılı olarak hukuki bir biçimde anlatılmaktadır.³⁷⁶

1926 ilkokul 4. sınıf programında İslâm dininin temeli, ahlakın önemi, çalışmanın gerekliliği, tembelliğın kötülüğü ve riyakarlıktan (sahtekarlık) uzak durulması gerektiği işlenmektedir. 1974 ilkokul 5. sınıf programında 1974'te "ahlak ve emek" başlığını taşıyan konu 1975'te "çalışma ve ticaret ahlakı" olmaktadır. İçerikte ise emek, iş birliği ve imece kavramları ortakken 1975'te iş ve ticaret ahlakı başlıkları da eklenmiş olup toplumsal hayatta iş birliği ve şirket ortaklıkları konusu gündeme alınmaktadır. 1974 ortaokul 1. sınıf programında çalışma hayatı, emek, teşebbüs, iş veren ve işçi hak ve sorumlulukları sosyal güvenlik ile ilişkilendirilerek anlatılmakta mülkiyet ve millî servete saygı ele alınmaktadır.

1982 temel eğitim 6. sınıf, 1982 ve 1992 ortaöğretim 2. sınıf programında İslâm'da çalışmaya verilen önem çalışmanın ibadet olması ve Hz. Muhammed'in çalışma ile ilgili sözleri ile aktarılmaktadır. Ortaöğretim 2. sınıf programında Türk

³⁷⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/388-398.

geleneğinde iş, çalışma, üretme ve ticaret ahlakı ile ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. 1992 ilköğretim 5. sınıf programında İslâm'ın çalışmaya verdiği önem, çalışmanın ibadet oluşu ve iki günü eşit olanın zararda olacağı bilinci yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

2006 ilköğretim 8. sınıf programında insan rızkını çalışma ve gayret ile elde eder. Toplumsal yasalar insanın ve toplumun her yerde ve her zaman muhatap olduğu yasalardır. Bu yasalar herkes için aynı işlemektedir. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında İslâm'ın mülkiyet anlayışı çerçevesinde fakirlikle mücadele, işçi-işveren ilişkileri, hak ve sorumlulukları öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden işlenmektedir.

Fıkıhın hukukî-teknik yönü öne çıkararak konu ettiği şirket (ortaklıklar) mevzusunu öğretim programlarında daha çok çalışma, emek, toplumsal gereklilikler temelinde peygamberimizin çalışma ile ilgili örneklikleri ile ticaretin önem ve ilkeleri öne çıkarılarak işçi-işveren hak ve sorumlulukları üzerinden anlatım yapılmaktadır. Böylece çocuk ve gençlerin iş hayatına girdiklerinde en azından emek, iş ve işveren hak ve sorumluluklarının farkında olarak yetişmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Çalışarak hem dünya hayatı kazanılır hem de dini hayatın bir gereği yerine getirilmiş olur mesajı verilmektedir.

Öğretim programlarında yer alan amaçlar dikkatle incelendiğinde yetiştirilmek insan tipinin öncelendiği görülmektedir. İş ve çalışma hayatında yer alacak olan insanların daha ilköğretim seviyesinden bu perspektif doğrultusunda hayata hazırlanması gerekmektedir. Bütün derslerde olduğu gibi din ve ahlak derslerinde de her sınıf seviyesinde bu amaç müşahede edilmektedir.³⁷⁷

2.1.6. Bağışlar (Vakıf ve Hibe)

Menkul ya da gayri menkul malların bedelsiz olarak kişi ya da toplumun faydalanması için bağışlanması içeren kavramlar ve uygulamalar olan vakıf toplum yararına bağış olarak fikhî bir muamele olarak anlatılmakta bunun nasıl olacağı,

³⁷⁷ Fatih Demir, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları Kapsamında Yetiştirilmek İstenen İnsan Modeli*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 2018), 213-217.

kimlerin neleri kimler için vakfedebileceği vakıf malları ile ilgili tasarruflar anlatılmaktadır. Hibe işlemin şartları, kimlerin hibe yapabileceği, nasıllığı, hükümleri ve hibeden dönme hususları yer almaktadır.³⁷⁸

1956 ortaokul 2. sınıf programında hayır kurumları vakıf kavramı öne çıkarılarak anlatılmaktadır. 1976 ortaokul 3. sınıf programında Türkler tarafından meydana getirilen hayır kurumları -vakıflar- anlatılmaktadır. Başlıca vakıflar başlığı altında kervansaray, çeşme, köprü, imaret, sebil, dâru'ş-şifa, medrese ve kütüphaneler zikredilmektedir 1976 lise 1. sınıf programında İslâm'da sosyal yardımlaşmaya yer verilirken burada sadaka, karz-ı hasen (karşılık beklemezsizin borç verme) ve hediyeleşme anlatılmaktadır.

Öğretim programlarında daha çok yardımlaşma kurumları ve toplum hizmetine sunulmuş olan mimari ve kurumsal yapıların vakıf müesseseleri ile hediyeleşme uygulaması ile hibenin anlatıldığı görülmekte olup bu işlemlerin fıkıh kitaplarında anlatılan hukuki-tekniik boyutlarına temas edilmemektedir.

2.1.7. Alışveriş (Büyû')

İnsan oğlunun ictimâî hayatta birlikte varlığını sürdürebilmesinin asgari gereği etkileşim ve iletişim içerisinde sosyal münasebet kurması yer alır. Bu münasebetleri önemli bir bölümü mal, emek ya da ücret karşılığında alışveriş yaparak ihtiyaçlarını gidermesi şeklinde gerçekleşmektedir. Fıkıh eserlerimizde alışveriş konuları insanın bu ihtiyacına binaen önemli bir yer işgal etmektedir. Alışverişin ne ile yapılacağı, nasıl yapılacağı, hangi şartlarda geçerli olacağı, bunların hükümleri gibi ekonomik-hukukî ayrıntılar ile anlatılmaktadır. Alışveriş çeşitleri, alışverışı geçersiz kılan hususlar, alışverişle ilgili diğer meseleler yer almaktadır.³⁷⁹

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 5. sınıf programında düşünce, konuşmada-sözde, davranışta-alışverişte-ölçü ve tartıda doğru olmak gerektiği işlenmektedir. 2018 ilköğretim 8. sınıf programında Hz. Şuayb'ın kıssası anlatılırken ölçü ve tartıda hile yapılmaması ve uyulması gereken kurallar ibret alınması cihetiyle konu edilmektedir.

³⁷⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 1/150-156, 399-405.

³⁷⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/5-67.

Fıkıh eserlerinde alışverişin malî-hukukî yönleri ön plana çıkarılırken öğretim programlarında alışverişin fıkıhtaki hukukî yönlerinden ziyade insanlar arasındaki münasebetlerde doğruluk, dürüstlük, ölçü-tartıda aldatmamak ve hile yapmamak gibi tutumlar genel ifadelerle anlatılmaktadır.

2.1.8. Şahitlik

Hukuki anlaşmazlıkların çözümünde ve hak-hukuk ortaya çıkaran muamelelerde ve işlenen suçlarda hakkın teslimi ile haklı-haksızın ayırt edilebilmesi için delil ile şahitliğin de önemli bir yeri vardır. Bu öneme binaen fıkıh eserlerinde şahitliğin tanımı, şahitlerin şartları, kullandıkları sözler, erkek-kadın farkı, şahitliği geçerli ve geçersiz kişiler, şahitlikte akrabalık, şahitlikten vazgeçme gibi adaletin tesisi için gerekli hukuki anlatımlar yer almaktadır.³⁸⁰

1956 ortaokul 2. sınıf programında konuşmalarımızda doğruyu ve hakkı müdafaa etmenin gerekliliği yanında yalan, gıybet, iftira, koğuculuk (laf taşıma) dan uzak durulmasının önemi anlatılmaktadır. 1976 ortaokul 3. sınıf programında toplum içerisinde kişiye düşen görevlerin ise genel anlamda doğruluk, iş hayatında doğruluk, dürüstlük, adalet, hakka saygı olduğu ifade edilmektedir.

1982 ortaöğretim 1. sınıf programında temizlik ve doğruluk başlığı altında temizliğin toplumsal önemi ele alınırken daha çok doğruluk kavramı etrafında manevî-ahlakî yön öne çıkarılmakta konuşma, düşünme ve davranışta doğruluk alt başlıkları yer almaktadır. 1982 ortaöğretim 2. sınıf programında yalan söylemenin kötülüğü anlatılmaktadır.

Fıkıh kitaplarında hukukî yönleri öne çıkarılan şahitlik konusu öğretim programlarında doğru konuşmak, şahitlikte doğru olmak, toplumsal yaşamda adalet ve güvenin tesisi için gerekli ahlaki tavırlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.9. Emanetler (Vedia, Ariye)

Emanetin tanımını başkalarına koruması için verilen mal olarak yapan fıkıh eserlerinde emanet ile ilgili hükümler, onun korunması, zarar görmesi halinde tazminin şartları ve diğer hususlar zikredilmektedir. Birisine bir şeyin faydasından

³⁸⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/83-97.

yararlanması için verilmesine ariye kavramı kullanılmakta ve bunun ile ilgili hükümlerde anlatılmaktadır.³⁸¹

1956 ortaokul 2. sınıf, 1976 ortaokul 3. sınıf programında Müslümanlıkta ahlakın temelini oluşturan kavram ve ilkeler -iffet, izzeti nefis, nefse hâkim olma, sabır, sebat, doğru sözlülük, cömertlik, kahramanlık (şecaat-cesaret), tevazu, ağırbaşlılık, sözünde durma ve emanete riâyet- yer almaktadır.

Öğretim programlarında emanetin korunmasının ahlaki boyutu öne çıkarılırken fıkıh kitaplarında hukukî yönleri anlatılmaktadır.

2.1.10. Hayvan Kesimi

Hayvanların kesimi konusunda kesim işleminin kimler tarafından yapılacağından, kesecek kişinin dini, içtimâî ve bedenî durumu zikredilmekte Müslüman ve ehl-i kitabın her ne durumda olursa kestiğinin helal olduğu ifade edilirken müşrik, Mecûsî, mürtedin ve bilerek besmele çekmeden kesen kişinin kestiğinin helal olmayacağı açıklanmaktadır. Besmele çekilmesi ile ilgili ayrıntılar dillendirilmektedir. Kesimin mekruhları ve sünnetleri açıklanmaktadır. Yenilmesi haram ve mekruh olan hayvanlar sayılmaktadır. Deniz hayvanlarından balığın yenilmesini helal olduğu ifade edilmektedir.³⁸²

Kurban ibadeti konusunda kurbanın hükmü, kurban olacak hayvanlar ve özellikleri, kurban hisseleri, kesim zamanı, etin dağıtımı, derisinin ne yapılacağı hususları ayrıntıları ile anlatılmaktadır.³⁸³

1956 ortaokul 1. sınıf programında iyilik ve yardımseverlik konusunda hayvanlara iyilik konusu da yer bulmaktadır. 1974 ilkokul 4. sınıf programında çocuğun yaşadığı doğal çevre ile ilişkilerinde ise doğaya ve hayvanlara sahip çıkma, onlara zarar vermeme -av ve kasaplık hayvanlar ile hayvan dövüşleri detayı bile yer almakta- ve zararlarından kaçınma anlatılmaktadır. 1974'te "insanın kurbanı hayvanlar" başlığı, 1975 programında "insana yarar sağlayan hayvanlar" şeklinde

³⁸¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/143-149.

³⁸² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/215-221.

³⁸³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/222-225.

değiştirilmiştir. Bu bölümdeki “kurbanlık hayvanlıklar” 1975 programında “dini ve sosyal yönden” açıklamasıyla yer almaktadır.

Hayvanların kesimi ve kurban ibadeti konusunun artarda anlatıldığı fıkıh eserlerinde kesim ve kurban ibadetinin ayrıntıları anlatılırken öğretim programlarında hayvan kesimi konusunda eziyet etmeksizin kesilmesi, onlara zarar verilmemesi işlenirken kurban ile ilgili ayrıntılar ve kurbanın bireysel, toplumsal yararları, tarihi süreçte ve diğer dinlerde kurban ritüelleri hac ile ilgili bölümlere eklenmiş olarak anlatılmaktadır.

2.1.11. Mekruhlar (Yiyecek, İçecek, Giyecek, Alışveriş, Kazanç vb. Hususlarda Hoş Görülmeyenler)

Mekruh kavramı genel olarak “harama yakın olan” şeklinde ifade edilirken “terki yapılmasından evla olan” şeklinde izah edilmektedir. Yeme fiilinin farzdan harama kadar değişik hükümlere tabi olduğu anlatılmaktadır. Yenilmesi haram olanlar sayılmaktadır. Sünnet olan yeme içme şekli anlatılmaktadır.³⁸⁴

Kazançların en faziletlisi cihattan gelendir, sonra ticaret, çiftçilik, zanaattır. Kazancın farzdan harama kadar değişen hükmü zikredilir. Kazancın kimler için harcanacağı sayılmaktadır.³⁸⁵

Elbiseler ve giyinme konusunda farzdan harama kadar hükümler zikredilmekte elbiselerin renklerinde müstehaplık ve mekruhluk anılmakta, sünnet olan giyimin yanında erkek ve kadınlara has giyim ve süslenme malzemeleri ve biçimlerine yer verilmektedir.³⁸⁶

Elbise ve giyim konusunun ardından bakılması ve dokunulması haram olan kişi ve bölgelere dair hükümlere -zaruret halleri de dahil olmak üzere- yer verilmektedir.³⁸⁷

Alışverişte mekruh olan işlemler anlatılmakta, ihtikarın hükmü izah edilmektedir.³⁸⁸

³⁸⁴ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/226-228.

³⁸⁵ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/229-231.

³⁸⁶ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/231-235.

³⁸⁷ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/232-239.

³⁸⁸ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/242-244.

Çeşitli yarışmalar düzenlenmesi caiz iken bunun ticareti, üzerinde çokça konuşulması ve fıska götürme durumunda mekruh olacağı ifade dilmektedir. “Yalan haramdır” genel hükmünün istisnası olarak yalan konuşmanın değişik durumlardaki hükmüne yer verilmektedir. Gıybet konusundaki cevazlar ifade edilmekte iken çeşitli oyunların -tavla, satranç vb.-hükümleri serdedilmektedir.³⁸⁹

1956 ortaokul 2. sınıf programında ahlak bölümünde sağlımızı ve hayatımızı korumak bölümünde temizlik, yeme-içme, yatıp kalkmada uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır. 1974 ortaokul 2. sınıf programında ikinci ünite de keyif verici maddelerden uzak durularak zararlarından emin olunması gerektiği ifade edilmektedir. Lise 1. sınıf programında dinî ve ahlakî bakımdan iyi ve kötü, alışkanlıklar, kusurlar ve erdemler konu başlığı olarak yer almaktadır. Sağlığa zararlı kötü alışkanlıklar olarak içki, sigara kullanımı, ilaçların kötüye kullanımı ve zararlı diğer alışkanlıklar ve bunlarla mücadele yöntemleri dile getirilmektedir.

1982 temel eğitim 6. sınıf, 1982 ve 1992 ortaöğretim 1. sınıf programında savurganlık konusu tanımı, zararları ile anlatılmakta savurganlıktan uzak durmanın yolları ve tutumlu olmanın önemi ifade edilmektedir.

Günümüzde tarihte olduğundan çok daha fazla oyun ve eğlence çeşitleri ortaya çıkmış, bunların gerçek ortamlar yanında sanal-dijital dünyada da sayılamayacak kadar çok çeşitliliğin olduğu bilinmektedir. Zaman israfı ve diğer savurganlık türleri içerisinde belki de günümüzde özellikle çocukları ve gençleri etkisi altına almış teknoloji, sosyal medya, dijital ortamlarda interaktif uygulamalar/oyunlar öne çıkmaktadır. Bütün bunlara dair öğretim programlarında sebepleri, sonuçları, etkileri ve hükümlerine dair doğru bilgilendirmeler içeren, sorulara cevaplar oluşturabilecek konu ve kazanımlar eklenerek güncellemeler yapılmalıdır.

Günlük hayatta çeşitli durumlara dair yeme, içme, giyinme, oyunlar vb. hususlarda hükümlerin değişik nedenlere bağlı olarak değişebileceği ifade edilirken ayrıntılı açıklamalar yapılmakta olup benzer konularda öğretim programlarında fıkıh kitaplarındaki gibi ayrıntılara girilmeksizin ahlaki bakımdan benzer yaklaşımlar

³⁸⁹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/244-254.

sergilenmektedir. Suçlar ce cezalar başlığı altında bu bölümdeki yaklaşımlara yakın yaklaşımların ve uygulamaların varlığından söz edilmektedir.

2.1.12. İçecekler

Genel anlamda “sulardan yararlanmak insan hayvan herkesin hakkıdır” bakış açısı ile suların kullanımı izah edilmektedir. Diğer içecekler konusunda hükümlerin farzdan harama kadar değişiklik gösterdiği ifade edilmektedir. Sarhoş edici içeceklerin hammaddeleri ve saklanma koşulları gibi ayrıntılar anlatılmaktadır.³⁹⁰

1982 ortaöğretim 2. sınıf programında konuları içerisinde kötülüklerden sakınma ve kötülükleri önleme üst başlığı altında içki içmenin kötülüğü ve bunlardan uzak durulması gerektiği işlenmektedir.

Öğretim programlarında içeceklerle ilgili özel bir bölüm bulunmamakla birlikte içki içmenin ve alkol kullanmanın bağımlılık yapan kötü bir alışkanlık olduğu ifade edilmektedir. Fıkıh kitaplarında olduğu gibi ayrıntılı bir şekilde içeceklerin hükümleri ile ilgili bir bölüm yoktur.

2.1.13. Adam Öldürme ve Cezası (Katl, Kısas ve Diyet)

Kasten adam öldürmenin büyük günah olduğu, cezasının kısas, kasta benzer bir şekilde adam öldürmenin büyük günah olduğu, cezasının kefarete ve diyet olduğu ifade edilirken hata ile öldürmenin çeşitli yönleri ve cezaları ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Kısas gerektiren ve gerektirmeyen durumlar ile kısasla ilgili çeşitli durumlar izah edilmektedir. Suçluların tespitinde şahitlik konusu, şahitlerin durumu ele alınmaktadır.³⁹¹

Öldürme suçu ve kısas gerektiren diğer suçlarda diyet cezasının ayrıntıları ile anlatıldığı müşahede edilmektedir.³⁹²

1982 ortaöğretim 2. sınıf programında kötülüklerden sakınma ve kötülükleri önleme üst başlığı altında cana kıymanın kötülüğü ve bunlardan uzak durulması gerektiği işlenmektedir.

³⁹⁰ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/261-264.

³⁹¹ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/282-294.

³⁹² Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/295-316.

Fıkhın bir hukuk olduğu göz önünde bulundurulduğunda insan bedenine yönelik suçlarda fıkhın amaçlarına uygun olarak cezalar koyması ve bunlarla ilgili ayrıntılı anlatımlar yapması yadırganmayacaktır. Öğretim programlarında ise bu konunun sadece öldürmenin ve insan bedenine zarar vermenin kötülük olduğu ve bunlardan uzak durulması gerektiği anlatılmaktadır. Özellikle darbe sonrası lise öğretim programlarında yer alması dönemsel gerekliliğin bir sonucu olarak okunmalıdır.

2.1.14. Miras Hukuku (Ferâiz)

Fıkhın miras konusuna dair anlatımları genişçe bir yer tutarken miras bırakan, mirasa hak sahibi olanlar, miras engelleri, mirasın paylaşımı gibi konular ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.³⁹³

2018 ortaöğretim 11. sınıf programında ölen Müslümanın ardından yapılacaklar içerisinde mirasın varislere intikali de yer almaktadır.

Mirasın hukukun konusu olması hasebiyle fıkhıta geniş yer tutmasına rağmen öğretim programlarında bir yerde ölenin ardından yapılacaklar içerisinde değinilmektedir.

2.1.15. İslâm İdare Hukuku-Yönetim Şekli

İslâm dini daha Hz. Peygamberin Medine döneminden başlamak üzere toplumsal yapının her türlü sorununu çözmek ve sorularını cevaplamak üzere oluşmuş olup sadece insan ile Allah arasındaki iman ve ibadet esaslarını düzenlemekle kalmaz, topluma dair ekonomik, siyasi, hukuki muameleleri de kapsayacak şekilde oluşmaya başlamıştır. Medine toplumunun hem kendi içerisinde hem de dışındaki topluluklarla ilişkilerini düzenleyen kurallar -Medine Sözleşmesi- koymuştur. Dört halife dönemi ve sonraki dönemlerde de Müslüman devletlerin fıkhı bir hukuk sistemi olarak yürüklükte tuttuğu tarihen sabittir. Ahkâmu's-Sultaniyeler, kanunnameler, nizamnameler gibi telifler bu konuda oluşturulmuş eserlerdir. Modern hukuk

³⁹³ Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 2/344-356.

uygulamalarının içeriğinde bulunan muhteva, fıkıh eserlerinde yer aldığı gibi yönetim ile ilgili ilke ve kurallara dair bilgilerde fakihlerce eserlerinde işlenmiştir.³⁹⁴

1924 yılında Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra henüz laiklik gündemde olmadığından 1924 Malumat-ı Vataniye dersi programında en iyi devlet yönetiminin cumhuriyet olduğundan devletin ve kişinin görev ve sorumluluklarından bahsedilmektedir. 1926 ilkokul 5. sınıf programında aklın kabul etmediğinin din tarafından da reddedildiği vurgulanıp, dünyevi işlerde aklın ve ilmin otoritesinin kabul edilmesi gerektiği anlatılarak Allah ile kul arasında bir vasıta ve dinî sınıfın olmadığı ifade edilmektedir. 1967 lise 2. sınıf programında İslâm dininde cemiyet düzeninde din-devlet ayrılığı anlatılmaktadır. İslâm'da devlet anlayışının yer aldığı bölümde demokrasi anlatılmakta Hz. Peygamberin (s.a.s.) bir devlet başkanı değil Allah'ın elçisi olduğu vurgulanmaktadır. 1974 programında lise 2. sınıf konularında üçüncü üniteye hukukun garantörleri olarak devlet (siyasi güç), ahlak, vatan-millet birlik ve bütünlüğü, devletin bölünmezliği-sürekliliği, Türklerdeki devlet-i ebed-müddet fikri (1975'te var), devlet-millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır. Sosyal adalet, demokrasi hürriyet ve eşitlikler, demokrasi sevgisi ve düşmanlığı konu olarak yer almaktadır.

İslâm düşüncesindeki şura kavramı ve istişare uygulaması, ülü'l-emre itaat istenilen âyet ile İslâm tarihinin Hulefâ-i Raşidin dönemi halife seçim usullerinden bir bölümü araçsallaştırma amacıyla kullanıma sokulmakta olup 1976 lise 3. sınıf programında İslâm dininde toplum düzeni ve devlet anlayışı anlatılırken ilk dört halifenin seçim ve şura ile belirlenmesi üzerinden İslâm'da demokrasi ve din-devlet ayrımı (laiklik) konularına temas edilmektedir. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 8. Sınıf programında laiklik ve İslâm yer almakta olup burada laikliğin dindeki yeri, İslâm anlayışına göre laiklik, laiklik açısından Müslümanlık, vicdan özgürlüğü anlatısı yapılmakta ardından devlete ve yasalara saygı başlığı içerisinde ülü'l-emre itaate vurgu yapılmaktadır.

Eğitim sisteminin laiklik eksenini üzerinden İslâm'ın sosyal, siyasî, iktisadî hayata dair tarihî-ilmî bilgi ve tecrübe mirası, yönetim ve uygulama içerikleri

³⁹⁴ Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 135-136.

görmezden gelinmektedir. Son yüzyılda âmme ve hususî hukuk alanında, anayasa ve çağdaş hukuk öğretilerine uygun kanunlaştırmalar ve mevzuat çalışmaları yapılmakta ve yapılmaya devam edilmektedir.³⁹⁵

Ülkedeki darbe sonrası askeri yönetimin telkini ile Alevilik düşüncesinin bir etkisi olarak 1982 ortaöğretim 1. sınıf programında son din Müslümanlık başlığı altında Hz. Peygamberin aile çevresi başlığı altında ehl-i beyt kavramı ve Türklerdeki ehl-i beyt sevgisi işlenmektedir. Devlete karşı görevlerimiz ele alınmakta bunların kanunlara saygı, vergi verme ve bunun kutsallığı, seçimlere katılma, askere gitme olduğu belirtilmekte, konu ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir.

Yine darbe sonrası hazırlanan 1982 ortaöğretim ikinci sınıf, 1992 ortaöğretim 2. sınıf programında vatan ve devletin bölünmezliği gündeme getirilmekte devlet ve millet bütünleşmesine vurgu yapılmaktadır ki burada hem Türklerin tarihsel olarak kutsadıkları vatan ve devlet oluşumunun korunması hem de İslâm dinine ait bazı rivâyetlerin kullanıma sokularak dini bir meşruiyet sağlanmak istenmektedir.

İslâm hukukunda uluslararası ilişkiler bölümüyle ilişkilendirebilecek olan ülke dışındaki Müslümanlarla olan ilişkiler 1982 ortaöğretim 3. sınıf programında dinler ve coğrafi dağılımı yanında yeryüzündeki Müslümanlar, Müslüman ülkeler ve Müslüman ülkelerle ilişkilerimiz ele alınmaktadır. 1982 ortaöğretim 3. sınıf, 1992 ilköğretim 7. sınıf programında laiklik ve ilgili konular yer almaktadır.

1992 ortaöğretim 1. sınıf, 2005 ortaöğretim 10. sınıf programında devlete karşı vatandaşlık görevlerimiz ele alınmakta bunların istekli ve gönüllü olarak yerine getirilmesi gerektiği anlatılıp kanunlara saygı, vergi verme ve bunun kutsallığı, seçimlere katılma, askere gitme olduğu belirtilmekte, konu ile ilgili âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir. Devlete karşı olan görev ve sorumlulukların ifa edilmediği durumlarda karşılaşılabilecek olumsuzluklar konusunda uyarılar yer almaktadır.

2005 ortaöğretim 9. sınıf, 2006 ilköğretim 7. sınıf programında dinin bireyi esas aldığı, din ve vicdan hürriyetini sağlamada önemli yeri olan laiklik düşüncesi üzerinden din, birey ve devlet ilişkisi gündeme getirilmektedir.

³⁹⁵ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* 3 Cilt (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 1/22-30, 41-101, 125-144.

2010 ortaöğretim 9. sınıf programında din ve laiklik anlatılmakta olup “din sadece inanç ve ibadetten ve bireyin bunları kabulünden oluşur” vurgusu yapılarak İslâm dininin inanç ve ibadet dışındaki hayata yansıyan hükümleri görmezden gelinmektedir.

Devlet ve yönetim gibi konularda Müslümanların tarihinde hem fakihler tarafından oluşturulmuş görüş ve eserler hem de kurulmuş olan devletler tarafından yapılan uygulamalar fikhın devlet ve yönetim ile ilgili hükümler ortaya koyduğunu gösterirken, yüz yıllık dönemi içeren din dersi öğretim programlarında İslâm dininin sosyal hayata ve bunun düzenlenmesini içeren siyasî ve hukukî yaklaşımlara mesafeli durulduğu gözlenmektedir. Hatta İslâm dininin devlet yönetimi ve hukukî düzenlemeler içeren hükümleri çeşitli argümanlarla görmezden gelinmekte yer yer laiklik düşüncesi çerçevesinde İslâm’ın Allah ile kul arasında gönüllü bir ilişki olduğu belirtilip bu tür düzenlemelerin tersi ve aksi görüşler yer almaktadır. İstişare, şura, askerlik, vatan savunması gibi hususlarda İslâm dininin ve fikhın ortaya koyduğu yaklaşımlar demokrasi, vatan, ülke, millet gibi kavramlar için araçsallaştırılarak kullanılabilir. Bu minvalde İslâm’ın ülkede yaşayan insanlar yanında motive edici yönünü kullanışlı bir aparat olarak gören yönetici elitler din derslerinde uydurma rivâyetleri- “vatan sevgisi imandandır” ve “din akıldır, akli olmayanın dini de yoktur” gibi- hadis olarak pek çok kez ders kitaplarına koyarak -siyasî-millî gerekçelerle dinî-manevî duyguları istismar etmekten çekinmemişlerdir.³⁹⁶

2.1.16. Öğretim Programlarında Yer Verilmeyen Fürû-ı Fıkıh Konuları

Öğretim programlarında yer aldığını tespit ettiğimiz konuların içeriklerine yer verdiğimiz çalışmamızda “köle azadı, yeminler ve kefâret, ganimetler, haraç ve cizye, mürted ve hükmü, kayıplar (lakît, lukata ve mefkûd), muhayyerlikler, kâr ve fâiz (rihb ve ribâ), para değişimi ve bozdurma (sarf), kefalet, havale, yargılama hukuku (kaza’), vekalet, mahkemeleşme (dava), ikrar, sulh, kiralama (icâre), sözleşmeli köle (mükâtebe), velâyet akdi, zorlama (ikrah), alıkoyma (hacr), izin verme (me’zûn), el koyma (gasp), ön alım hakkı (Şüf’a), sahipsiz toprağı işleme (ihyâü-mevât), av, rehin, vasiyetler, cinsiyeti belli olmayanlar (hünsa)” konularına öğretim programlarında yer

³⁹⁶ Ertaş, “Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)”, 193-196.

verildiğini tespit edemedik. Bu nedenle buradaki konulara dair bir içerik üzerinde durulmadı.

2.2 Usûl-ü Fıkıh Konuları

Doğru ve tutarlı bilgilerin sağlam kaynaklardan ve ehil ellerden öğrenilmesinin lüzumu izahtan vareste olup bunun için de hem doğru bilginin hem de öğretecek kişilerin önemi, ilim ve âlim sevgisi kalplere yerleşmeli ve körpe zihinlere işlenmelidir. Fıkıh usûlü “müçtehidin şer’i amel-i hükümleri tafsili delillerinden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütününe usûl-i fikh denir” şeklinde tanımlanmaktadır. Delillerden hüküm çıkarma şartlarına sahip olan müçtehitlerin ve bu ilmi ehillerinden öğrenecek taliplerin bu hususa azami dikkat gösterdikleri tarihen sabittir.³⁹⁷

Delillerden hüküm çıkarılabilmesi için deliller, hüküm çıkarma yolları ve ortaya konulan hükümler önem arz etmektedir. Doğru bilgiyi elde etmek için doğru bilgi kaynaklarına ihtiyaç vardır. Burada doğru bilgi kaynakları ve bunlardan çıkarılan hükümlere bakmak gerekmektedir. Akıl, bilgi kaynağı olarak aklî hükümlerin, duyular bilgi kaynağı olarak hissi hükümlerin dayanağı olmaktadır. Vahiy ise bilgi kaynağı olarak itikadî konuların kaynağı olduğu gibi aynı zamanda şer’i-ameli ve ahlaki hükümlerin de dayanağı olmaktadır. Fıkıh usulü şer’i-ameli hükümlere dair delilleri, hükümleri ve bunların değerlendirilmesini içeren yöntemleri konu edinmektedir.³⁹⁸ Fıkıh usulünün metot ve tarihçesine dair bilgilerde eserlerde işlenmektedir.³⁹⁹

Öğretim programlarında 1982 ve 1992 ortaöğretim 2. sınıf programında öğretmenliğin önemi, öğretmen-öğrenci ilişkisi ve öğretmenin hakları ilgili âyet ve hadislerle işlenmektedir. 2005 ortaöğretim 10. sınıf programında İslâm’ın bilgiye ve bilime bakışının yer aldığı altıncı üniteye doğru bilgi kaynakları olarak akıl, vahiy ve duyular sıralanmaktadır. İslâm’ın bilmeye ve bilime verdiği önem ifade edilirken medeniyetimizdeki eğitim kurumları ve bunların bilimsel katkıları anlatılmaktadır.

³⁹⁷ Zekiyüddin Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 27-28; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 11-13.

³⁹⁸ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 29-30; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 16-18.

³⁹⁹ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 31-41; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 19-20.

2006 ilköğretim 7. sınıf programında Kur'ân'ın akli kullanmaya verdiği önem bilgilenme sürecinde doğru bilgi kaynaklarından -vahiy, akıl, duyular- yararlanmanın önemi vurgulanmaktadır. 2010 ilköğretim 8. sınıf programında Kur'ân'ın doğru bilgi yolları olarak anlattığı vahiy, akıl ve duyulara vurgu yapılmaktadır. Akıllı olmanın dinin sorumluluğun ön şartı olduğu anlatılmakta vahyin anlaşılması için aklın gerekli olduğu ifade edilmektedir. Vahyin doğru bilgi kaynağı olduğu vurgusu Kur'ân ve sünnetin delilliğini anlatmaktadır. 2010 ortaöğretim 10. sınıf programında din-bilim ilişkisi işlenirken İslâm dininde doğru bilgi kaynakları olarak vahiy, akıl ve duyuların kabul edildiği anlatılıp İslâm'ın bilimi teşvik ettiği ve medeniyetin gelişmesine katkıları bulunduğu vurgulanıp hukuk alanında da katkı yapan isimler zikredilmektedir. 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında İslâm'da bilgi kaynakları başlığı altında sadık haber (mütevâtir haber ve Hz. Peygamberden gelen haberler), selim akıl ve sâlim duyuların doğru ve objektif bilgi kaynağı olduğu ifade edilirken rüya, ilham, keşf gibi bilgi kaynaklarının öznel bilgi kaynakları olduğu vurgulanıp doğru ve güvenilir bilgi kaynağı olmadıkları belirtilir. Bilgi edinme ve bunun kullanımının da bir ahlakı olduğu vurgulanır. İman-amel ilişkisi bu bölümde örneklerle anlatılır. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında dini meselelerin çözümünde uyulması gereken ilkeler ve yöntemlerden bahsedilirken zarûrât-ı dîniyye kavramına ve can-akıl-din-nesil ve mal emniyetine vurgu yapılır. İcmâ edilen ilkeler, ahlakî ilkeler ile aklın, tarihin ve diğer bilim dallarının verilerinden istifade edilmesi gerektiği ifade edilir.

Fıkıh usûlü eserlerinde bu ilmin tanımı verilmekte, deliller, bilgi kaynakları, yöntemler ve hükümler ayrıntılı olarak ifade edilirken öğretim programlarında 1980'li yıllardan sonra özellikle 2000'li yıllardan sonra uygulamaya konulan çoğunlukla ortaöğretim (lise) öğretim programlarında İslâm dininin doğru bilgiye verdiği öneme yer verilmiş olup burada doğru bilginin kaynağı olarak akıl, duyular ve vahiy hakkında bilgiler yer almaktadır. Vahyin bilgi kaynağı olarak geçtiği bölümlerde sadık haber ve mütevâtir haber kavramları anlatılmakta olup Kur'ân ve sünnetin vahiy kaynaklı olduğu ve mütevâtir yolla gelecek nesillere doğru olarak iletildiği ve İslâm dini konusunda Müslümanların bu delillere itimat etmesi gerektiği, subjektif bilgi kaynaklarından gelen bilgilere itimat edilmeyeceği belirtilmektedir. Ayrıca dinî

meselelerin çözümünde kullanılacak ilke ve yöntemler konusunda bilgiler verilmekte, akıl, duyular ve vahiy yoluyla elde edilen bilgiler arasında bir çelişki/tutarsızlık olmayacağı belirtilmektedir. Öğretim programlarında fıkıh usulünün metot ve tarihçesine dair bilgiler yer almamaktadır.

2.2.1 Şer'î Hükümlerin Delilleri

İslâm hukukunda hükümlerin delilleri olarak asıl delil/kaynak Allah'ın kitabı Kur'ân'dır. Hz. Peygamberin sünneti asılın anlaşılması için ikinci kaynaktır. İcmâ ise üçüncü asıl delildir. Diğer kaynaklar bu ilk iki kaynağa râcidir.⁴⁰⁰

Farklı bir bakış açısından ise deliller, aslî (Kur'ân, sünnet, icmâ), fer'î (sahâbe kavli, önceki şeriatlar, örf) deliller; yöntemler (kıyas, istihsan, istislâh, istishâbu'l-asl, sedd-i zerîa) olarak sunulmaktadır.⁴⁰¹

Fıkıh usulünde hükümlere dayanak olan delillerin neler olduğu hususunda öğretim programlarında 1956 ortaokul 2. sınıf programında Kur'ân ve hadis başlığı altında önceki kitaplar, Kur'ân'ın âyet ve sûre tanımları, birkaç sûrenin Türkçesi ve hadislerden örnekler verilmektedir. 1967 lise 2. sınıf programında en büyük insan Hz. Peygamberin uyarıcı, yol gösterici, örnek oluşu çerçevesinde bir anlatım yapılmaktadır. Kur'ân'ın muhtevası başlık olarak geçmektedir. Kur'ân'ın her dile olduğu gibi Türkçeye de çevrilebileceği ve bunun da yapıldığı anlatılmaktadır. 1968 ilkokul 5. sınıf programında Kur'ân-ı Kerim'in dört kitap içerisindeki yeri, içeriğindeki konu kapsamı -iman, ibadet-, özelliği-eşsizliği yer almaktadır.

1976 lise 2. sınıf programında İslâm dininin kaynakları -Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas- yer almaktadır. 1982 ve 1992 programında ortaöğretim 3. sınıf konuları içerisinde İslâm'ın evrenselliği Evrensel bir din olarak İslâmlık başlığı ile yer almaktadır. Burada İslâmî bilgilerin dört ana kaynağı olarak kitap, sünnet, icmâ ve kıyas yer almaktadır. Allah'ın alemlerin Rabbi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de bütün insanlığa gönderilmiş olması temelinde İslâm'ın bütün zaman ve mekanlara bir hitap oluşu öne çıkarılmaktadır.

⁴⁰⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 45-46; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 23-25, 148-151.

⁴⁰¹ Yaman-Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 42.

1992 ilköğretim 6. sınıf programında Allah'a, Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a karşı görevlerimiz anlatılmaktadır. 1992 ilköğretim 8. sınıf programında Kur'ân'ın tanınması yer alırken diğer bir başlıkta peygamber kıssalarından bir demet sunulup son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kısaca hayatı anlatılmaktadır.

2018 ilköğretim programında 8. sınıf konuları içerisinde İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet, Kur'ân'ın ana konuları olan iman, ibadet, ahlak, sosyal hayat (muamelat) ve kıssalar temelinde ayrıntıya girilmeden öğrenci seviyesi göz önünde bulundurularak yer almaktadır. İslâm dininin ana kaynakları olan Kur'ân ve sünnet aynı zamanda İslâm hukukunun da ana kaynak ve delilidir.

Usul kitaplarında fıkhî hükümlerin kaynağı olan şer'î delillerin neler olduğu konusunda ayrıntılı bilgiler verilmekte olup Kur'ân'ın asıl kaynak sünnetin ise onun anlaşılıp yaşanmasındaki ilk delil olduğu ifade edilmektedir. Bunların dışındaki kaynakların ise bunlara istinat ettiği vurgulanmaktadır. Öğretim programlarında Kur'ân ve sünnetin İslâm'ın anlaşılıp yaşanmasında asıl kaynak olduğu vurgulanmakla birlikte icmâ ve kıyas da dört ana kaynaktan ikisi olarak geçmektedir. Diğer deliller konusunda ismen bir bilgi ve izahat yer almamaktadır.

2.2.1.1. Kitap (Kur'ân-ı Kerim)

İslâm ile ilgili her konuda olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usûlünde de ilk, asıl ve ana kaynak Allah'ın kelâmı/kitabı Kur'ân'dır. Kur'ân'ın tanımı "Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Arapça olarak indirdiği, bize kadar tevatür yoluyla nakledilmiş, mushaflara yazılı, Fâtiha sûresi ile başlayıp Nâs sûresi ile sona eren kelâmıdır." şeklinde yapılmaktadır.⁴⁰²

Kur'ân-ı Kerim'in özellikleri olarak, Arapça oluşu, mana ve lafız olarak ilahî olduğu, mütevâtir olarak aktarıldığı, korunmuş olduğu, muciz olduğu sayılmaktadır.⁴⁰³ Mütevâtir ve şaz kırâatlerin kaynaklıkları hakkında bilgiler yer alır.⁴⁰⁴

⁴⁰² Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 51; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 152.

⁴⁰³ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 51-54; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 152-154.

⁴⁰⁴ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 54-55.

Kur'ân'ın nüzülü, tedvini, cem'i, istinsahı, noktalanması ve harekelenmesi şeklinde tarihi süreç anlatılmaktadır.⁴⁰⁵

Kur'ân'da inanç, ahlak, amel (ibadet-muamelat), aile, yargı, şahitlik, suçlar ve cezaları, devletler arası ilişkiler, iktisadi konulara dair hükümlerin bulunduğu ifade edilir.⁴⁰⁶

Kur'ân'ın kaynak değeri, hükümlere delaleti ve bunları açıklama yöntemleri-biçimleri örneklerle açıklanmaktadır.⁴⁰⁷

Öğretim programlarında 1924 ilk mektepler müfredatında Kur'ân-ı Kerim'in yüzünden okunmasının öğrenilmesi ve bunun ilkokul süresince devam ettirilmesi yer almaktadır. 1924 ilk mektep 2. sınıf programında Kur'ân okumayı öğretme ve son cüz olan amme cüzü yüzünden okuması yer almaktadır. 1956 ortaokul 2. sınıf programında Kur'ân'ın iç düzeni ile ilgili âyet ve sûre kavramlarının tanımları yer almaktadır.

1967 lise 2. sınıf programında Kur'ân'ın muhtevası bir başlık olarak geçmektedir. Kur'ân'ın her dile olduğu gibi Türkçeye de çevrilebileceği bunun da yapıldığı anlatılmaktadır. 1976 lise 2. sınıf programında Kur'ân'ın vahyedilişi, ezberlenişi ve yazılışı, muhtevası ile şüphesiz Allah kelâmı oluşu vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın başka dillere ve Türkçe'ye çevrilip çevrilemeyeceği üzerinde durulmakta Kur'ân'ı anlamının önemi vurgulanmaktadır. Kur'ân'ın tercümesi ve Türkçe tercüme anlatılmaktadır. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 5. sınıf, 2000 ilköğretim 6. sınıf programında Kur'ân'ın özellikleri, ona karşı okurken, dinlerken, evimizde ve yanımızda bulundururken dikkat etmemiz gereken kurallar ile onu anlamamızın ve yaşamamızın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır.

1968 ilkokul 5. sınıf programında kitaplara iman konusu içerisinde Kur'ân-ı Kerim'in dört kitap içerisindeki yeri, içeriğindeki konu kapsamı -iman, ibadet-, özelliği-eşsizliği yer almaktadır.

⁴⁰⁵ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 55-62.

⁴⁰⁶ Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 155-157.

⁴⁰⁷ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 62-70; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 157-160.

1976 ortaokul 1. sınıf programında ibadet ile ilgili temel prensiplerin kaynağının Kur'ân ve sünnet olduğu ifade edilmektedir.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 7. sınıf programında vahiy, âyet ve sûre kavramları tanımlanmakta, Kur'ân- Kerim'in tarihi ele alınmakta, tefsir, tercüme meâl kavramları üzerinden Kur'ân'ın anlaşılmasının önemi vurgulanmaktadır.

2000 ilköğretim 7. sınıf, 2006 ilköğretim 6. sınıf programında Kur'ân-ı Kerim'in indiriliş süreci ve iç düzeni -âyet, sûre, cüz- hakkında bilgi verilirken aynı zamanda kitabın Allah-insan, insan-insan, insan-evren ve Allah-evren ilişkileri konusunda yol gösterdiği konu edilmektedir. Kur'ân'ın temel eğitici özellikleri ile ilgili olarak doğruyu gösterip ona yöneltmesi, iyiye ve güzele sevk etmesi, insanın yolunu aydınlatması ve hayatı anlamlandırmaya yardım etmesi, öğüt verip hatırlatmasına yer verilmektedir.

2005 ortaöğretim 9. sınıf programında Kur'ân-ı Kerim ve ana konularının anlatıldığı dördüncü üniteye Kur'ân'ın dinimizdeki yeri ve önemi anlatılarak başlanan üniteye kısa bir Kur'ân tarihine yer verilir, ardından âyet, sûre, cüz, mushaf gibi kitabın iç düzeni ile ilgili kavramlar yanında okunması ile ilgili tecvit, mukabele, hatim, hafızlık kavramları anlatılmaktadır. Kitabın ana konularının iman, ibadet ve ahlak olduğu vurgulanırken meâl, tercüme ve tefsirin Kur'ân'ın anlaşılabilir yorumlanmasındaki bilinmesi gereken hususlar olduğu öğretilmektedir.

2005 ortaöğretim 10. sınıf programında Kur'ân'ın temel amacının doğru bilgi üzerine doğru inanç oluşturmak olduğu bununla da doğru davranışlar ortaya konulmasını sağladığı anlatılmaktadır. Kur'ân'ı yüzünden okumanın ve meâlden/tercümesinden okumanın gerekliliği ifade edilmektedir. Kur'ân'ın anlaşılabilir için indirildiği, anlaşılması/yorumlanması için temel ilke ve yöntemlerin bulunduğu izah edilmektedir.

2006 ve 2010 ilköğretim 4. sınıf programında Kur'ân'ın inişi ve hidâyet kaynağı oluşu ile başlayan bilgilendirme onun kitap (mushaf) haline getirilmesi, çoğaltılması (istinsah edilmesi), ve bir nev'i Kur'ân'ın ilk dönem tarihsel süreci anlatılmaktadır. Kur'ân'ın iç düzeni ile ilgili olarak âyet, sûre ve cüz kavramları öğretilmektedir.

2010 ilköğretim 5. sınıf programında Kur'ân'ın dinimizde ve Müslümanın hayatındaki yeri ve önemi vurgulanır. 2010 ortaöğretim 9. sınıf programında Kur'ân-ı Kerim'in dinimizdeki yeri ve önemi işlenirken Kur'ân okuma ile ilgili kavramlardan - kırâat, tecvit, mukabele vb.- bahsedilmektedir. Ortaöğretim 10. sınıf programında dinimizin ana kaynağı olan Kur'ân'ı okuma, anlama ve yorumlamanın önemine ve bunun yöntemlerine değinilmektedir. 2018 ilköğretim 6. sınıf programında vahiy kavramı açıklanır, Hz. Peygambere vahyedilen Kur'ân-ı Kerim'i okuma ve anlamanın önemine vurgu yapılır.

2010 ilköğretim 6. sınıf programında Kur'ân-ı Kerim'in temel konuları işlenirken inanç, ibadet, ahlak ve kıssalar başlıkları temel konular olarak anlatılmaktadır. Hz. Eyyüb kıssası örneğinden kıssalar ile ilgili bilgiler verilmektedir. 2010 ortaöğretim 9. sınıf programında kitabımızın ana konularından -iman, ibadet ve ahlak- bahsedilmektedir.

Usûl eserlerinde Kur'ân'a dair yer alan hususların neredeyse tamamı öğretim programlarında çeşitli dönemlerde çeşitli sınıf düzeylerinde yer aldığı müşahede edilmektedir. Usûl eserlerindeki kırâat farklılıkları ve hükme delalet yöntem ve biçimlerinin öğretim programlarında yer almadığı görülmektedir. Lakin Kur'ân'ın okunması, anlaşılması ve onu hayata geçirmek suretiyle hayatla buluşturulması için başka dillere de tercümelerinin yapılmasının gerekliliği konusu öğretim programlarında yer almaktadır. Ayrıca Kur'ân ile ilgili âyet, cüz, sûre, tecvit, kırâat, vahiy, meâl, tefsir gibi kavramların anlaşılması için müfredatta yer verildiği; Kur'ân'a karşı görevlerimizin neler olduğu ve bunları yapmamızın gerekliliği açıkça görülmektedir. Öğretim programlarında 2000'li yıllardan sonra Kur'ân konusu sistemli bir şekilde daha fazla sınıfta ve daha doyurucu içeriklerle yer almaktadır.

2.2.1.2. Sünnet

Fıkhın uygulamaya yönelik hususlarda Kur'ân'ı açıklayıp hayata aktaran ilk ve bağlayıcı örneklik Allah'ın Resulündendir. Usûl kitaplarında sünnetin tanımı “Hz. Peygamber'den (s.a.s.) nakledilen söz, fiil ve takrirlerdir.” şeklinde yapılmaktadır. Sünnetin çeşitleri olarak tanımda geçen söz, kavli sünnet; fiil, fiili sünnet ve takrir ise takriri sünnet sayılmakta ve bunlara örnekler verilmektedir. Ayrıca bizlere geliş

biçimine göre de mütevâtir, meşhur ve ahad sünnet şeklinde çeşitleri ifade edilmekte bunlarla amelin hükümleri ve kaynak değerleri anlatılmaktadır.⁴⁰⁸

Din dersi müfredatlarında Hz. Peygamber ile ilgili olarak konular bazen tarihi süreç içerisinde siyer formatında kronolojik olarak yer alırken diğer taraftan başka bir bakış açısıyla O'nun Kur'ân'ı tebyîn ediciliği, temsili/örnekliliği ön plana çıkarılarak fıkha temel teşkil edecek sünnetin ve hadisnin delilliliği ele alınabilmektedir.

1924 ilk mektep 2., 3. ve 4. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı/öyküsü muhabbet oluşturacak şekilde anlatılacaktır. 1926 ilk mektep 3. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı harikulade ve mucizevi hikayelerden kaçınılarak anlatılması gerektiği öne çıkarılmaktadır.

Dinin doğru anlaşılması ve hayata doğru bir şekilde uygulanması hususunda peygamberlerin ve Hz. Peygamberin fonksiyonu önem arz ettiğinden 1956 ortaokul 2. sınıf programında Hz. Peygamber ve önceki peygamberler insanlığın peygamberlere ihtiyacı temelinde anlatılmaktadır. 1968 ilkokul 5. sınıf programında peygamberlere iman başlığı altında önceki peygamberler, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı, peygamberliği ve son peygamber oluşu yer almaktadır.

1967 lise 2. sınıf programında Hz. Peygamber hakkında en büyük insan O'nun uyarıcı, yol gösterici ve örnek oluşu temelinde yaşadığı ve tavsiye ettiği ahlak ilkeleri anlatılmaktadır. 1976 lise 2. sınıf programında en büyük insan ve son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı, ahlakı ve hayat anlayışı anlatılmaktadır.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 5. sınıf programında Hz. Peygambere karşı görevlerimiz ifade edilirken O'nu sevmenin ve saymanın yanında O'na uymanın ve O'nu örnek almanın bir görev olduğu vurgulanır.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 7. sınıf programında resul-nebi, peygamber kavramları tanımlanırken peygambere duyulan ihtiyaç ile peygamberlerin sıfatları da konuda yer almaktadır. 1992 ilköğretim 4. sınıf programında peygamberlik din ilişkisi, Hz. Peygamberin hayatı, örnek ahlakı ele alınmaktadır.

⁴⁰⁸ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 71-103; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 161-178.

2000 ilköğretim 4. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı çocukluk ve gençlik yılları ile sınırlı tutulmak suretiyle bu yaş dönemindeki ahlakî tavır ve davranışları -aile büyüklerini sevmek, arkadaşlarla iyi geçinme, çalışma, yardımlaşma, dürüst, güvenilir ve adil olma, kötü alışkanlıklardan uzak durma, doğayı ve hayvanları sevmek- ile küçük zihinlerde bir örneklik oluşturulmak istenmektedir.

2000 ilköğretim 5. sınıf programında Hz. Peygamberin ailesi içerisindeki hem kendisinin hem de diğer kişilerin birbirleri ile olan münasebetlerindeki uygulamaları, hak, görev ve sorumlulukları örneklik olarak sunulmaktadır.

2000 ilköğretim 6. sınıf programında Hz. Peygamberin son vasiyeti olan veda hutbesindeki mesajlarına vurgu yapılmaktadır. “Kur’ân’da Peygamberimiz” başlığı ile O’nun insanî yönü ve peygamberlik yönü şeklinde bir anlatım tercih edilmektedir.

2000, 2006, 2010, 2018 ilköğretim 8. sınıf programında Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ahlakî özelliklerinden güvenilirlik, adalet, hakkı gözetmek, istişare etmek, verdiği sözde durmak, merhamet, sabır, hoşgörü, cesaret gibi ahlakî vasıfları üzerinden O’nun örnekliği dile getirilmektedir. 2010 ilköğretim 8. sınıf programında doğaya ve hayvana zarar vermemesi de örneklerle yer alır.

2005 ortaöğretim 10. sınıf programında Hz. Peygamberin vahiy almasının diğer insanlardan farkı olduğunu, Hz. Peygamberin görevlerinden birinin de Kur’ân-ı açıklamak olduğu, bundan dolayı uyarıcı olduğu yer almaktadır.

2005 ortaöğretim 12. sınıf, 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında Hz. Peygamberin Kur’ân’da örnek insan olarak anlatıldığı ve bu ahlakî örneklikteki özellikleri konu edilmektedir. Kültürümüzdeki nebi ve ehl-i beyt sevgisi üzerinde durulmaktadır.

2006 ilköğretim 6. sınıf programında nebi ve resul kavramlarının tanımı, peygamberlerin sıfatları, insan peygamber vurgusu, Hz. Peygamberin nübüvvet dönemi ilk vahyin inişi ile başlayıp Mekke ve Medine dönemseller ayrımı ile anlatılmaktadır. Mescid-i Nebi’nin fonksiyonları, toplumsal barışın sağlanması, eğitim-öğretim faaliyetleri, Hudeybiye antlaşması, Mekke’nin fethi, veda hutbesi ve vefatı ile konu bitirilmektedir. 2018 ilköğretim 6. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı ile ilgili olup çalışmamız kapsamında irtibatlı olan konu Mescid-i Nebi’nin

toplumsal işlevi, toplumsal barışın sağlanmasında diğer inanç grupları ile ilişkilerde Hz. Peygamberin uygulamaları yer almakta ve veda hutbesindeki Kur'ân ve sünnet mirasına vurgu yapılmaktadır.

2006, 2010, 2018 ilköğretim 7. sınıf, 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında Hz. Peygamberin insanî yönü ve peygamberlik görevi -tebliğ, uyarı, açıklama (tebyîn-sünnet vurgusu), örneklik, rahmet oluşu, güzel ahlakın tamamlayıcısı olduğu vurgulanmaktadır.

2010 ortaöğretim 10. sınıf programında Hz. Peygamberin peygamberlik yönü ele alınmakta ve tebyîn görevi (açıklayıcı ve örnek oluşu) üzerinden sünnete bağlılığın gerekliliği anlatılmaktadır.

2005 ve 2010 ortaöğretim 12. sınıf programında hadis ve sünnet olgusu üzerinde durularak İslâm dininde Hz. Peygamberin örnekliğinin -sebeb-i vürüd gözetilerek yerel ve evrensel ayrımı yapılarak- dinin anlaşılma ve yaşanılmasındaki yeri, önemi ve gerekliliği vurgulanarak hadis, sünnet kavramaları aralarındaki farklar da belirtilerek işlenmekte, sünnetin kavli, amelî ve takrirî şeklindeki ayrımı verilmektedir. Başlıca hadis kaynakları ve bunların müellifleri hakkında bilgiler verilmektedir. 2018 ortaöğretim 11. sınıf programında Hz. Peygamberin anlaşılması ve örnek alınmasında insanî yönü ile peygamberlik yönü şeklinde bir ayrım yapılmaktadır. Hz. Peygambere ittibâ' ve itaatin gerekliliği vurgulanmakta, Hz. Peygamberin görevlerinin tebliğ, tebyîn, temsil ve teşriî olduğu, bu görevlerin dinin anlatılması, açıklanması, onun örnekliğinde yaşanmasının gerekliliği ifade edilmektedir. Teşri' görevinde ise Kur'ân'a uygun ve ona aykırılık teşkil etmeyecek hükümler koyabileceği anlatılmaktadır. İslâm hukukunun Kur'ân'dan sonra ikinci sırada delil kabul ettiği sünnetin bizlere aktarıldığı güvenilir hadis kaynakları -kütüb-ü sitte ve tis'a şeklinde- müelliflerinin de isimleri ile müfredatta yer bulmaktadır.

Usûl eserlerinde sünnetin tanımından başlayarak çeşitleri, kaynak olması bakımından bu çeşitlerin fıkhıdaki durumları farklı metotların bakış açıları ile ayrıntılı olarak ele alınmakta iken öğretim programlarında çoğunlukla Hz. Peygamberin örnekliği, O'na uymanın ve sevmenin gerekliliği çerçevesinde bir anlatım benimsenmekte ahlakî yönü ve kronolojik olarak hayatı öne çıkarılmaktadır. 2000'li

yıllardan sonra ortaokul ve lise düzeyinde Hz. Peygamberin insani yönü ve peygamberlik yönü şeklinde ayırım yapılarak özellikle lise düzeyinde sünnetin bağlayıcılığı üzerinde durularak hadis-sünnet ilişkisi, çeşitleri, tebliğ, tebyîn, teşrî ve temsil görevleri anlatılmakta muteber hadis kaynaklarına da müfredatta yer verilmektedir. Hadis ve sünnet üzerinde son dönemlerde ortaya atılan olumsuz iddialar ve gelişigüzel yaklaşımların zihinlerde oluşturabileceği sorular cevaplandırılmaktadır. Bazı dönemlerde ehli beyt kavramı ve peygamberle birlikte onlara duyulan sevgi de işlenmektedir.

2.2.1.3. İcmâ

Usûl eserlerinde Kur'ân ve sünnetten sonra üçüncü delilin icmâ olduğu belirtilmekte icmânın “Hz. Peygamber’den (s.a.s.) sonraki bir dönemde müçtehitlerin bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri” şeklinde tanımı yapılmakta olup icmâ edilen hususun başkaca bir şekilde yorumlanamayacağına dair bir konsensusun oluştuğu ifade edilmektedir.⁴⁰⁹

İcmânın tanımı yanında icmânın oluşum şartları, delil değeri, çeşitleri gibi hususlar ve icmâ konusundaki tartışmalar da zikredilmektedir.⁴¹⁰

2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında dini meselelerin çözümünde uyulması gereken ilkeler ve yöntemlerden bahsedilirken icmâ edilen ilkeler, ahlaki ilkeler ile aklın, tarihin ve diğer bilim dallarının verilerinden istifade edilmesi gerektiği ifade edilir.

İcmânın usuldeki yeri, delil değeri ve önemi üzerinde uzunca yapılan açıklamalar yanında öğretim programlarında pek yer verilmediği görülmektedir. Belki de icmâ hakkında yeterli ve doyurucu bilgi verilmemesinin bir sonucu olarak daha erken yaşlarda Müslüman gençlerin aşırı uç fikirlerin girdabına girdiği görülmektedir.

2.2.1.4. Kıyas

⁴⁰⁹ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 126-127.

⁴¹⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 104-125; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 179-193.

Kıyas delili müstakil bir konu olarak öğretim programlarında yer almamakla birlikte fikhın dört delili içerisinde sayılmaktadır. Yukarıda “Şer’i Hükümlerin Delilleri” başlığı altında kıyas delilinin yer aldığı öğretim programları zikredilmiştir.

2.2.1.5. Örf

Usûl eserlerinde örf kavramı “toplumların benimsediği, alışkanlık haline getirdiği ilişkilerinde işlerlik kazanmış söz ve fiillerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. Lafzi ve ameli örf, örf-i amm (tüm Müslüman toplumlarda) ve örf-i has (bazı, yerel Müslüman toplulukların) ve sahih örf-fasit örf şeklinde çeşitleri bulunmaktadır. Örfün kaynak değeri ve geçerlilik şartları ayrıntılı örneklerle açıklanırken örfün değişmesi ile hükmün değişmesinin kuralları ve örnekleri açıklanmaktadır.⁴¹¹

Öğretim programlarında örf ve adetlerin, gelenek ve göreneklerin toplumsal hayatta ahlak ve din ile olan ilişkileri esas alınarak ele alındığı görülmektedir. 1974 lise 2. sınıf programında üçüncü üniteye örf-adetlerin izafiliği, ahlakın değişmezliği, adalet ideali, adaletin çeşitleri, tabiî hukuk fikri, toplum yaşamında din ve hukuk kurallarının yeri teorik olarak ele alınmaktadır. Adalet ilkesinin uygulanması konusunda hukukun sosyal kaynağı, tabiî hukuk dayanağı, sorumluluğun sosyal kaynağı, dinî ve ahlakî sorumluluk, sorumluluğun şekil ve derecelerine değinilmektedir. Ahlakın yaptırıcı kuvvetleri olarak örf, din, hukuk, ahlak birlikteliği ifade edilmektedir.

1982, 1992 ortaöğretim 1. sınıf programında ahlak-din ilişkisi, toplumsal hayatta ahlak-din bütünleşmesi, örf-adet ve ahlak ilişkisi, bunların milletin yaşamındaki etkisi işlenmekte ahlakın değişmezliği üzerinde durulmaktadır. Ortaöğretim 2. sınıf programında örf-adet kavramları, ahlakla ilişkisi ile bunların toplumsal hayattaki yeri ve etkileri işlenmektedir. Millî ahlak ve terbiye kavramsallaştırması yapılmaktadır.

2010 ortaöğretim 9. sınıf programında şahsiyet oluşumunda örf-adetlerin ve ahlakın din ile olan yakın ilişkisi vurgulanmaktadır. 2018 ilköğretim 5. sınıf

⁴¹¹ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 195-201; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 252-259.

programında toplumsal hafızayı oluşturan örf ve adetlerimizden düğün, sünnet, isim koyma ve bayramlaşma uygulamaları örnek verilmektedir.

Usûl ilminde toplumsal hayatta işlerin insanların hayatını zorlaştırmadan kolaylıkla ve alışlageldiği şekilde devam ettirilmesi için belirli şartlarla örfün delil olarak kullanılmasına imkân tanınırken öğretim programlarında genellikle ahlakın temel ilkelerinde evrensellik toplumların bu ahlakî ilkeleri hayata geçirirken kendi gerçeklikleri içerisinde uygun karşılanması hususu öne çıkarılmaktadır. Hem usûl açısından hem de öğretim programları açısından örf ve riâyet toplumsal hayatın kolaylıkla sürdürülebilmesini sağlamakta ortaya çıkabilecek sorunlar için çözüm işlevi görmektedir.

2.2.1.6. Şer'u Men Kablenâ

Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) son kitap Kur'ân ile insanlara hidâyet yolunu göstermeden önce de pek çok peygamber ve onların getirdiği vahiyler insanlara yol göstermiştir. Usûl ilminde önceki şeriatlardaki hükümler Müslümanlar için delil ve kaynak değeri ifade etmesi konusundaki temel nokta “bu hükümler Hz. Muhammed ümmeti için de geçerli ve bağlayıcı mıdır?” sorusudur. Bu bakımdan önceki şeriatlardaki hükümlerin Kur'ân ve sünnette yer alıp almaması, yer alıyorsa neshe uğrayıp uğramaması, Müslümanlar için de geçerli olmasına dair delilin olması gibi hususlara göre hareket edilmelidir. Son tahlilde bu delil Kitap ve sünnetin kapsamına girmektedir.⁴¹²

Öğretim programlarında yer alan peygamber kıssaları ve nedenleri farklı olabilmekle birlikte dünya dinleri ve ilahi kaynaklı dinlerin ortak özelliklerinden hareketle bütün dinlerin toplumsal yaşamda belirleyici ahlaki ve hukuki konular ihtiva ettiği görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra uygulamaya konulan öğretim programlarında dönemin güncel konularından olan dinler arası diyalog ve medeniyetlerin birlikteliği konularının programlarda bir hayli yer bulduğu görülmektedir. “Öncekilerin şeriatları” olarak adlandırılabilir olan “şer'u men kablenâ” delili bahsedilen konularla ilgili olarak değerlendirilebilir. 1924 ilk mektep

⁴¹² Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 208-212; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 263-266.

4. sınıf programında konuları içerisinde Hz. Peygamberin hayatı ve diğer peygamberlerin kıssaları anlatılmaktadır. 1956 programında ortaokul 2. sınıf konuları içerisinde önceki peygamberler, insanlığın peygamberlere ihtiyacı temelinde anlatılmaktadır.

1976 ortaokul 3. sınıf, 1982 temel eğitim 6. sınıf programında içerisinde ilahi dinlerin tanımı çeşitleri ve bunlar arasında İslâmiyet'in yeri ve özellikleri anlatılmaktadır. 1976 lise 3. sınıf programında hak din-batıl din ayrımı yapılmakta dinlerden örnekler verilmektedir. İlahi dinlerdeki tekâmül ve prensiplere değinilmektedir. 1992 ilköğretim 6. sınıf programında din kavramı, dinler hakkında bilgi ve dinler başlığı altında Mûsevîlik, Hristiyanlık ve İslâmlık anlatılmaktadır. 1992 ortaöğretim 1. sınıf programında dinin tanımı, din insan ilişkisi ve İslâm dini açısından dinin gelişimi ele alınmaktadır. Dinler ve özellikleri konusunda yaşayan dinlere yer verilmekte semavî dinlerdeki ortak yönler anlatılırken ahlak ve insan anlayışlarına vurgu yapılmaktadır.

1982 temel eğitim 7. sınıf, 2006 ilköğretim 6. sınıf programında suhuf ve kitaplar hakkında bilgi verilirken Kur'ân'ın diğer kitaplar arasındaki yeri öne çıkarılmaktadır. 1992 ilköğretim 6. sınıf, 2000 ilköğretim 6. sınıf programında peygamberliğin gerekliliği ve kitap verilen peygamberler öğretilmektedir.

1982 temel eğitim 8. sınıf programında kutsal kitaplar anlatılırken Kur'ân kıssalarından- Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Salih, Hz. Yakub, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Süleyman ve Hz. İsa- örnekler verilmektedir. 2006 ilköğretim 5. sınıf programında Kur'ân kıssaları anlatılmakta, kıssanın tanımı ve niçin Kur'ân'da kıssalara yer verildiği Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb kıssaları, Hz. Lokman'ın öğütleri örneği ile dile getirilmektedir.

Kur'ân kıssalarının fıkıhta delil değerinin olup olmadığı ve kıssaların “şer'u men kablenâ” olarak isimlendirilen delil ile aynı olup olmadığı konusu tartışılmalıdır. Bu konuda öncekilerin kıssaları, inançları ve yasalarının toplamının “şer'u men kablenâ”yı oluşturacağı ifade edilmelidir. Kur'ân'da kıssaların ibret için olduğu ifade buyrulurken bu ibretin içerisine ehline kıssanın bir içtihat kaynağı

olarak “hukukî ibret” olarak kullanılması mümkün olabilir ki bunun Kur’ân’da örneklığı de çokça bulunmaktadır.⁴¹³

1982 ortaöğretim 1. sınıf programında dinler ve özellikleri konusunda yaşayan dinler anlatılıp son din Müslümanlık başlığı ve semavi dinlerdeki ortak yönler anlatılırken ahlak ve insan anlayışları yer almaktadır. 2010 ilköğretim 6. sınıf programında peygamberlere gelen vahiylerin ortak yönleri bulunduğu açıklanmaktadır. Bu ortak yönler içerisinde ahlakî-hukukî konuların da bulunduğu vurgusu yapılır, örnekler verilir.

2000 ilköğretim 7. sınıf programında dünya dinleri olarak İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm ve Hinduizm dinleri işlenmektedir. Bu dinlerin uygulamaları olan reenkarnasyon, Noel ve yılbaşı, misyonerlik faaliyetlerinden haber verilmektedir. Başkalarının inançlarına saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmektedir.

2000 ilköğretim 8. sınıf programında dinlerin ve İslâm’ın evrensel öğütleri yer almaktadır. Doğruluk, iyilik ve yardımseverlik, temizlik, büyüklere saygı göstermek, küçükleri sevmek, hayvanları ve çevreyi korumak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak evrensel dinî öğütler olarak yer almaktadır. Başkalarına zarar vermeme ilkesi altında ise öldürmemek, çalmamak ve yalancı şahitlik yapmamak hususları anlatılmaktadır. 2006 ve 2010 ilköğretim 8. sınıf programında din ve evrensel gerçekliği insanlık tarihi üzerinden dünya dinleri anlatılarak öğretilmektedir. Dünya dinlerinin ortaya çıkış nedenleri, aralarındaki farklar ve benzerlikler temel değerler üzerinden işlenmektedir. Dinlerin içerisinde İslâm’ın yeri anlatılırken dinlerin temel evrensel değer ve öğretileri arasındaki benzerlikler vurgulanmaktadır. Doğruluk, temizlik, yardımseverlik, iyilik yapmak, büyüklere saygı, küçükleri koruma, çevreyi/doğayı ve hayvanları koruyup bakmak, zararlı alışkanlıklardan kaçınmak evrensel öğütler olarak dile getirilmektedir. Başkalarına zarar vermemek gerektiği -öldürmemek, hırsızlık yapmamak, yalancı şahitlik yapmamak- alt başlıkları ile evrensel boyutu öne çıkarılarak anlatılmaktadır. Konu başkalarının inançlarını hoşgörülü olabilmenin önemi ile sona ermektedir.

---

⁴¹³ Abdullah Acar, *Bir İctihat Kaynağı olarak Kur’ân Kıssaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi, 2005), 81-91.

2005 ortaöğretim 12. sınıf programında dinlerde ibadetler -dua, namaz, oruç, hac, sadaka ve kurban-, ibadet yerleri ve dini gün ve geceler konuları yer alırken diğer dinlerde olanların ibadet haklarına saygı gösterilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dünya dinleri ve bunların farklı ve ortak özelliklerinin yer aldığı bölümde İbrahimî dinler ile uzak doğu dinleri müfredatta yer almaktadır. İbrahimî dinlerin ortak inanç, ibadet ve ahlak özelliklerine -özellikle çevreye duyarlılık ve çevrenin korunması- vurgu yapılmaktadır. Farklı inanç gruplarının inanç, düşünce ve ibadetlerine saygılı olmanın toplumsal barış açısından önemi değinilmekte farklı dinler arasında diyalog kapılarının açık tutulması istenmektedir. 2010 ortaöğretim 12. sınıf programında çeşitli dinlerden ve bu dinlerin ortak özelliklerinden bahsedilmektedir. Çalışmamızla ilişkili olarak dinlerde dua, ibadet, ahlak ve dini gün ve geceler ile çevrenin korunması konusunda içerikleri ve isimleri farklı olsa da benzerlikler bulunduğu vurgulanmaktadır. Günümüzden bakınca bu ünite ile dinler arası diyalog süreçlerinin ve isteğinin müfredata sokulması amacının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Çünkü ünitenin on beşinci kazanımı açıkça “Küreselleşen dünyada dinler arası ilişkilerin önemini fark eder” şeklinde olup, dördüncü konu başlığı da “Küreselleşen Dünyada Dinler Arası İlişkiler” ifadesiyle yer almaktadır.

Öğretim programlarında peygamber kıssaları olarak yer alan bilgiler, dinler hakkındaki genel bilgiler ve dinlerin ortak özelliklerinden söz edilen yerlerdeki hukukî ve ahlakî ifadeler aslında İslâm’dan önceki dinlerde, kutsal kitaplarda ve din mensuplarında da pek çok ortak özellik bulunduğunu ifade etmektedir. Buralardaki anlatım tamda usûldeki önceki şariatların delil olması ile ilgili şartların oluştuğunun göstergesidir. Öğretim programlarında buna dair yukarıdaki paragraflarda pek çok örneğin yer aldığı görülecektir. Öğretim programlarının önceki dinlere ait bilgilere yer vermesinin bir başka nedeni de insanların inanç ayırımına tabi tutulmaksızın bir arada hoşgörü içerisinde yaşanabileceğini insanlara öğretebilmektir.

Din derslerinde kültürel, mezhepsel ve dinî çoğulculuğun olabileceğini, olması gerektiğini bunun gerçekleşmesi için öğretim programlarında bu tür çoğulculuğa yer

verildiğini ortaya koyan çalışmalar yapılmıştır.⁴¹⁴ Küreselleşen dünyada kültürler arası diyalog ve dinler arası diyalog kapsamında farklı din ve mezheplerin, kabullerin din eğitimi içerisinde bulunması gerektiği dünyanın bu yöne ilerlediği ifade edilmektedir.⁴¹⁵

2.2.1.7. Sahâbî Kavli (Fetvaları)

Sahâbîyi -çoğulu “sahâbe” ve “ashâb”- “Hz. Peygambere (s.a.s.) yetişmiş ona iman etmiş ve örfen “arkadaş” diye anılabilecek ölçüde uzun süre onunla bulunmuş kimse” şeklinde tarif eden usûl eserleri bu tanıma uygun sahâbî isimlerinden örnekler vermektedir. Fıkıh konusunda görüşüne başvurulmuş bir grup sahâbînin fetvalarının çeşitli şekillerde sonraki dönemlere ulaştığını ifade edilmektedir. Sahâbî görüşünün hüccet olması/olmaması ile ilgili görüşler serdedilmekte tercih edilen görüşün sahâbî kavlinin bağlayıcı bir delil olmadığıdır.⁴¹⁶

1924 ilk mektep 3. sınıf programında Hz. Peygamber ve sahâbesinin hayatlarından bölümler açıklanmaktadır. 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında genç sahâbîlerden örnekler verilerek ilim öğrenme, istişare etme ve toplumsal konularda duyarlı olma ve sorumluluk alma teşvik edilmektedir.

Usûl eserlerinde bu konuda gerekli açıklamalar yapılmış olmakla birlikte öğretim programlarında sadece iki yerde sahabe ile ilgili bazı anlatılar yapılmakla yetinilmektedir. Sahâbeyle ilgili bazı bilgiler Hz. Peygamberin hayatının anlatıldığı bölümlerde bulunabilmektedir.

2.2.2. Şer’î Delillerden Çıkarılan Hükümler

⁴¹⁴ Hatice Öncel, *İlköğretim DKAB Programının Kültürler Arası Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Programı Yüksek Lisans Tezi 2013), 68-76

⁴¹⁵ Gurbet Kızıltan, *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007), 115-120.

⁴¹⁶ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 212-216; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 260-262.

Usûl eserlerinde bu bölümde hüküm ve kısımlarına yer verilmiş hükmün tanımı, teklifi ve vaz'î hükmün tarif ve çeşitleri ile bunların aralarındaki farklar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁴¹⁷

Öğretim programlarında usûldeki gibi hüküm ve çeşitleri hakkında bir anlatım bulunmamaktadır. Öğretim programlarında vaz'î hükümler konusunda herhangi bir bilgi yer almazken teklifi hükümler ile ilgili olarak hususi bir isimlendirme yapılmadan ef'âl-i mükellefin hakkında açıklama yapıлып mükellefin fillerine ait hükümler konusu işlenmektedir.

2.2.2.1. Teklifi Hükümler

Teklifi hükmün çeşitlerinin îcab, nedb, tahrîm, kerahet ve ibâha şeklinde sıralandığı bu bölümde her bir hüküm çeşidi ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Her bir hüküm için ayrıntılılar kendi başlığı altında anlatılmaktadır.⁴¹⁸

1924 lise 1. devre (ortaokul) 1. sınıf programında ibadetler ayrıntılı olarak anlatılmadan önce ef'âl-i mükellefine yer verilmiştir. 1948 ve 1968 ilkokul 5. sınıf programında ibadet konusu Allah'a karşı kulluk görevlerimiz başlığı altında işlenmekte olup farz, vacip, helal, haram, sünnet kavramlarına yer verilmektedir. 1956 ve 1976 ortaokul 2. sınıf programında bazı terimler başlığı altında ef'âl-i mükellefin-farz, vacip, sünnet, haram, mekruh, müfsit, müstehab ve mübah kavramları anlatılmaktadır. 1976 ortaokul 3. sınıf programında farz ve haramın önemi anlatılarak bu kavramlar ile ilgili örnekler verilmektedir.

1982 temel eğitim 5. sınıf, 1982 ortaöğretim 1. sınıf programında kişisel ahlakî sorumluluğumuzu üstlenmemiz gerektiği vurgulanmakta olup düşüncelerimiz, davranışlarımız, hareketlerimiz ve başkaları ile olan ilişkilerimizde bunun yansımalarının olduğu öne çıkarılarak âyet ve hadislerden örnekler verilmektedir. 2000 ilköğretim 8. sınıf, 2006 ilköğretim 5. sınıf, 2006 ilköğretim 7. sınıf programında dini sorumluluğun ön şartı olarak akıllı olmak zikredilmektedir. Doğru inanç ve davranış için doğru bilginin şart olduğu ifade edilir. İnsanın özgürlüğü oranında

⁴¹⁷ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 226-233; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 23-28.

⁴¹⁸ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 226-236; Zeydân, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, 29-30.

sorumlu olduğu ve çalıştığının karşılığını alacağı vurgulanmaktadır. 2006 ve 2010 ilköğretim 8. sınıf programında insanın özgürlük ve tercihi temelinde akıl, irade ve sorumluluğu üzerinde durulmaktadır. Her suç bir iradenin ve tercihin sonucu olup bu amelin bizzat insanın kendisine ait olduğu belirtilmektedir. İnsanın özgür iradesi ile kendisinin lehinde ve aleyhinde olan hususları tercih etmesi sorumluluğunu üstlendiğine vurgu yapılmaktadır. İlim, irade ve rızık konuları insan sorumluluğu çerçevesinde ele alınmaktadır.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 6. sınıf programında mükellefin tanımı yapılarak efâl-i mükellefin (mükellefin fiilleri) -farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, mekruh, haram-helal ve müfsid- işlenmektedir. 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında ibadet kavramının tanımı ve kapsamı (özel anlamda ibadet ile genel anlamda ibadet (sâlih amel) ele alınmakta olup ibadet sorumluluğu olan kişilerin (mükellef) özellikleri ve efâl-i mükellefin şeklinde ifade olunan sorumluluk neticeleri olarak öğrendiğimiz farz, vacip, sünnet, müstehab, mübah, mekruh ve haram hükümleri geniş bir şekilde ele alınmaktadır. İbadetlerin teşriî hikmetine değinilir. İbadetlerin temel ilkeleri olan Kur'ân ve sünnete uygunluk, niyet ve ihlas ilişkisi ele alınırken Bid'atlardan kaçınmak gerektiğine vurgu yapılır.

Usûl eserlerinde teklifi hükümler başlığı altında anlatılan vacip, mendup, mübah, mekruh ve haram konularına dair en ince ayrıntılar örneklerle açıklanmıştır. Öğretim programlarında ise mükellefin fiilleri olarak aynı kavramlar ayrıntılı ve çeşitlerine fazlaca girilmeden yer almıştır. Öğretim programlarında ayrıca sünnet hükmü de menduptan bağımsız olarak vacip ile müstehab arasında yer alacak şekilde işlenirken Hanefî mezhebindeki farz-vacip teknik ayrımı da dikkate alınarak işlenmektedir. Müfsit kavramı da aynı yerler de işlenmek suretiyle özellikle ibadetleri bozan durumların örnekleri verilerek izah edilmektedir.

Öğretim programlarındaki konu ile ilgili anlatımlarda bir birliktelik olduğu için buradaki açıklamalar ayrıntılı başlıklar içerisinde tekrar anlatılmamıştır. Zira öğretim programlarındaki başlık halinde bulunan bu bilgiler ders kitaplarında daha ayrıntılı olarak işlenmesi gerekmektedir. Vacip, mendub, haram, mekruh ve mübah hükümleri ile ilgili öğretim programlarındaki bilgiler "Teklifi Hükümler" başlığı altında yer

aldığından burada ayrıca usul eserlerindeki gibi müstakil bir başlık olarak ele alınmamıştır.

2.2.2.2. Azîmet ve Ruhsat

Teklifi hükümler içerisinde yapılması ve kaçınılması gereken ameller ifade edilirken normal hayat içerisindeki işleyiş üzerinden teklifler getirilmiştir. Hayat yeknesak ve alışılmış işleyişin dışına çıktığında bazı zorluklar ve zorunluluklar olabilmektedir. Bu tür durumlar için ibadet ve amelleri yerine getirebilmek maksadıyla ya da farklı nedenler dolayısıyla azîmet olan uygulamaların yanında ruhsat ve kolaylıklar da ortaya konulmuştur. Usul eserlerinde azîmet ve ruhsatlar konusunun anlatıldığı bölümlerde bunların tanımları, çeşitleri ve bunların hükümleri örneklerle ayrıntılı olarak izah edilmektedir.⁴¹⁹

İslâm dininde kolaylıkların neler olduğu genellikle ibadetlerdeki kolaylıklar öne çıkarılarak müfredatlarda yer bulmuştur. 1956 ortaokul 1. sınıf, 1968 ilkokul 5. sınıf programında İslâm'da kolaylık başlığı altında kolaylıkların neler olduğu ve ibadetlerin zaruri durumlarda nasıl yapılacağı hususunda bilgi verileceği belirtilmektedir.

1948 ilkokul 5. sınıf programında oruç ile ilgili olarak hasta ve yolculara tanınan kolaylıklara yer verilmektedir. 1976 ortaokul 2. sınıf programında İslâm'da kolaylık başlığı altında abdestte, namazda ve oruçta kolaylık anlatılmaktadır 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 8. sınıf programında İslâm'ın kolaylık dini olduğu ifade edilip abdest, namaz, oruç, hac ibadetlerindeki kolaylıklar örnek verilmektedir. 2005 ortaöğretim 9. sınıf programında teyemmümün bir kolaylık olduğu belirtilerek nasıl alındığı öğretilir.

Usûl eserlerinde ayrıntılı olarak anlatılan azîmet ve ruhsat konusu öğretim programlarında İslâm dininde kolaylıkların var olduğu vurgusu üzerinden özellikle abdest, namaz ve oruç gibi ibadetlerdeki kolaylık hükümleri yer almaktadır. Zarûri durumlarda ibadetlerin nasıl yapılacağı ve teyemmüm hususu kolaylık olarak ifade

⁴¹⁹ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 255-260; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 50-54.

edilmektedir. Azîmet ve ruhsat kavramlarının tanım ve çeşitleri mevzubahis edilmemektedir.

2.2.3. Hâkim: Hüsün-Kubuh Meselesi

İslâm düşüncesinde genellikle kelâm ilminin konuları içerisinde yer bulup tartışılan mezhebi ayrışmaların temellerinden birini oluşturan hüsün-kubuh meselesi fıkıh usûlü içerisinde hüküm koyucu (hâkim) başlığı altında yer bulmuş olup iyi-kötü, güzel-çirkin, hayr-şerr kabulünün helal-haram koymadaki fonksiyonu öne çıkarılmıştır.

Hükümün kaynağının Allah olduğu konusunda ittifak var iken hükümlerin idrakini sağlayan yol konusunda ihtilaf olduğunun ifade edildiği eserlerde farklı görüşler dile getirilmekte olup bunların akıl ya da vahiy olduğu tartışmalarına yer verilmektedir.⁴²⁰

1974 ortaokul 3. sınıf programında birinci ve ikinci üniteye iyi, doğru ve güzelin kötü, yanlış ve çirkin ile karşılaştırılması yer almaktadır. Lise 1. sınıf programında ikinci üniteye iyi-kötünün niteliği, insan, değer ve hayat ile ilişkisi yer almaktadır.

1976 ortaokul 3. sınıf programında ahlakın tanımı, vicdan ile ilişkisi, İslâm ahlakının kaynağı olarak Kur'ân ve peygamberimizin hadislerinin olduğu, iyi-kötünün farz ve haram ile olan ilişkisinin öne çıkarıldığı müşahede edilmektedir.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 7. sınıf programında hayır-şer ilkeleri Allah ve insan iradesi ile ilişkilendirilmektedir. İyiye ve güzele yönelmenin iradeye bağlı oluşundan bahsedilmektedir.

Usûl eserlerinde konu kelâmî temeline atıflarda bulunularak izah edilmekte olup haram ve helal kılmada yetkinin Allah-u Teâlâ'da olduğu bunun peygamberler aracılığıyla insanlara bildirildiği, insanların da akılları ile bunu anlayıp idrak ettikleri vurgulanmaktadır. Öğretim programlarında konunun kelâmî-felsefî temellerine temas

⁴²⁰ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 273-277; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 69-73.

edilmeksizin işlevsel yönüne odaklanıldığı ve iyi-kötü ile helal-haram ilişkisi ile bunun vahiy-peygamber ile irtibatı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

2.2.4. el-Mahkûm Aleyh (Mükellefiyetin Temel Şartları ve Engelleri)

Yukarıda teklifi hükümler başlığı altında ifade edilen hususların içerisinde mükellef olmanın temel şartlarından olan akıl ve irade sahibi olma vasfı pek çok programda zikredilmektedir. Mükellefiyete engel olan hususlar ise direkt olarak olmasa da dolaylı olarak hastalık, yaşlılık, yolculuk gibi durumlar olarak dile getirilmektedir.

Usûl alimleri bu bölümde mükellefin tanımını ve şartlarının dile getirmekte olup akıl ve bulğun anlayabilme ve ayırt edebilme gücü olduğunu ifade etmektedirler. Uyku, unutmama, bayılma ve sarhoşluk (haram olmayan yollarla) hallerinde mükellef olmadıkları ifade edilmektedir. Ehliyet ve kısımları, ehliyeti ortadan kaldıran haller ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁴²¹

1974 ortaokul 3. sınıf programında birinci ve ikinci ünite insanın söz ve davranışlarında hür tercihe sahip olduğu vurgusu vardır. İnsanın iyi, doğru ve güzeli yapmasında etkili olan tabiî (biyolojik), kamuoyu (toplum) ve adalet (kanun-cezalandırma) kuvvetlerinin varlığı ifade edilmektedir.

Görüleceği üzere usul eserlerinde çok geniş bir şekilde en ince ayrıntısına kadar ele alınan mükellef ile ilgili konular öğretim programlarında çok kısa ve genel birkaç cümle ile işlenmektedir. Özellikle ortaokul ve lise çağındaki gençlerin mükellef oldukları dikkate alındığında ve hayatın tamamında mükellef vasfını taşıdıkları ortada iken sorularının/sorunlarının pek çoğu bu alanlarla ilgi olarak zihinlerini kurcalarken müfredata bu konular ile ilgili daha doyurucu, soruları cevaplandıracak/sorunları çözecek bilgiler konulmalıdır.

2.2.5. Hükümlerin Gayeleri

⁴²¹ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, 293-306; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, 87-144.

Bu başlık altında serdedilebilecek olan malumat ileride “İslâm Hukukunun Gayeleri” ana başlığı altında detaylı olarak yer alacaktır.⁴²²

2.2.6. İctihad ve Taklid

Usul eserlerinde içtihat ve taklidin ele alındığı bölümde öncelikle içtihadın tanımı verilmekte olup lügatte “zor işin çözümünde gayretin tamamını göstermenin gerekli olduğu”, fıkhıta ise “fakîhin şer’i ameli bir hükmün delillerden çıkarılabilmesi için bütün gücün sarf edilmesi” olarak izah edilmektedir. İctihadın çeşitleri olarak mutlak ve mukayyed içtihat şartları ile açıklanmaktadır. İctihadın zamanla sınırlandırılmayacağı, içtihat kapısının kapanmayacağı, günümüzde içtihadın imkânı, içtihadın olabileceği konular, içtihadın tagayyürü ve sonuçları, içtihadın gerekliliği ve hükmü genişçe izah edilmektedir.⁴²³

Taklid, “delilini bilmeksizin başkasının görüşünü almaktır” şeklinde tanımlanmakta olup taklidin hükmü ve şartları ile belirli bir mezhebe bağlanma konusu izah edilmektedir.⁴²⁴

Öğretim programlarında konu ile ilgili olarak, 1926 ilk mektep 4. ve 5. sınıf programında herkesin dini anlamda özgür olduğu, kimsenin din ve inancına karışılmayacağı, kişinin kendi tercihlerinden sorumlu olduğu, tevekkülün tedbirle birlikte olması gerektiği, taassubun reddi ve terakkinin övülmesinin dine uygun olduğu, aklın üstünlüğüne, akılla çelişenin dinde olamayacağına vurgu yapılmaktadır.

1976 lise 2. sınıf programında İslâm’ın evrensel özellikleri anlatılmaktadır. Evrensellik her yerde, her zaman ve tüm insanlarla ilgili olan demektir ki İslâm’ın çağlara, coğrafyalara ve insanlığa hitap edebilmesi için ilkelerden ve amaçlardan hareket ederek içtihat etmek gerekir.

Dinden kaynaklanan ondan ilham alan bakış açısı insan ile ilgili olan her alana tesir etmektedir. 2000 ilköğretim 8. sınıf programında dinin kültür üzerindeki etkisi ve görünümleri işlenirken mimarî, musiki, edebiyat, dil ve örf-adetlerimiz üzerindeki dinî

⁴²² Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 413-vd.; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 378-vd.

⁴²³ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 437-447; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 401-409.

⁴²⁴ Şa’bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, 448-451; Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, 410-413.

etki örneklendirilmektedir. Kültürü doğru anlama ve değerlendirmede dini doğru anlamının önemi üzerinde durulurken dinî bağnazlığın zararlarından bahsedilmektedir. Dini sorumluluğun ön şartı olarak akıllı olmak zikredilmektedir. Kur'ân'ın aklımızı kullanmamızı istediği belirtilerek İslâm'ın bilimsel çalışmalara karşı olmadığı bilakis teşvik ettiği ifade edilir. Bilgisiz taklidin taassuba götürdüğü vurgulanarak doğru inanç ve davranış için doğru bilginin şart olduğu ifade edilir. İnsanın özgürlüğü oranında sorumlu olduğu ve çalıştığı karşılığını alacağı vurgulanmaktadır. Dindeki anlayış farklılıkları üzerinde durulmaktadır. Bunun nedenleri -insan yapısı, ortam ve kültür, siyaset, ekonomi- ve bu nedenlerle ortaya çıkan farklılıkların birer zenginlik olduğu, bunların sistemleştiği mezhep, tarikat ve cemaat yapılanmalarının olduğu ifade edilmektedir. Cemaatlerin varlığı başka öğretim programlarında gündeme getirilmemektedir. 2006 ilköğretim 7. sınıf programında Kur'ân'ın akli kullanmaya verdiği önem bilgilenme sürecinde doğru bilgi kaynaklarından -vahiy, akıl, duyular- yararlanmanın önemi vurgulanıp bağnazlık ve taassuptan uzak durulması teşvik edilmektedir. Din ve kültür etkileşimi anlatılmakta dinî olan ile kültürel olanın ayırdına varılması gerektiği anlatılmaktadır. Dil, mimari, musiki, örf ve adetlerdeki din etkisine örnekler verilmektedir.

İçtihadın sistemleştirilmiş şekli olan mezhep oluşumları, bunların nedenleri ve Müslümanlar üzerindeki etkisi müfredatta yer bulmaktadır. 2005 ortaöğretim 11. sınıf programında İslâm düşüncesinde yorumların yer aldığı dördüncü ünite mezhepler konusu işlenmektedir. Mezheplerin -yorum farklılıklarının- oluşma nedenleri olarak insanın yapısı, sosyal-kültürel, siyasi, coğrafi farklılıklar ile dini metinlerin yapısı yer almaktadır. Fikhî/amelî mezhepler olarak Hanefilik, Şâfiîlik, Malikîlik, Hanbelîlik ve Ca'ferîlik sayılmaktadır. Öğretim programlarında mezheplerin dinleştirilemeyeceğinin ve yorum farklılıklarının rahmet olduğunun üzerinde durulmaktadır. Bu programda diğer programlarda rastlanılmayan İslâm düşüncesinde yorumları birleştiren unsurlar olarak tevhit, nübüvvet, Kur'ân ve ahiret kavramlarına yer verilmektedir. 2006 ilköğretim 8. sınıf, 2010, 2018 ilköğretim 7. sınıf programında İslâm düşüncesinde yorumların ele alındığı görülmektedir. Burada siyasî/itikadî, fikhî/amelî yorumlar yanında tasavvufî yorumlar da yer almaktadır. Yorum farklılıklarının sebepleri, bunların bir rahmet/zenginlik olduğu, çatışma sebebi

olamayacağı, din ile yorumun aynı olmadığı üzerinde durulmaktadır. Fıkhî yorumlar içerisinde mezhepler ve bunların kurucu müçtehitleri hakkında bilgi verilmektedir. 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında İslâm düşüncesinde yorumlar konusu din-yorum ekseninde ele alınmaktadır. İslâm ile yorum arasındaki farklılıklar ele alınmakta, dinin asıl kaynaklarından ilke ve usulünce anlama ve yorumlama faaliyetinin (içtihat) yapılması gerektiği üzerinde durulur. Mezhep oluşumlarının nedenleri hakkında bilgi verilir. İtikâdî ve amelî mezhep ayrımı yapılarak amelî mezheplerden Hanefilik, Malikîlik, Şâfiîlik Hanbelîlik ve Ca'ferîlik hakkında bilgiler verilir. 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında din ve din yorumu farkı, dindeki yorum farklılıklarının sebepleri, konuyla ilgili bazı kavramlar (mezhep, fırka, ihtilaf, ictihad, te'vil, kelam, akaid, fıkh vb.), İslâm düşüncesindeki itikadî/siyasî ve fıkhî yorumlar ele alınmaktadır. Yorum farklılıklarının bir çatışma nedeni değil bir rahmet ve alternatif olduğu üzerinde durulur. Yorumların farklı oluşunun nedenleri olarak insan unsuru (bilgi, kavrayış, anlayış farkları), zaman ve mekân farklılığı, âyetlerin yorumlanması, hadislerin kabul ve yorumlanması ayrıntıya girmeden seviyeye uygun bir biçimde ele alınır. Amelî-fıkhî yorumlar Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri Ehl-i sünnet içerisinde Ca'ferî ve Zeydî mezhepleri Şia bünyesindeki mezhepler olarak ele alınmaktadır. Çağımızın güncel sorunlarından olan çevre ve ekosistemin bozulması konusunda İslâm'ın bakış açısı ve çözüm önerileri gündeme getirilmektedir. Din ve sosyal değişim olgusunda bazı dini hüküm ve yorumların zamana ve mekâna göre değişebileceğine değinilmektedir. İslâm dininin ekonomi ve sosyal adaletle ilgili ilkelerine yer verilmektedir.

Öğretim programlarında yukarıda anlatıldığı gibi tarihi süreç içerisinde fıkhî yorumların ve bunların sistemleştirilmiş şekilleri olan mezhepler hakkında bilgiler başlıkları halinde verilmekle birlikte ayrıntılı bilgilendirme haliyle ders kitaplarında yer almaktadır.⁴²⁵

Usul eserlerinde içtihat konusu ayrıntılı olarak ümmetin problemlerinin çözümü ve sorularının cevapları için gerekli bir yükümlülük olarak müçtehitler ve fakihlerin görüşlerinin ortaya konulması olarak her yönüyle ele alınırken öğretim

⁴²⁵ Zengin, *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*, 498-545.

programlarında 2000’li yıllara gelene kadar İslâm’ın evrenselliği ve aklın kullanımı temelli dolaylı olarak işaret edilirken 2000’li yıllardan sonra ortaokul ve lise müfredatlarında “İslâm Düşüncesinde Yorumlar” başlığı altında fikhî mezheplerin oluşumu bunların nedenleri ve bunlarla ilgili tarihsel bilgilerin verildiği yerlerde din ve din yorumunun farklılığı temelinde içtihat konusu ele alınmaktadır. Dinin değişmeyeceği fakat din yorumunun mekân, zaman ve olayların farklılığına göre değişebileceği ifade edilmektedir. İctihatla ilgili kavramsal ve ayrıntılı teknik bilgilere yer verilmemektedir.

2.2.7. Öğretim Programlarında Yer Verilmeyen Usûl Konuları

Öğretim programlarında yer aldığını tespit ettiğimiz usûl konularının içeriklerine yer verdiğimiz çalışmamızda “mesâlih-i mürsele, istihsan, sedd-i zerâyi’, istishâb, vaz’î hükümler, sebep, rükün, şart, mâni’, sıhhat, fesâd, butlan, el-mahkûm fih (hükme konu olan fiiller), kaynaklardan hüküm çıkarma (istinbât yöntemleri), vaz’ olduğu mana bakımından lafız, hâss, mutlak ve mukayyed, emir, nehiy, âmm, müşterek, kullanıldığı mana bakımından lafız, hakikat, mecaz, sarîh, kinaye, manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı bakımından lafız, zâhir, nass, müfesser, muhkem (te’vîl konusu burada açıklanacak), Hanefîlere göre kapalılık bakımından lafızlar: hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih, manaya delâleti bakımından lafız, ibârenin delâleti, işâretin delâleti, nassın delâleti, iktizânın delâleti, Hanefîlere göre delâletin çeşitleri: delâletü’l-mantûk, delâletü’l-mefhûm, mefhûmu’l-muvâfaka, mefhûmu’l-muhâlefe, delillerin teâruzu, nesih” konularına öğretim programlarında yer verildiğini tespit edemedik. Bu nedenle buradaki konulara dair bir içerik üzerinde durulmadı.

2.3. İslâm Hukuk Tarihi, Öncü İsimler (Müctehid, Fakîh Âlimler) ve Kurumlar

İslâm hukukunun tarihsel süreçte Kitap ve sünnet temelinde başladığı daha sonraki dönemlerde ilimlerin usûl ve esaslarının oluşumu ile farklılaştığı ilim ehlinin malumudur. İlimlerin usûl ve esaslarının farklılaşması ve ardından her ilmin eğitim-öğretiminin kurumsal bir tarzda yapıldığı süreç günümüze kadar bu ilimlerin ve sonuçlarının çeşitli eserlerle ulaşmasını sağlamıştır. Bu sürecin genel itibariyle İslâm

aleminde özel anlamda ise Türklerin şahıs ve kurumlar bazında çeşitli sonuçlarının olduğu öğretim programlarında yer bulmaktadır.

Bu anlamda öğretim programlarında, 1976 ortaokul 3. sınıf, lise 3. sınıf programında İslâm-ilim ilişkisi konu edilmekte olup İslâm dünyasında gelişen bilim dalları ve Müslüman ilim adamları, düşünürler ve eğitim kurumları anlatılmaktadır. Türk din kurumları da müfredatta yer almaktadır. İslâm dini ve ilim konusu yer almakta olup İslâm'ın akıl dini olduğu, ilme ve ilim adamlarına değer verdiği, İslâm ülkelerinde yer alan bazı ilim kurumları ve merkezleri anlatılmakta İslâm dinine hizmet eden bazı ilim adamlarından örnekler verilmektedir.

Öğretim programlarında İslâm'ın ve Müslümanların ilme verdikleri değer söz konusu olduğunda oluşan ilim dalları ve yetişen ilim adamları içerisinde İslâm hukuku/fıkıh ve fakîhlerin bulunduğu izahtan varestedir. Aşağıda dönemsel olarak incelendiğinde buna dair çeşitli örneklerin yer aldığı görülecektir.

2.3.1. Hz. Peygamber (s.a.s.) Dönemi

İslâm hukuk tarihi içerisinde Hz.Peygamberin hayatı ve yaşadığı dönem hukukun oluşumunda ilk dönem olarak nitelendirilir. Hz. Peygamberin teşri alanındaki yeri ve önemi hem deliller bölümünde “sünnet” delili olarak karşımıza çıkmaktadır hem de tarihsel dönem içerisinde ilk dönem olarak gündeme gelmektedir. Sünnet deliline ilgili bölümde yer verildiğinden bu bölümde tarihsel süreç içerisinde özellikle bi'setten sonraki Hz. Peygamberin hayatına yer verilecektir.

Hz. Peygamber döneminde fıkıh, Kitap ve sünnetten ibarettir. Bu dönemde Hz. Peygamber (s.a.s.) Allah'tan gelen vahiyleri tebliğ ediyor, sözlü ve uygulamalı açıklamalar yapıyor ve teşri görevinin gereği olarak vahiyle uyumlu, tutarlı ve çelişmeyen hükümler koyabiliyordu. Mekke döneminde günah ve fuhuş (kötü/çirkin iş) ifadeleri ile ahlaki boyutu öne çıkarılan ilkeler oluşmaya başlamış ve kalplere yerleştirilmeye çalışılmıştır. Medine döneminde ise hem Müslümanlar hem de Medine'deki diğer gruplar için hukuk oluşmaya başlayacaktır. Bu merhalede tedricilik, kolaylık, istişare, toplumun ihtiyaçlarına göre değişen uygulamalar,

sınırlandırmalar gibi temel usul ve yöntemlere dair örneklikler ile hukuk esaslı bir toplum oluşumunun izleri görülmektedir.⁴²⁶

1924 ve 1926 ilk mektep 3. sınıf programında Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatı harikulade ve mucizevi hikayelerden kaçınılarak anlatılmaktadır. 1968 ilkokul 5. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı konusu yer almaktadır. 1976 ortaokul 1. sınıf programında peygamberin gerekliliği ve Hz. Peygamberin hayatı Mekke ve Medine dönemleri olarak yer almaktadır. 1982 temel eğitim 8. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı bir bütün olarak kronoloji takip edilerek anlatılmaktadır. 1992 ilköğretim 8. sınıf programında son peygamber Hz. Muhammed'in kısaca hayatı anlatılmaktadır.

1992 ortaöğretim 1. sınıf programında son din Müslümanlık başlığında Hz. Peygamberin aile çevresi ve ehl-i beyt kavramı ile Türklerdeki ehl-i beyt sevgisi işlenmektedir.

2000'li yıllardan itibaren Hz. Peygamberin hayatı ve örnekliliği daha kapsamlı bir şekilde öğretim programlarında yer almaya başlamıştır. 2000, 2010 ilköğretim 6. sınıf programında Hz. Peygamberin (s.a.s.) peygamberlikle görevlendirilmesi sürecinde yaşadıkları ve yaptığı faaliyetler yer almaktadır. İlk vahyin ardından Mekke dönemi faaliyetleri akabinde hicret ve sonrasında Medine'de yapmış olduğu faaliyetlerle İslâm toplumunu inşa etmesi üzerinde durulmaktadır. Bu faaliyetler içerisinde toplumsal barışın kurulması, mescidin inşası ve işlevi ile eğitim öğretim faaliyetleri yer almaktadır. Son vasiyeti olan veda hutbesindeki mesajlarına vurgu yapılmaktadır. "Kur'an'da Peygamberimiz" başlığı ile O'nun insanî yönü ve peygamberlik yönü şeklinde bir anlatım tercih edilmektedir.

2005 ve 2010 ortaöğretim 9. sınıf programında Hz. Peygamberin hayatı ve mücadelesine yer verilmiştir. Burada kronolojik olarak kısa bir siyer anlatısı yer alır. Vahyin gelişi ve peygamberlik dönemi Mekke-Hicret-Medine dönemlendirmesi, Medine'de sosyal barışın sağlanması, İslâm'ın tebliğ edilmesindeki mücadele anlatılmakta veda hutbesi insan hakları bağlamı öne çıkarılarak yer bulmaktadır. Hz. Peygamberin vefatı ve bunun sahabe üzerindeki tesiri ile konu tamamlanmaktadır.

⁴²⁶ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 36-52.

2006 ilköğretim 4. sınıf programında Hz. Peygamberin soyu, aile büyükleri, çocuklu ve gençliği hem kronolojik olarak hem de bu dönemlerdeki ahlakî özelliklerinin anlatılması şeklinde yer almaktadır.

İslâm Hukuku'nun Hz. Peygamber dönemini ele alan eserlerde Mekke-Medine dönemi ayrıntısı üzerinden ahlakî-ilkesel ve kural koyucu bir dönem anlatımına örnekler verilmekte olup fikhın toplumda uygulanabilmesinin usûl ve yöntemlerinin izleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Öğretim programlarında ise 2000'li yıllardan önce Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatından siyer ilmi ile kronolojik anlatım yapılmakta iken 2000'li yıllardan itibaren daha ayrıntılı olarak toplum oluşumu ve bunun yöntemleri ayrıntılı olarak işlenmektedir. Bu döneme ait müfredatta İslâm toplumunu oluşturan temel ilkeler, hukukî düzenlemeler yanında farklı gruplarla birlikte yaşamının ahlakî ve hukukî alt yapısı da anlatılmaktadır.

2.3.2. Dört Halife Dönemi (Sahabe Dönemi)

Hz. Peygamberin vefatı ile râşit halifeler dönemi başlamıştır. Müslümanların yöneticisi olarak kimin belirleneceği sorunsalı üzerinde halifelik konusu gündeme gelmiş bu dönemde her bir halifenin belirlenmesinde farklı uygulamalar ortaya konmuştur. Her halife kendi döneminde toplumun sorunlarını çözmek ve hayatın akışını sağlamak için uygulama örnekleri sunmuşlardır. Bu dönemde sahâbe arasında istişare, maslahat, kıyas ve makâsîd esaslı çözümler üretilmiş, ilk icmâ örnekleri verilmiştir. Sahabe içerisinde içtihadı ile öne çıkan sahâbîlerin görüşleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Topraklar genişlemiş, pek çok insan Müslüman olmuş, sorunlar karmaşıklaşmış bunlara çözümler üretilmiştir. Kur'ân, mushaf haline getirilmiş ve istinsah edilmiştir.⁴²⁷

Öğretim programlarında dört halife dönemi tarih dersi müfredatında İslâm tarihinin bir dönemi olarak yer almaktadır. 1924 ilk mektep 3. sınıf programında sahâbîlerin hayatlarından anlatımlar yapılacağı belirtilmektedir. 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında gönül coğrafyamız adı altında İslâm medeniyeti anlatılırken dört halife dönemi olaylarından ve coğrafi genişlemeden bahsedilmektedir.

⁴²⁷ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 53-72.

2018 ortaöğretim 10. sınıf programında genç sahâbilerden örnekler verilerek ilim öğrenme, istişare etme ve toplumsal konularda duyarlı olma ve sorumluluk alma teşvik edilmektedir.

Dört halife dönemine ait geniş anlatım ve örneklerin yer aldığı eserlerin aksine öğretim programlarında sahâbenin aktif olarak İslâm toplumuna yön verdiği dört halife dönemine ait bilgiler sahabe hayatlarından bazı örnekler ya da genel tarihi bilgiler ile sınırlı kalmaktadır.

2.3.3. Müctehid İmamlar Dönemi (Emevîler-Abbâsîler Dönemi)

İslâm tarihinde Hz. Peygamberin vefatının ardından onun ashabı İslâm coğrafyasının farklı bölgelerine giderek İslâm'ı tebliğ etmişlerdir. Bunların buldukları şehirlerde Müslümanların sorunlarına çözüm, sorularına cevaplar üretmişler, onların ardından izlerinden giden alimler yetişmiş onların usullerini takip ederek İslâm'a hizmet etmişlerdir. Tâbiûn döneminin ardından yeni bir dönem olarak Emevîler ve ardından Abbâsîlerin hükümranlığı başlamıştır.

Fıkıh, kelâm, hadîs gibi ilimlerin oluşmaya başladığı bu dönemde fakîhler ve müctehidler temayüz ederek mezheplerin oluşumuna öncülük etmişlerdir. Bu devirde meşhur olan müctehid imamlar olarak Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdris eş-Şâfiî ve Ahmet b. Hanbel sayılabilir.⁴²⁸

Ayrıca bu döneme ait müctehidlere ve bunların usullerini sistemleştiren fıkıh mezhepleri hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Hem Ehl-i sünnet mezhepleri olan Hanefîlik, Şâfiîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik hem de ehl-i sünnet dışı Şia gibi oluşumlara ait mezhepler hakkında bilgiler verilmektedir.⁴²⁹

1923-1950 yılları arasında kayda değer bir din eğitimi olmadığı gibi Müslüman toplumları etkileyen şahsiyetler hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Sonraki yıllarda 1956 ortaokul 2. sınıf, 2006 ilköğretim 6. sınıf, 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında Türklerin İslâm'a hizmetleri başlığı altında tarihî süreç anlatılırken İslâm'a hizmet edenler arasında İmâm-ı Âzam'a da yer verilmektedir. 1976 ortaokul

⁴²⁸ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 85.

⁴²⁹ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 97-113.

3. sınıf programında İslâm dinine hizmet eden bazı ilim adamlarından örnekler verilmektedir.

1982 ve 1992 ortaöğretim 3. sınıf programında Türk-İslâm kültür ve medeniyetine değinilirken İslâm'da doğup ve gelişen ilim dalları ve batıya tesiri içerisinde fıkıh ilmi ve Türk bilginler içerisinde yer alan müctehid imamlara da yer verilmektedir.

2005 ortaöğretim 9. sınıf, 2010 ilköğretim 6. sınıf, ortaöğretim 9. sınıf programında Türklerin Müslüman oluş süreçleri ile İslâm'ın Türkler arasında yayılma ve yerleşmesinde Türklerin İslâm'ı benimseyip kabul edişlerinde etkili olan şahsiyetlerden örnekler verilmektedir. İnanç, fıkıh ve tasavvuf alanlarında örneklerin yer aldığı bu bölümde fıkıh alanında İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî de anlatılmaktadır. 2010 ilköğretim 6. sınıf programında ayrıca Şia'dan Ali er-Rıza'ya da yer verilmektedir. 2010 ortaöğretim 10. sınıf programında İslâm'ın bilimi teşvik ettiği ve medeniyetin gelişmesine katkıları bulunduğu vurgulanıp hukuk alanında da katkı yapan isimler zikredilmektedir.

2006 ve 2010 ilköğretim 6. sınıf programında Hz. Peygamber ve ehl-i beyt sevgisinin de yer aldığı ünite de İslâm medeniyetine Türk katkısı da dile getirilmektedir.

2006 programında ilköğretim 8. sınıf, 2010 ilköğretim 7. sınıf konuları içerisinde fikhî yorumlar içerisinde mezhepler ve bunların kurucu müctehitleri hakkında bilgi verilmektedir.

2005 ve 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında İslâm düşüncesinde yorumlar konusunda amelî mezheplerden Hanefilik, Mâlikîlik, Şâfiîlik Hanbelîlik ve Ca'ferîlik ile bunların kurucu imamları hakkında bilgiler verilir.

2018 ilköğretim 7. sınıf programında İslâm düşüncesinde yorumlar başlığı altında itikâdî/siyasî ve fikhî mezhepler ile tasavvufî yorumlar konusu anlatılır. Burada kavramlar, farklı yorumların sebepleri, mezheplerin temel usulleri, müctehid imamlar hakkındaki bilgiler öğrenci seviyesine uygun bir şekilde yer alır.

2018 ortaöğretim 9. sınıf konuları içerisinde İslâm dininin ve medeniyetinin dünya üzerinde çeşitli coğrafyalara yayılması ve yerleşmesinde emeği geçen alimlere vurgu yapılır. Bu alimlerden İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye de yer verilmektedir.

2018 ortaöğretim 10. sınıf programında amelî-fikhî yorumlar Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri Ehl-i sünnet içerisinde; Ca'ferî ve Zeydî mezhepleri Şia bünyesindeki mezhepler olarak ele alınmakta olup bunların kurucu imamları hakkında bilgiler verilmektedir. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında Türklerin İslâm'la tanışmaları ve Müslüman olma süreçlerinde etkili programında olan isimler arasında mezhep imamı fakih-müctehid imamlardan İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî ve Ca'fer-i Sadık hakkında bilgiler verilmektedir.

Fıkıhın tarihsel süreçte özellikle mezheplerin oluşum süreçlerini başlatan müctehid imamlar hakkında İslâm hukuk tarihini konu edinen eserlerde hem bu süreçteki müctehitlerden hem de bunların çözümlemelerine örnekler verilmekte usûl ve üslupları anlatılmaktadır. Mezhepler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Öğretim programlarında 1950-2000 yılları arasında daha çok Türklerin Müslüman olmalarına ve İslâm'ın bunlar arasında yerleşip gelişmesine katkı veren isimler arasından Ebû Hanîfe hakkında bilgiler verilmekte iken 2000'li yıllardan sonra ortaokul ve lise müfredatlarında mezhepler konusunda ayrıntılı bilgiler verilmekte mezhep imamları hakkında bilgilendirmeler yapılmaktadır. Bu bölümlerde ehl-i sünnet mezhepler olan Hanefilik, Şâfiîlik, Mâlikîlik ve Hanbelîlik yanında Şia'nın fikhî mezhepleri olan Ca'ferîlik ve Zeydîlik hakkında da bilgiler verilmektedir.

2.3.4. Selçuklular Dönemi

İslâm hukuk tarihine dair bilgilerin yer aldığı eserlerde dönem ile ilgili olarak mezheplerin kendi bünyelerinde yer alan tahrîc ve tercih tarzı çalışmalardan bahsedilirken dönem içerisindeki fakîhlerden örnekler verilmekte içtihadın şartları ve müctehitte bulunması gereken özellikler, içtihadın bölünmesi, müctehitlerin tabakaları gibi teknik konular ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.⁴³⁰

⁴³⁰ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 114-126.

1926 ilkokul 5. sınıf programında İslâmiyet'in Türk toplumundaki yeri ve önemi açıklanmaktadır. 1956 ortaokul 2. sınıf programında Türklerin mimari alanda yaptığı hizmetler içerisinde cami yapımı ve caminin bölümleri de anlatılmaktadır.

1967 lise 1. sınıf, 1968 ilkokul 5. sınıf, 1976 ortaokul 3. sınıf programında Türklerin İslâm'a hizmetleri anlatılmaktadır. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 7. sınıf programında Türkler ve Müslümanlık konusu altında Türklerin İslâm'ın yayılması ve korunmasındaki hizmetleri anlatılıp büyük Müslüman Türk bilginleri hakkında bilgiler verilmektedir. 1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 8. sınıf programında Türkler ve Müslümanlık yer almakta olup burada "Türklerin Müslümanlığa katkıları ve Müslümanlığın Türklere kazandırdıkları" ve "Türklerin başka din mensuplarına karşı tutumları" başlığı yer almaktadır.

1974 ilkokul 4. sınıf programında üçüncü üniteye Türk milleti din ilişkisi tarihi arka planı ve değerler üzerinden anlatılmaktadır.

2018 ortaöğretim 12. sınıf programında İslâm medeniyetinde bilim ve düşüncenin gelişiminde pek çok ilim dalı arasında fıkıh ilmine de yer verilmekte, fıkıh alimlerinden örnekler verilmektedir.

Hukuk tarihi ile ilgili eserlerde bu dönemdeki fakihler arasında tartışmalı teknik konular ve mezhep içi uygulamalar anlatılırken öğretim programlarında Türklerin Müslümanlığa katkıları ve dünya üzerindeki etkileri konu edinilmekte olup döneme ait fikhî tartışmalar ve fakihlere dair bilgiler yer almamaktadır.

2.3.5. Osmanlılar Dönemi

İslâm hukuku açısından Osmanlılar dönemine ait daha çok döneme ait kanunnameler ve fetva-fıkıh kitapları üzerinden bir anlatım yapıp İslâm hukuku-Batı hukuku karşılaştırılmaktadır. Mecellenin hazırlanması ve burada yer alan sistematik anlatılmaktadır.⁴³¹

1956 ortaokul 1. sınıf programında İslâm'ın ilme verdiği önem bölümünde ilmin değeri ve Türk külliyelerinden (üniversiteleri) örnekler verileceği ifade edilmektedir. Ortaokul 2. sınıf programında Türklerin mimari alanda yaptığı

⁴³¹ Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 127-138.

hizmetlerde cami yapımı ve caminin bölümleri de anlatılmaktadır. 2010 ilköğretim 7. sınıf programında mimari alandaki camiler gibi yapılar anlatılmaktadır.

1976 lise 1. sınıf programında Türklerin İslâm'a hizmetleri konusu yer bulurken burada İslâm'ın yayılması ve korunmasındaki hizmetleri de anlatılmaktadır.

Osmanlı dönemine ait anlatımlarda kanunname, fetva ve fıkıh kitapları temele alınarak yapılan anlatımlarda fazla bir ayrıntıya yer verilmemekte Mecellenin hazırlanması ile konu tamamlanmaktadır. Öğretim programlarında ise daha çok medrese gibi kurumlar, mimari yapılar olarak camiler hakkında bilgiler verilmekte Türklerin İslâm'ın yayılmasına olan katkıları mevzubahis edilmektedir.

2.3.6. Mecelle Sonrası Dönem

Osmanlı'nın son döneminde bir kanunlaştırma çalışması olarak önem arz eden Mecelle sonrası dönem ile ilgili olarak Mecelle üzerine yapılan çalışmalardan söz edilirken ayrıca Hukuk-u Aile Kararnamesinden bahsedilmektedir. Cumhuriyet dönemine dair bir anlatı bulunmamaktadır.⁴³²

Öğretim programlarında ilginç bir bilgi olarak 1976 yılında yayınlanan müfredat programının yer aldığı tebliğler dergisinde okul kütüphaneleri yönetmeliği de yayınlanmış olup okul kütüphanelerinde yer alacak kitapları tasnifinde fıkıh ilmi ve fikhî mezheplere dair eserlerinde tasnifte yer aldığı müşahede edilmektedir.

Lise çağındaki gençlerin, ülkemizdeki din hizmetlerinin sorumlusu olan Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında bilgi sahibi olmalarını temin için 2005 ve 2010 ortaöğretim 11. sınıf programında ülkemizin yakın tarihi din uygulamaları üzerinde durularak Diyanet İşleri Başkanlığının kuruluş amacı, görev ve görevlilerinin sayılması, Cumhuriyet döneminde halkın dinini daha iyi ve doğru öğrenebilmesi için yapılan hadis, tefsir ve meâl çalışmalarında Atatürk'ün rolü anlatılırken hutbelerin Türkçeleştirilmesinin gerekliliğinden bahsedilmektedir.

Bu bölümde Mecelle ile ilgili bilgilerin yer aldığı eserler yanında öğretim programlarında Cumhuriyet dönemine ait din hizmetleri ile alakalı hem eserler hem de kurumlar hakkında 2005 sonrasında lise dönemi için bilgiler yer aldığı

⁴³² Döndüren, *İslam Hukukuna Giriş*, 134-141.

görülmektedir. 1976 yılı müfredatında ise kütüphanelerde fıkıh ve fıkıh mezheplerini anlatan eserlerin bulunacağı ifade edilmektedir.

2.4. İslâm Hukukunun Gayeleri

İslâm hukukunun gayeleri olarak isimlendirdiğimiz bu bölümde “makâsıdu’ş-şerîa” olarak adlandırılan insanı ve toplumu zarardan ve kötülükten koruyan, iyiye ve faydalıya sevk eden temel esasların müfredatlardaki yer almasını inceleyeceğiz.

Zarûriyyât-ı Hamse olarak da bilinen hukukun korumayı amaçladığı beş temel esas can, akıl, din, nesil ve maldır. Bu asılların korunması hem birey olarak her bir insan hem de insan türü için zorunludur. Aksi durumda hem bireyin kendisi hem de ümmetin de içinde olduğu insan türü zarar ve yok oluş ile karşılaşabilir. Bundan dolayı İslâm hukuku bunların hem varlığını kolaylıkla ve sağlıklı bir şekilde sürdürmesi için kurallar koymuş, teşviklerde bulunmuş hem de bunlara zarar verebilecek uygulama ve amelleri yasaklamıştır.⁴³³

Öğretim programlarında genel olarak “haklara saygılı olmak” kapsamında yer alan konular başlığımız ile ilişkilendirilebilir. 1956 ortaokul 1. sınıf programında başkalarının haklarına saygı göstermek kula hakkı bağlamında dile getirilmekte insanların haysiyet ve şereflerine saygı gösterilmesi istenilmektedir. 1968 ilkökul 5. sınıf programında kadere iman konusu içerisinde çalışmanın önem ve değeri ile kişinin sağlığını, varlığını koruması ve bilgisini artırması için çaba ve gayret için idaresini kullanması gerektiği ifade dilmektedir. 1976 ortaokul 3. sınıf programında İslâm’da ruhbanlığın olmadığı, herkesin eşit olduğu ve sınıf ayrımcılığının olmadığı vurgulanmaktadır. Lise 3. sınıf programında din-fert ilişkisi anlatılmakta İslâm’ın insana verdiği önem vurgulanırken, tövbe ve af kavramlarına yer verilmekte, insanın sadece Allah’a karşı sorumlu olduğu öne çıkarılıp İslâm’da ruhbanlığın olmadığı ifade edilmektedir. Din-toplum ilişkisi işlenmekte olup burada dinin sosyal amaçları, İslâm’ın hak ve hürriyet anlayışı ifade edilip İslâm’ın köleliğe karşı olduğu vurgulanmaktadır. 1982 ve 1992 ortaöğretim 3. sınıf programında İslâm’ın evrenselliği “evrensel bir din olarak İslâmlık” başlığı ile yer almaktadır. Allah’ın alemlerin Rabbi, Hz. Peygamberin de bütün insanlığa gönderilmiş olması temelinde

⁴³³ İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 140-141.

İslâm'ın bütün zaman ve mekanlara bir hitap oluşu öne çıkarılmakta İslâm'ın akıl ve ilim dini olduğu, dünya ve ahiret birlikteliğini emrettiğini, insan haysiyetini, vicdan ve düşünce hürriyetini koruduğunu, sınıf ve ırk ayrımı yapmadığını vurgularken İslâm'da ruhbanlığın olmadığı da eklenmektedir. Ahlakî görevlerimiz arasında düzenli olmak, başkaları ile iyi ilişkiler kurmak, iyilik ve yardımseverlik de sayılmaktadır. Din, adalet ve ahlak ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Sosyal adaletin ahlak kuralları ile olan irtibatı, insanın ödevi ile İslâm ahlakı ilişkisi Hz. Muhammed'in adalet ile ilgili güzel sözleri ile anlatılmaktadır. 2000 ilköğretim 4. sınıf programında insanın akıllı ve inanan bir varlık olduğu, inandığı dinin doğru olmayı istediğini, çevresini korumasının gerekliliğini bildirdiğini, insanları sevmeyi ve onlara saygı göstermenin gerekliliğini emrettiğini öğrenmektedir. 2000 ilköğretim 5. sınıf programında kul hakları temelinde toplum içerisinde diğer insanlarla ilişkilerimizde -akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk, yoksul ve zayıflar ile özürülüler- ve ortak kullanım alanlarında -cami, okul, park ve bahçeler- nasıl davranmamız gerektiği işlenmektedir. Toplu yaşamının gerektirdiği hak ve sorumluluklarımızın farkında olunması ve ona göre söz söyleme ve davranış sergilemenin yol ve yöntemleri anlatılmaktadır. Trafik kurallarına uymak da bu bölümde yer almaktadır. 2006 ve 2010 ilköğretim 4. sınıf programında toplumsal hayatın sevgi üzerine bina edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sevgi, dostluk, kardeşlik değerleri ile Allah sevgisi, İslâm'ın barış ve huzur dini olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Hukukun gayesinin, dikkatle bakıldığında fitratın korunması gerektiği, onu yaşatacak olanın emredildiği onu yok edecek ya da zarar verecek olanın yasaklandığı gerçeği olduğu görülecektir.⁴³⁴

2005 ve 2010 ortaöğretim 10. sınıf programında İslâm dininin hak ve özgürlüklere değer verdiği anlatılırken, korunması gereken beş aslın -can, akıl, din, nesil ve malın korunması- günümüz diliyle ifadeleri olan kavramlar -yaşam ve sağlık hakkı, eğitim hakkı, düşünme ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ibadet hakkı, ekonomik haklar ve özel hayatın gizliliği hakkı- kullanılmaktadır. Özel hayatın gizliliği ilkesinden hareketle mahremiyet konusu işlenmektedir. Burada tesettür

⁴³⁴ İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 88.

emrine yer verilmemektedir. Başkalarının haklarına saygı göstermenin gerekliliği üzerinden alkollü içecekler, uyuşturucu, kumar ve sigaradan kaçınılmasının önemi anlatılır. Bunların haram ve günah olduğuna değinilmez. Daha çok kişinin kendisine ve başkasına zarar vermesi üzerinden sakındırılmaya çalışılır. İslâm dininde hukukun üstünlüğü ilkesine uyulduğunu ve kul haklarının önemli olduğunu vurgulayan anlatılar yapılmaktadır. 2006 ilköğretim 7. sınıf programında başkalarına zarar vermenin kul hakkı olduğu anlatımı ile can, akıl, din, mal ve nesli korumanın gerekliliği anlatılmaktadır. 2018 ilköğretim 8. sınıf programında din ve hayat ilişkisi temasında dinin birey ve toplum hayatındaki önemi ele alınır. Dinin temel gayesi olan İslâm dininde zarûrât-ı dîniyye kapsamında ele alınan can, akıl, din, nesil ve mal emniyetinin sağlanması gayesi güncel konularla ilişkilendirilmektedir. Canın korunmasında, “iş sağlığı ve güvenliği”; malın korunmasında, “haksız kazanç”; aklın korunmasında, “zararlı alışkanlıklar”; neslin korunmasında, “aile kurumunun önemi” gibi konulara da değinilir. 2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında dini meselelerin çözümünde uyulması gereken ilkeler ve yöntemlerden bahsedilirken zarûrât-ı dîniyye kavramına ve can-akıl- din-nesil ve mal emniyetine vurgu yapılır. İslâm’ın mülkiyet anlayışı çerçevesinde fakirlikle mücadele, işçi-işveren ilişkileri, hak ve sorumlulukları, gıda maddelerinin helalliği-haramlığı konusunda “Eşyada aslolan ibahadır.” ilkesi ekseninde -helal, haram, mekruh, mübah kavramları ile anlatarak-güncel meselelerin çözümü, GDO’lu gıdalar, bağımlılık yapan zararlı alışkanlıkların - uyuşturucu, sigara, alkollü içecekler, kumar- hükmü ve bunlarla mücadelenin yöntemleri, sağlıkla ilgili olarak otopsi, ötenazi, kan ve organ bağıışı, intihar ve haram maddelerle tedavi konuları öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden işlenmektedir.

Genel anlamda bir bütün olarak korunması gereken beş temel esasın yukarıdaki gibi ele alındığı bölümler yanında hayat hakkı olarak da ifade edilebilecek olan canın korunması amacıyla 1956 ortaokul 2. sınıf programında müfredatın ahlak bölümünde sağlığımızı ve hayatımızı korumak bölümünde temizlik, yeme-içme, yatıp kalkmada uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır. 2005 ortaöğretim 11. sınıf, 2010 ortaöğretim 12. sınıf programında İslâm’ın barış yanlısı bir din olduğu, yaşam hakkına değer verdiği, Müslümanın sosyal çevreyle uyumlu-barışık olması gerektiği

vurgulanmaktadır. Zorunlu olmadıkça savaşın bir insanlık suçu olduğu ifade edilmektedir.

Mal, mülkiyet edinme ve bunu kullanabilme hakkı olarak karşımıza çıkan malın korunması ilkesi 1956 ortaokul 2. sınıf programında iş ve çalışma konusunda işi düzgün yapmanın yanında toplumda iş bölümünün önemi ve değerine vurgu yapılarak meşru ve helal kazanç konusu öne çıkarılmaktadır.

Düşünme ve düşündüğünü yazılı ve sözlü olarak ifade edebilme hakkı olarak öğretim programlarına yer alan aklın korunması gayesi 1967 lise 2. sınıf programında İslâm'ın hürriyet anlayışı içerisinde düşünme hürriyetine yer verilmektedir.

Hukukun gayesinin beş temel hakkın korunması gerektiği yanında insanların hayatlarını zorlanmadan sıkıntıya düşmeden sürdürebilmesi için ihtiyaçlarının karşılanması gerektiği bunun için hâciyat denilen ikincil derecede uygulamalarının da ortaya konulmasının lazım olduğu ifade edilmektedir. Üçüncül olarak ise güvenlik içerisinde, mutmain olarak, estetik ve kolaylaştırılmış bir yaşam tesis etmek olan tahsînî yararların sağlanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.⁴³⁵

1974 ilkokul 4. sınıf programında birinci ünite de iyilik yapmak, iyiliğe teşvik, çalışma alışkanlığı kazanma ve iyiliğin karşılığının takdir ve ödül olduğu vurgusu yer almaktadır. Doğruluk, dürüstlük, düzenlilik, sadakat değerleri verilmeye çalışılmaktadır. Çevre ve karakter farklılığı olan çocuklarla aynı ortamı paylaşmak, toplumsal yaşayış için hukukî düzenlemelerin gerekliliği, disipline uyma alışkanlığının kazanılmasında insanın özgürlüğüne atfedilen değer ile iç isteği ve dış zorlamaların disipline olmadaki rolü ele alınmaktadır. Sorumluluk başlığı altında mükafat ve cezaya değinilmektedir. Okul/devlet eşyalarını koruma, okulu temiz tutmanın gerekliliği başkalarına ve devlete olan saygı ile irtibatlandırılmaktadır. İlkokul 4. sınıf programında üçüncü ünite de çocuğun ilişki içerisinde bulunduğu öğretmen, arkadaş ve komşularına -akrabalık bağları ve komşuluk ilişkileri 1975 müfredatına eklenmiştir- karşı saygı ve vefa temelli bir ahlakî tavır benimsetilmeye çalışılmaktadır. Toplu halde yaşanan yerlerde uyulması gereken görgü kurallarının ahlakî yönü ifade edilmektedir.

⁴³⁵ İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 143; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 110-117.

Haklar ve sorumluluklar manifestosunu andıran bir kapsamlılıkta 1974 ilkokul 5. sınıf programında birinci ünite de toplum içerisinde insanın durumu ele alınıyor. İnsanların durumu hayat şartları ve çalışma şartları olarak somut yaşama ilişkilendirilip düşünce ve ifade hakkı, öğrenim hakkı ve inanç-ibadet hakları konu olarak yer almaktadır. Sosyal refahın sağlanması için barınma, beslenme ve sağlığı koruma hususları yer bulmaktadır. Eşitsizliğe karşı sosyal adalet, merhamet ve şefkat ile imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanması istenmektedir. Ödev ve sorumluluklarımızın kişisel -hayata saygı-, çalışma hayatı -sendika, yardımlaşma kurumları, (dinimizin çalışmaya verdiği önem 1975'te var) ve vatandaşlık-siyasi sorumluluk ana başlığı altında yer almaktadır. İkinci ünite de meslek içerisinde insan gündeme gelmekte çalışma hakkı ve emeğe saygı -el ve zihin emeği- öne çıkmaktadır. Üçüncü ünite de insanın grup içerisindeki durumu işlenirken cinsiyetler -erkek ve kadın- arasında fark olduğu ifade edilmektedir. Başkalarının hakları da bir başlık içerisinde yer almaktadır. Ortaokul 1. sınıf programında altıncı ünite de hayata saygı -savaş ve barış-, meşru müdafaa, vatan savunmasında şehitlik ve gazilik; insan varlığına saygı ise haklar ve ödevler ile başlayıp anayasadaki haklar, kadın ve erkek eşitliği ve kadınların hakları gündem yapılmaktadır. Çalışma hayatı, emek, teşebbüs, iş veren ve işçi hak ve sorumlulukları sosyal güvenli ile ilişkilendirilerek anlatılmakta mülkiyet ve Millî servete saygı ele alınmaktadır. Kanunların gelişen hayata uygun hale getirilmesi, töre hukuku ve ahlak ve (kutsala saygı gösterilmesi -Allah'a saygı ve dinin emir ve yasaklarına saygı- 1975'te var) istenmektedir.

Hakların ve görevlerin ortaya çıkmasında ve korunmasında hukukun zorunluluğu hususuna 1974 programında ortaokul 2. sınıf programında altıncı ünite de adalete ulaşma isteğinde hukuk ve geleneklerden söz edilmekte hukukun ve cezalandırmanın evriminden bahsedilmekte suçluluğun önlenmesinde dinî, manevî ve ahlakî değerlerin önemine vurgu yapılmaktadır.

Zararın önlenmesi ve ortadan kaldırılması ile yararın elde edilmesinde fitratın, dinin ve hukukun etkin olarak görev alması gerektiği vurgulanırken insanların ve

toplumların değişmesinin bu üçlünün her birinin her durumda aktif olarak hayata müdahil olması zorunluluğu dile getirilmektedir.⁴³⁶

1974 ortaokul 3. sınıf programında birinci ve ikinci ünite de insanın söz ve davranışlarında hür tercihe sahip olduğu vurgusu vardır. İyi, doğru ve güzelin kötü, yanlış ve çirkin ile karşılaştırılması yer almaktadır. İnsanın iyi, doğru ve güzeli yapmasında etkili olan tabiî (biyolojik), kamuoyu (toplum) ve adalet (kanun-cezalandırma) kuvvetlerinin varlığı ifade edilmektedir. Dördüncü ünite de ahlaklılığın dış görünüşü olarak medeniyet, sosyal düzenlilik, kural ve kanunlar dile getirilmektedir.

1974 lise 1. sınıf programında ikinci ünite de insanın varoluş gayesi üzerinde durulmuş buradan hareketle ahlaklı bir hayatın ilkeleri olan ödev, hak, eşitlik ve adalet ilkelerine vurgu yapılmıştır. İnsanın ve sosyal hayatın değeri ve amacı da bu ünite de yer bulmaktadır. Ahlak ve hürriyet ilişkisinin yer aldığı bölümde insanın hür oluşunun sağladığı üstünlük yanında adalet, merhamet, eşitlik ve eşitsizlik konularına temas edilmekte Türk tarih ve geleneğinde hürriyet ve adalete verilen değere yer verilmektedir. İnsanın yaşayışı ve ahlak konu başlığı altında yaşamın değeri, insanın kendine karşı sorumlulukları dile getirilmekte intihar etmenin ahlakî yanlışlığı, beden sağlığına dikkat etmenin gerekliliği yaşama ödevi olarak nitelendirilmektedir. Sağlığa zararlı kötü alışkanlıklar olarak içki, sigara kullanımı, ilaçların kötüye kullanımı ve zararlı diğer alışkanlıklar ve bunlarla mücadele yöntemleri dile getirilmektedir. Kişinin manevi varlığına saygısı, diğer insanların haklarına saygı göstermek ve kutsal değerlere saygı göstermek de konu içerisinde yer bulmaktadır.

1982 temel eğitim 5. ve 8. sınıf, 1992 ilköğretim 5. sınıf programında her yerde ve her zaman ölçülü olmanın gerekliliği ve düzenli yaşamak işlenirken davranışlarımızda, sözlerimizde ve başkaları ile olan ilişkilerimizde başkaları ile iyi ilişkiler kurmak ve iyilik-yardımseverlik hususları vurgulanmaktadır.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 6. sınıf programında kişiye ve topluma zararlı olan bazı davranışlar arasında iftira, kötüleme, kusur arama, kavga, geçimsizlik, toplum ve ülke düzenine uymamak sayılmaktadır. Başkalarının haklarına saygı alt

⁴³⁶ İbn Âşûr, *İslâm Hukuk Felsefesi*, 175-180.

başlığında kul hakkı, komşu hakkı ile yetim ve yoksul hakkı ele alınmaktadır. Kişiyeye ve topluma karşı davranışlar işlenmekte sevgi-saygı alt başlığında aile, büyüklerimiz, insan, bayrak ve sancak ile doğa sevgisi -hayvan, ağaç ve ormana ve doğal güzelliklere- karşı sorumluluklarımız anlatılmaktadır. Kötü huylar içerisinde ise çekiştirme (gıybet), kıskançlık (haset), bencillik ve nifak, kin ve düşmanlık ile ülke ve millete zarar veren davranışlar sayılmaktadır. Savurganlık (israf) tan sakınılması ve tutumlu olunması için yapılabilecekler ve israfın zararları İslâm dininin bakış açısı ile öğretilmektedir. 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında çağımızın güncel sorunlarından olan çevre ve ekosistemin bozulması konusunda İslâm'ın bakış açısı ve çözüm önerileri gündeme getirilmektedir. Din ve sosyal değişim olgusunda bazı dini hüküm ve yorumların zamana ve mekâna göre değişebileceğine değinilmektedir. İslâm dininin ekonomi ve sosyal adaletle ilgili ilkelerine yer verilmektedir. İslâm ahlakının konusu, kaynakları ve amaçları ele alınmaktadır. Duygu yönetimi, düşünce yönetimi, davranış yönetimi, irade yönetimi gibi konular ahlaklı bir yaşam açısından ahlak-terbiye ilişkisi ekseninde ele alınmaktadır. Burada yerilen bazı davranışlara (yalan ve iftira, mahremiyetin ihlali (tecessüs), gıybet, haset, suizan, hile ve israf) yer verilmekte bunlardan sakınılması öğütlenmektedir. Aşırılıklardan (ifrat ve tefrit) uzak durulması itidal üzere yaşanılması tavsiye edilmektedir.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 7. sınıf programında güzel huylardan hoşgörü, çalışkanlık, dürüstlük, lüks ve savurganlıktan uzak durma, doğruluk, hak-adalet, yasalara örf ve adetlere uygun davranma, ölçülü hareket-ağırbaşlılık ve insanın yüceliği ile görev ve hizmetlerde gereğinin yapmanın önemi ifade edilmektedir.

1982 temel eğitim ve 1992 ilköğretim 8. sınıf programında kişiyeye ve topluma zararlı olan bazı davranışlar başlığı altında zulüm, haksızlık, yalan, hile ve görevi kötüye kullanma davranışları ele alınmaktadır.

1982 ortaöğretim 2. sınıf programında mutluluk ve mutluluğa ulaşma yolları âyet ve hadislerle anlatılırken âyet ve hadislere yer verilmektedir.

“Hükümlerin temellendirilmesinde illetler mi yoksa hikmetler mi yer alır?” sorusuna ibadetlerde hikmetin teşriî temeli olduğuna atıf yapılarak 2018 ortaöğretim 9. sınıf programında ibadetlerin teşriî hikmetine değinilir.

İslâm Hukukun Gayelerinin ortaya konulması hususunda alimlerimizin her dönemde düşünce ve eser vermişlerdir. Bu eserlerde zarûrî, hâcî ve tahsînî yararların bulunduğu bunların hayatı yaşanılır kılmak ve insanı insan olarak var kılmak için âyet ve hadislerden spesifik örneklikler ya da ilkesel çıkarımlar olarak ortaya konulduğu müşahede edilmektedir. Hayata bir bütün olarak bakan İslâm, insanın hem birey hem de tür olarak hem maddi hem de manevi açıdan korunmasını amaçlamaktadır. Bunun için fitrî, ahlakî, dinî ve hukukî açıklamalar yapmış çözümler ortaya koymuştur. Öğretim programlarımızda özellikle ahlak ile ilgili olarak bilgilerin verildiği yerlerde ahlakî ve dinî açıdan insanın değerini ortaya koyan ve onun değerini düşürecek davranışlar ve sözlerin yanlışlığını ifade eden bilgiler yer almaktadır. 1974 yılındaki Ahlak dersi müfredatında konunun felsefi temellerine varana kadar ayrıntıları ile anlatıldığı görülmektedir. Özellikle 1982 sonrasında yürürlüğe giren öğretim programlarında hem isimlendirme ve konu olarak hem de amaç ve gaye bakımından hukukun gayelerini zihinlere yerleştirmek isteyen anlatımlar yapılmaktadır. Toplumsal hayatın iyileştirilmesi, toplumdaki tüm kesimlerin haklarının korunması ve insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesi için İslâm dininin hakları koruyan, insana değer veren, hukukun üstünlüğünü savunan ve adaletin gözetilmesini emreden yönü öne çıkarılmaya başlanmıştır.

2.5. Küllî Kaideler

Fıkhi düşüncenin temel ilkeleri olarak meydana getirilen küllî kaideler âyet ve hadislerin damıtılması sonucunda oluşturulmuş genel küllî ifade ve kaideler “İslâm hukukunun genel ilkeleri” olarak tanımlanabilir. Kavâid-i Fıkhiyye olarak de isimlendirilen kaidelerin Mecelle’de birincisi fikhın tanımı olarak verilen yüz kaide yer alırken bu sayı iki yüz bire kadar çıkarılabilmektedir.⁴³⁷ Bu tür kaidelerin açıklamalar ve örneklerinin bulunduğu pek çok eser telif edilmiştir.

Yüz yıllık tarihî süreçte uygulamaya konulan din dersi öğretim programlarında tespit edebildiğimiz küllî kaide sadece bir tane olup o da hala uygulamada olan 2018 ortaöğretim 10. sınıf programında din ve kültür, sanat başlığında “Eşyada aslolan ibahadır.” ilkesine vurgu yapılmaktadır. Çağımızın güncel sorunlarından olan çevre ve

⁴³⁷ Bigiyef, *Kavâid-i Fıkhiyye*, 59-72.

ekosistemin bozulması konusunda İslâm'ın bakış açısı ve çözüm önerileri gündeme getirilmektedir. Din ve sosyal değişim olgusunda bazı dini hüküm ve yorumların zamana ve mekâna göre değişebileceğine değinilmektedir. İslâm dininin ekonomi ve sosyal adaletle ilgili ilkelerine yer verilmektedir

2018 ortaöğretim 12. sınıf programında güncel dini meseleler alanında dini meselelerin çözümünde uyulması gereken ilkeler ve yöntemlerden bahsedilirken gıda maddelerinin helalliği-haramlığı konusunda “Eşyada aslolan ibahadır.” ilkesi ekseninde -helal, haram, mekruh, mübah kavramları ile anlatarak- güncel meselelerin çözümü, öğrenci seviyesine uygun ayrıntıya girmeden işlenmektedir.

Külli kaideler ya da kavâid-i külliye gibi adlarla yazılan eserlerde ayrıntılı açıklamalar ve örneklendirmeler yapılmasına rağmen öğretim programlarında “Eşyada aslolan ibahadır” kaidesi dışında başka bir kaide yer almamaktadır. Bu kaide de 2018 ortaöğretim 10. ve 11. sınıf programlarında yer almaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaptığımız çalışma, literatür taramasında incelediğimiz eserlerin oluşturduğu kanaatin bir sonucu olarak alanındaki bir boşluğu doldurmaktadır. Ülkemizdeki fıkıh eğitimi alanında medreseler, hutbeler ve imam hatip liselerindeki fıkıh eğitiminin bazı çalışmalara konu edildiği tespit edilmiştir. İmam hatiplerin dışında yer alan okulların din dersleri öğretim programlarındaki fikhî konular bazı özel çalışmalar -namaz ve zekât örneği gibi- dışında çalışma yapılmamış bir alandır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir;

a. 1923'ten günümüze kadar geçen süreçte okullarımızda -ilkokul, ortaokul ve liseler- din dersi öğretim programlarında yer alan fikhî konular bilimsel bir şekilde resmî belgelere dayalı olarak ele alınmıştır.

b. Cumhuriyet döneminde yüz yıllık süreç içerisinde din derslerinin serüvenine paralel olarak fikhî konularda da konu ve içerik zenginleşmesi oluşmuştur.

c. 1930-1950 yılları arası hariç tutulursa okullarda din dersleri seçmeli ya da zorunlu ders olarak yer almaktadır.

d. Din dersleri konuları içerisinde yer bulan fikhînin temelini oluşturan ahlak konuları 1975'lerde Ahlak dersi olarak zorunlu dersler arasına katılmıştır.

e. 1982'den sonra bu tarihten önceki dönemde gerek anarşi ve terör olaylarının yaşanması gerekse yeni anayasanın hazırlanma sürecinde hem ilahiyat fakülteleri hocaları hem sivil toplum inisiyatifi hem de oluşan siyasî atmosfer, DKAB dersinin ilkokul, ortaokul ve liselerdeki zorunlu dersler kapsamında okullarda yer almasını sağlamıştır.

f. Din derslerindeki fikhî konular 2000'li yıllara gelene kadar ibadetler ağırlıklı olarak sunulmuş ve Ebû Hanîfe gibi alimlerin kısa tanıtımı ile sınırlı tutulmuştur. Hz. Peygamberin hayatı konuları daha çok kronolojik bir anlatım ve ahlakî yönü ön plana çıkarılarak anlatılmıştır. 2000 yılından sonraki süreçte ise ibadetler yanında, ünite öğretim alanları içerisinde bilgi kaynağı olarak Kur'ân, hadis ve sünnet konusu derslerde yer almıştır. İslam düşüncesinde yorumlar içerisinde yer alan mezhepler konusu hem ortaokul hem de lise düzeyinde programa dahil edilmiştir. Güncel dini

meseleler içerisinde fikhî sorular cevaplanmaya ve ilgili konular öğretilmeye başlanmıştır.

h. Müslüman bireyin gündelik hayatındaki ibadetlerle ilgili gerekli olan bilgiler büyük oranda öğretim programlarında yer almıştır.

1. İbadetler dışında yer alan bireysel, sosyal, ekonomik ve ticari alanlarla ilgili emirler ve haramlar ile özellikle yapılması yasaklanmış, haram olan içki içmek, zina etmek, kumar oynamak, adam öldürmek gibi davranışlar sakınılması gereken tutum ve davranışlar olarak ahlakî düzeye indirgenmekte ve hukukî yönü gündeme getirilmemektedir.

i. Fıkıh eserlerinde yönetim ile ilgili hükümler konusunda ayrıntılı bilgiler yer alırken öğretim programlarında İslam dininin insan ile Allah arasındaki ilişkiyi düzenlediği yönetsel ve siyasi hükümleri bulunmadığı ifade edilmektedir.

j. İslam hukukunun amaçları daha çok ahlak konuları ile ilişkilendirilmekte, kul hakları temelinde ele alınmaktadır.

k. İslam hukukunun tarihsel gelişimi ve külli kaideler konusundaki bilgiler sınırlı olarak öğretim programlarında yer bulabilmektedir.

Çalışmamız neticesinde alandaki eksiklerinin giderilmesi ve beklenen amaçların gerçekleşmesi noktasında öneriler şöyle sıralanabilir;

a. Öğretim programlarının hazırlanmasında ilahiyat ve diğer sosyal bilimler alanlarındaki güncel bilgi birikiminden yararlanılmalı, başta yapay zekâ olmak üzere teknolojik gelişmeler dikkate alınmalıdır.

b. Program hazırlama süreçlerinde ilahiyatçı akademisyenler, din kültürü öğretmenleri ve eğitim bilimcilerin bir araya gelmeleri sağlanmalıdır.

c. Öğretim programlarının içerikleri oluşturulurken öğrencilerin çeşitli ortam, durum ve çevrelerden etkilenecek öne çıkardıkları, cevaplarını aradıkları fikhî sorulara ve İslam hukuku ile ilgili önyargılı yaklaşım ve iddialara verilen cevaplara ve doğrulara ilköğretim sekizinci sınıf düzeyinden başlamak üzere lisenin tamamında daha çok yer verilmelidir. Bu sorulara cevaplar verilirken pedagojik olarak öğrenci yaş

seviyelerine uygun yöntemlerin kullanılması, Kur'an ve sünnetten çıkarılan doğru bilgilere ve ikna edici aklî delillere yer verilmesi gerekmektedir.

d. Öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarında öğretim programları ile uyumlu fıkıh ve fıkıhla ilgili derslerde günceli yakalayan, analiz eden ve sonuçlar çıkarabilen bir içerik ve ortam oluşturulmalıdır.

e. Bu çalışmamız okullardaki fıkıh öğretiminin imam hatip lisesi fıkıh dersi ile konu ve içerik karşılaştırması ile genişletilebilir. Çünkü zorunlu din derslerinin fikhî konu içeriği ile bütün öğrenciler karşılaştıkça imam hatiplerdeki fıkıh dersi ile sayıları bir hayli az olan öğrenciler karşılaşmaktadır.

f. Öğretim programları ile sınırlı tutulan çalışmamızın ders kitapları düzeyinde de daha derinlikli çalışmaların yapılması ile sürecin anlaşılması ve yorumlanmasına daha çok katkı sağlanmalıdır.

g. Halkımızın özellikle yetişkinlik çağlarında müracaat ettikleri ilmihal kitaplarının fikhî konu içerikleri ile din derslerindeki fikhî konu içerikleri karşılaştırılmalıdır. Böylece hem imam hatiplerdeki hem de ilmiyelerdeki fikhî konuların kapsam ve içerikleri ortaya çıkarılmalıdır. “Ülkemizdeki okullarda din öğretilmiyor” argümanının geçersizliği daha net olarak ortaya konulmalıdır.

1. Öğretim programlarındaki konu kapsam ve içeriğinin tespitinden sonra saha çalışmaları ile bunun hayata yansımaları da araştırılmalıdır. Bu araştırmalar neticesinde din eğitimi genelinde ve fıkıh eğitimi özelinde öğretim programlarındaki konuların ne kadar öğretildiği ve amaçların ne kadar gerçekleştirildiği tespit edilmelidir. Neticeye göre sorunlu alanlar ortaya çıkarılmalı, eksikler belirlenmeli, çözüm önerileri üretilmeli ve hayata geçirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Acar, Abdullah. *Bir İctihat Kaynağı olarak Kur'an Kıssaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi, 2005.
- Acar, Ayşe. *İlköğretim 4. ve 5. Sınıf DKAB Öğretimi Dersi Müfredatlarının Mukayesesi (1949-2000)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2006.
- Akın, Abdullah. *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi (1920-1950)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2021. <https://www.turcademy.com/tr/kitap/turk-egitim-tarihi-9789758792399>
- Altaş, Nurullah. “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri (1924-1980 arası Din Öğretimi Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme)”. *Marife* 2 (2002), 219-229. <http://marife.org/tr/download/article-file/827068>
- Arslan, Adem. “Günümüz Medreselerinde Fıkıh Eğitimi -Şanlıurfa Örneği”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (Haziran 2017), 103-120. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/318909>
- Atalay, Onur. *Türk’e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2024.
- Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Baktır, Mustafa. “Kaide”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24/205-210 İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1996.
- Bigiyef, Musa Carullah. *Kavâid-i Fıkhiyye*. Çev. Ferhat Koca vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsıdu’ş-Şerîa”. 27/423-427 *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/makasidus-seria>
- Çeken, Hacer. *İlköğretim DKAB Öğretim Programında Zekât Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansımaları*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=OhGl_F0ut9tVitIW M6kl-A&no=RUjYmQ11b4Ktb8e0NakU8w
- Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Demir, Fatih. *Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde İlkokul Programları Kapsamında Yetiştirilmek İstenen İnsan Modeli*, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, 2018.
- Demir, Fevzi. “T.C. Anayasasında Laik Devlet İlkesi ve Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, C.21, Özel S., İzmir, 2019, 2837-2852.
- Doğan, Mesut. “Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi* (İstanbul: Sayı: 23, Ocak- 2011), 293-307

- Doğan, Recai. “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”. *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu* (ss. 611-646), MEB, Ankara 2004.
- Döndüren, Hamdi. *İslam Hukukuna Giriş*. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Erdoğan, Mehmet. “İbadet”, *İslam’a Giriş-Evrensel Mesajlar* Ed. Mehmet Paçacı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 90-104.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 8. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat. 2022.
- Erkol, Mehmet. *Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2014.
- Ertaş, Hikmetullah. *DKAB Ders Kitaplarında Kullanılan Hadis Materyalinin Tespit ve Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Ertaş, Hikmetullah. “Siyasetin Ders İçerikleri (Hadisler) Üzerindeki İzdüşümleri (Cumhuriyet Dönemi Din Dersleri Örneği)”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VIII/17 (2017), 190-199. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sirnakifd/issue/34161/378701>
- Gemici, Nurettin. “Türkiye’de Din Eğitimi Konusunda Verilen Mücadeleler ile DKAB Dersi İçeriği ve Uygulaması Üzerine Bazı Tespitler”. *Route Educational and Social Science Journal* 3/1 (2016), 288-300. https://www.academia.edu/20499047/Struggle_For_Religious_Education_In_Turkey_And_Religious_Culture_And_Moral_Knowledge_Courses_Content_Practice_On_Some_Observations
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed. *Mülteka’l-Ebhur*, 2 Cilt Thk. Vehbî Süleyman Gâvecî el-Elbânî, ts.
- Has, Şükrü Selim. “Mülteka’l-Ebhur”. 31/548-551 *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020).
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslâm Hukuk Felsefesi*. Çev. Vecdi Akyüz- Mehmet Erdoğan. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.
- Kara, Perihan. *İlköğretim DKAB Öğretiminin Mevzuat ve Program Gelişimi (1949-2005)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İlköğretim DKAB Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2007. <https://www.proquest.com/docview/2546099314/2E5CA638EDFD436DPQ/1?accountid=159111>
- Karaağaç, Zeliha. *1980 Sonrası Türkiye’de DKAB Ders Programlarındaki Değişimler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim DKAB Öğretmenliği Ana Bilim Dalı İlköğretim DKAB Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2013. <https://www.proquest.com/docview/2540756775/2D5C5145CD6D4CB1PQ/7?accountid=159111>
- Karagöz, Gül Nihal. *İlköğretim DKAB Öğretim Programında Namaz Konusunun Yeri ve Ders Kitaplarına Yansımaları*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=etTeRK_0m-BFtt3lWzhqNw&no=PlSPegbsDHAb2xJhMIZYg
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". 13/1-14 İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fikih#1>
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku 3 Cilt*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.
- Karčić, Fikret. "How Islamic Law is Studied Today: An Overview". *Journal of Muslim Minority Affairs* 39/1 (02 Ocak 2019), 129-134. <https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1587955>
- Kızıltan, Gurbet. *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Komasyon. "TDV İslâm Ansiklopedisi". Erişim 04 Nisan 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Köksal, Asım Cüneyd- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usul-i Fıkıh". 42/201-210 *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012. <https://islamansiklopedisi.org.tr/usul-i-fikih>
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Küçükahmet, Leylâ. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.
- Maârif Vekâleti. *İlk Mektep Müfredat Programı (Şehir İlkokulları)*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.
- Maârif Vekâleti. *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.
- Maârif Vekâleti. *Köy Mektepleri Müfredat Programı (Köy Okulları)*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Maârif Vekâleti. *Lise Birinci Devre Müfredat Programı*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340.
- Maârif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi. *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*. İstanbul, 1341.
- MEB. "İlkokul DKAB Programı". *İlkokul Programı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1988.
- MEB. *İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programı*. Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2000.
- MEB. "Köy ve Şehir İlkokullarının Aynı Müfredata Tabii Olması". *Tebliğler Dergisi* 511 (08 Kasım 1948), 113.
- MEB. "1982 Temel Eğitim ve Orta Öğretim Din ve Ahlak Bilgisi Dersi Programı". *Tebliğler Dergisi* 45/2109 (29 Mart 1982), 155-161.
- MEB. *DKAB Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2018.
- MEB. *DKAB Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)*. Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2018.
- MEB. "İlkokul Din Bilgisi Programı". *İlkokul Programı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1968.
- MEB. "İlkokullarda Din Öğretimi". *Tebliğler Dergisi* 524 (07 Şubat 1949), 153.
- MEB. *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2007.
- MEB. *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Din Öğretimim Genel Müdürlüğü, 2010.

- MEB. “İlköğretim (4,5,6,7 ve 8. Sınıflar) DKAB Dersi Öğretim Programları”. *Tebliğler Dergisi* 2517 (Ekim 2000), 913-978.
- MEB, “İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Dersi Programı”, *Tebliğler Dergisi* 55/2356 (13 Nisan 1992).
- MEB, “MEB Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi”. *Tebliğler Dergisi* 80/2717 (Haziran 2017), 1548-1557.
- MEB. “Liseler ve Bunlara Denk Okullarla Lise Seviyesindeki Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarında Okutulacak Din Bilgisi Dersi Programı”. *Tebliğler Dergisi* 30/1475 (23 Ekim 1967), 371.
- MEB. *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2005.
- MEB. *Ortaöğretim DKAB Dersi (9, 10, 11, 12. sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü, 2010.
- MEB, “Resmi Ortaokullarla Bunlara Muadil Diğer Okullarda Din Öğretimi”, *Tebliğler Dergisi* 19/921 (17 Eylül 1956).
- MEB. “Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Ahlak Dersleri Programı”. *Tebliğler Dergisi* 38/1853 (08 Eylül 1975), 393-403.
- MEB. “Ortaokul ve Lise Din Bilgisi Dersi Konuları”. *Tebliğler Dergisi* 39(1900) 1976, 338-40.
- Öcal, Mustafa. “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 241-268. http://isamveri.org/pdfdrg/D00193/1998_7/1998_7_OCALM.pdf
- Öksüz, Abdullah. “Hutbelerde Fıkıh Eğitiminin İmkânı (Fetva Kullanımı Özelinde)”. *İslam Tetkikleri Dergisi / Journal of Islamic Review* 12/1 (30 Mart 2022), 369-395. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.959810>
- Öncel, Hatice. *İlköğretim DKAB Programının Kültürler Arası Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Felsefe ve Din Bilimleri Programı Yüksek Lisans Tezi 2013.
- Öz, Ayhan. “Din Dersi Programlarında Zekât Öğretimi”. *Zekât Kongresi (18-22 Kasım 2022 İstanbul)*. (Ankara: TDV Yay. Mat. Tic. İşl. 2023), 207-225.
- Şa’ban, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü’l-Fıkh)*. Çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Şentürk, Lütfi ve Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Tezcan, Mahmut. *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara, 1997.
- Turalıoğlu, Cahide. *Problem Çözme Yönteminin Fıkıh Öğretiminde Kullanımı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Resmî Gazete, 17863/09.11.1982. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 07 Nisan 2025)
- Ueno, Manami. “Sufism and Sufi orders in compulsory religious education in Turkey”. *Turkish Studies* 19/3 (2018). <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1438194>
- Usta, Mustafa. *Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları*. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2001.

- Yalçın, İsmail. *100. yılında İmam Hatip Liseleri Sempozyumu*. ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul:Dem Yayınları, 2015.
- Yaman, Ahmet- Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 2015.
- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Yürük, Tugrul. *Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2011.
- Yürük, Tugrul. “Cumhuriyet Dönemi Din Öğretimi Program Arayışları”. *Dini Araştırmalar* 13/34 (2010), 69-86. <https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-7008-906.pdf>
- Zengin, Mahmut. *Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programları ve Ders Kitaplarında Dinler, İnançlar ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Zengin, Mahmut. “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının Din Dersi Öğretim Programlarına Etkileri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*, 113-137. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.345284>
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*. Amman: Mektebetü'l-Besâir, 1994.